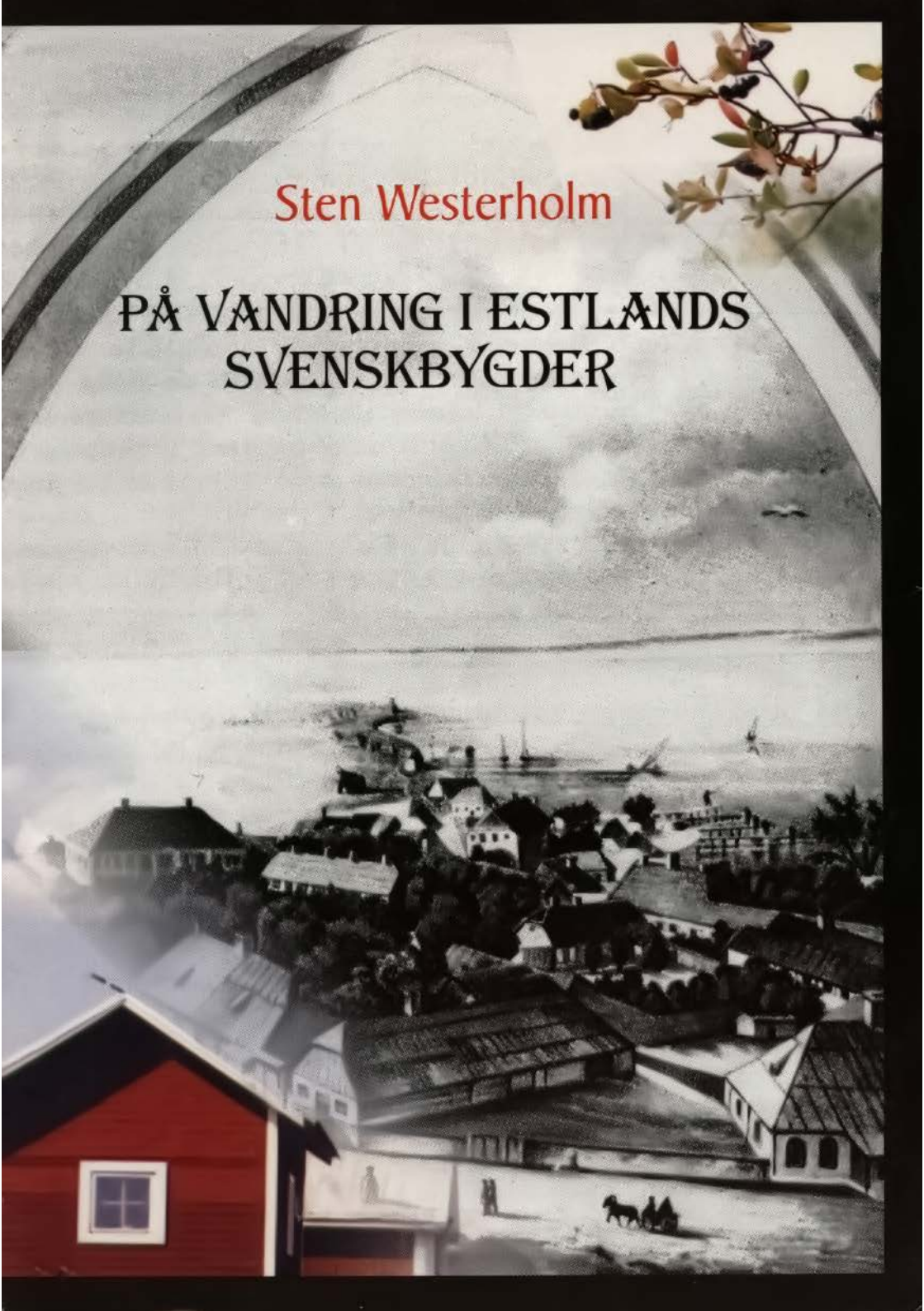
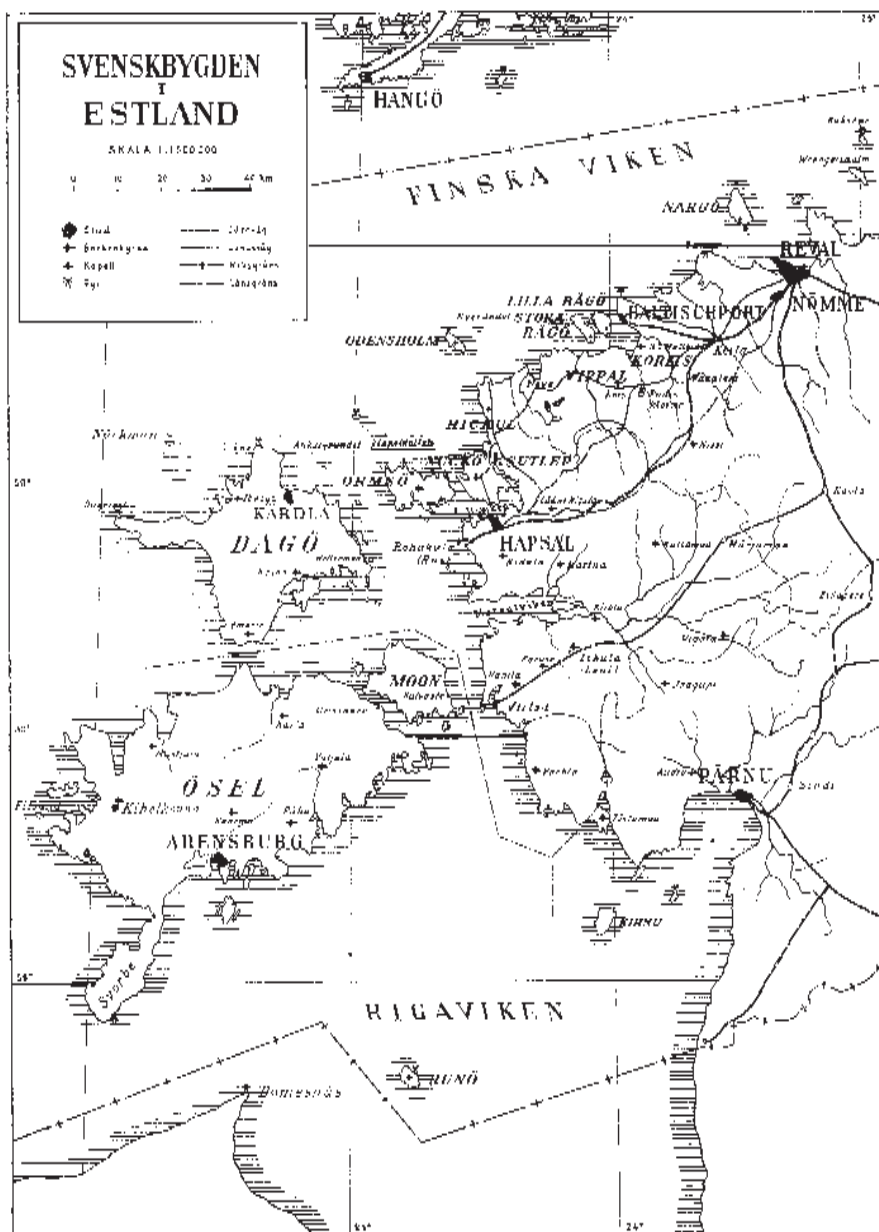

Sten Westerholm

PÅ VANDRING I ESTLANDS
SVENSKBYGDER

PÅ VANDRING I ESTLANDS SVENSKBYGDER

På vandring i Estlands svenskbygder

av

Sten Westerholm

Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner
Volym 168

Pärmbilderna:

Gjorda av Maarja Aaloe-Laur. Utsikt från biskopsborgens torn i estlandssvenskarnas ”huvudstad” Hapsal i gammal tid. Framsidan visar stadskärnan och hamnpiren med Nuckö i fjärran. Baksidan, vy över Svenska torget.

ISBN nr 951-9087-62-1
ISSN 1456-8233

Ekenäs Tryckeri Ab, Ekenäs 2003

Sten Westerholm beskriver i boken "På vandring i Estlands svenskbygder" hur den nordiska och i synnerhet den svenska närvaron fick sin början i Estland. Genom berättelser, människomöten och bilder får läsaren en beskrivning av livet i Estland förr och nu samt insikt i landets och människornas dramatiska närhistoria under och efter andra världskriget och den efterföljande sovjetiska ockupationen. Samtidigt får läsaren följa uppbyggnaden av Svenska folkhögskolan i Estland, som är en sentida fortsättning på estlandssvenskarnas lantmanna-, hushålls- och folkhögskola, som verkade i Birkas på Nuckö mellan åren 1920 och 1943. Sten Westerholm har arbetat som rektor för den omorganiserade svenska folkhögskolan sedan 2002. Han var en av initiativtagarna till Pasklep folkhögskola, en nordisk-svensk folkhögskola, som startade 1993 i början av Estlands nya självständighet. Dess fortsättning heter nu Rootsi Rahvaulikool Eestis – Svenska folkhögskolan i Estland och upprätthålls av Svenska Folkskolans Vänner i Finland. Den arbetar både i västra Estland, i den forna estlandssvenska "huvudstaden" Hapsal samt i Tallinn, där den verkar i nära samarbete med Svenska S:t Mikael's församling i kyrkan vid Rüütli 9 i Gamla stan. Boken beskriver ett postsovjetiskt lands väg in i den västeuropeiska gemenskapen, där Estland alltid hört hemma, trots en femtio-årig parentes. Boken bygger på personligt hållna berättelser och reflektioner.

Sten Westerholm har arbetat som journalist vid radio- och TV i Finland samt vid olika tidningar innan han blev folkhögskolrektor, först i Finland och senare i Estland. Han har tidigare gett ut och medverkat i ett flertal historiker samt gett ut romanen "TräÄngeln".

Kyrkan på Riddaregatan

6 april 2002

Jag har sovit två nätter i det s k ”Hjalmars-rummet” här i S:t Mikaelsskyrkan i Tallinn. Den senaste natten kändes betydligt behagligare, eftersom den råkalla fukten från stenväggarna inne i det lilla rummet har försvunnit, när det elektriska elementet fått stå på full effekt. Rummet är inte mer än ca tre gånger fyra meter och har ett enda fönster, som vetter in mot bakgården och den omgivande muren. Varje gång jag skall in och ut genom den låga dörren i den tjocka stenväggen, måste jag böja mig djupt. Ändå har jag redan flera skrubbsår under fjunet på hjässan!

I rummet har man placerat två sängar, varav den ena är fullbelamrad med allsköns saker, från mässkrudar till taggtråd och gamla takkronor, som är under restaurering. Två stolar får också rum och en smal klädställning, där det hänger några röda ködräkter, och där jag också får rum för min skinnjacka och min rock.

De gamla takbjälkarna från 1700-talet, kanske ännu äldre, hänger lågt över mitt huvud och jag kan stående beundra ådringen på nära håll i de grova plankorna, som man byggt taket av.

I detta kryptaliknande rum, med en djup nisch i väggen som vetter in mot kyrksalen, har någon hängt två tavlor som känns litet malplacerade här, åtminstone den ena, som är en Carl Larsson-litografi av stora- och lillasyster, som står mitt på köksgolvet en sommardag med öppet fläktande fönster och den

lilla vita kattungen vid köksspisen med kopparkittlar och slevar ovanför på väggen. Den andra litografin föreställer något slags sommarkyrkoställe i Sverige.

Att det kallas Hjalmars rum beror på att en tidigare vaktmästare, som heter Hjalmar höll till här. Hjalmar lever ännu och han syns ofta i kyrkan under gudstjänsterna och han fotograferar flitigt allt som händer. Till en början undrade jag vad han skall med alla bilderna till. Nu vet jag att han skapat ett album över livet här i församlingen. Hans livsöde är det estniska folkets öde i komprimerad form. Hjalmar var inkallad i tyska armén men blev tillfångatagen. Under lägervistelsen anmälde han sig en gång som frivillig för att hjälpa lägerchefen med ett privat bygge. Det blev hans lycka. Under tiden som han var på arbetskommendering sköts de andra fångarna. De ryska makt-havarna hade för vana att plocka ut fångar, som sedan användes i privat arbetstjänst. Hjalmar kom underfund med att hans "herre" hade ett stort begär efter pengar. Han skrev då till sin familj i Estland och bad den försöka få ihop den summa, som hans fängvaktare ville ha för att ge honom fri. Det lyckades och på så sätt kom han hem till Tallinn.

– "Jag vet hur det är att vara slav och bli friköpt", sade han en gång efter en gudstjänst, där texten för den söndagen handlade om att bli friköpt i kristen mening.

Jag skulle hellre ha haft en ikon eller ett enkelt träkors på väggen för att bättre förstärka den stämning, som vilar över detta rum, som är min sovplats tillsvidare under den tid jag vistas i Tallinn. Jag följer en impuls och tar den rostiga taggtrådshärvan, som någon virat ihop som en stor törnekrans, helt säkert omedvetet, och hänger den på väggen. Det passar bättre in på min känsla den här tiden på året. Vi har just firat påsk och passionstidens innerlighet ligger ännu kvar hos mig.

När jag i den tidiga gryningen vaknar, tar den tunga skinnjackan över axlarna och i övrigt iklädd endast mina pyjamasbyxor, går ut i den kalla tamburen där toaletten finns, möter jag plötsligt en gammal kvinna i det halvskumma rummet mellan min krypta och tamburen. Båda blir vi lika överraskade. Det är städerskan, som gör sitt morgonpass. Vi säger ett hastigt ”Tere” till varandra och jag slinker in på den kalla toaletten, där det inte heller finns annat än kallt vatten i kranen att skölja ansiktet med.

När jag en stund senare på nytt befinner mig i mitt lilla krypin, som efter den frusna vandringen i de andra rummen i kyrkan, känns varmt och skönt, hör jag hur Eva, som är konservator och specialist på kyrkobyggnader kommer till sitt arbete och börjar knacka loss gammalt murbruk från väggarna i tamburen. Väggarna skall sedan få en ny puts och målas i ursprunglig färg. S:t Mikaelsskyrkan skall återinvigas efter en sextioårig förnedringstid den 5 maj i år, i närvaro av kungaparet från Sverige. Stadsledningen i Tallinn tyckte att kyrkans aula bör snyggas upp inför detta kungabesök och har därför bekostat restaureringsarbetet, som nu pågår. Man har också tagit fram, eller förtydligat ornamentiken, som finns målad i taket i aulan. Det är där som de tunga ljuskronorna, som ligger i mitt rum skall hänga, när också de har renoverats och fått nya lampor. – Jag var med och köpte en av kronorna, där det finns tolv lampor, från ett antikvariat här i Tallinn för 1000 kronor, vilket var mycket billigt.

S:t Mikaelsskyrkan hör till de äldsta byggnaderna i gamla stan. Den tidigaste dateringen, som man kunnat göra, går tillbaka till 1520-talet, således före den svenska tiden. Som många andra byggnader från äldre tider, har också den här eldhärjats ett flertal gånger, senast år 1770, när andra våningen brann ner.

Det här är en kort beskrivning av den miljö, som är min just nu. Lägg därtill att kyrkobyggnaden ligger vid Rüütligatan 9

strax nedanom Domberget, att den under gammal tid var svensk-finska församlingens kyrka, att den före det var hospitalkyrka och var en del av S:t Johannes fattighus och att andra våningen under en tid använts som "hem" för vanryktade kvinnor – bl a tsar Peters svägerska tillbringade en tid här på andra våningen, där vi har planer på att inrymma den svenska folkhögskolan i Estland, så har du en tydligare bild av den plats, där jag skall vistas en längre tid. Det är i den gamla hantastaden Tallinn, som jag, vad det verkar, skall tillbringa mina sista yrkesverksamma år. Men lika mycket kommer jag att finnas i Hapsal, där jag har mitt egentliga rektorsrum i ryska gymnasiets byggnad, vilket nu har bytt namn till Hapsal allmänna gymnasium, Haapsalu Üldgümnaasium, som en anpassning till den nya tiden. Svenska folkhögskolan i Estland arbetar på två orter, men jag har en känsla av att verksamheten här i Tallinn kommer att bli mer betydelsefull, eftersom det är här som människorna finns, och för att intresset för det svenska språket och språkutbildning överhuvudtaget är stort i Tallinn.

Att jag finns här är kanske slumpens spel, men delvis också självförvållat: Beroende på att jag i tiden tog initiativet till att återskapa Birkas folkhögskola, exakt femtio år sedan originallet måste stänga, att jag suttit med i styrelsen för Pasklep folkhögskola, som vi började kalla den första moderna versionen av den nya skolan, att jag visat mitt intresse för att rädda mitt skötebarn, folkhögskolan, in i framtiden trots olika problem, att jag låg nära till hands när en rektor för en omorgansierad folkhögskola måste utses i höstas... Men jag hade nog inte planerat mitt liv så här. Jag hade tänkt sakta trappa ner från rektorskapet vid Svenska Österbottens folkakademi i Närpes och ge mera tid för egna projekt; skrivande, båtbygge, naturstationen, segling... Och så befinner jag mig plötsligt här på uppdrag av Svenska Folkskolans Vänner i Finland, för att skapa en nordisk folkhögskola i Estland! Kanslichef Christoffer Grönholm,

som också suttit med i styrelsen för Pasklep folkhögskola från början och är en handlingskraftig herre, tog mig i höstas litet avsides under en paus under ett styrelsemöte och sade: ”Du får nu så lov att ta över rektorsskapet för den här skolan en tid!” – Kristi Mikiver, den förra rektorn hade nämligen sagt upp sig.

Jag sade ”jaha”, och så blev det.

Jag kommer att tänka på en företeelse från kemin, på en katalysators funktion. Blotta närvaron av en katalysator får de andra kemiska ämnena att reagera och skapa något nytt. Jag upplever mig själv som ett slags katalysator i det här sammanhanget, och jag är det gärna.

Den här gamla kyrkobyggnaden vid Riddaregatan, som gatan en gång hette på svenska, ligger alldeles intill den tyska S:t Nicolauskyrkan. Den tyska kyrkan är idag endast ett museum, som staten förvaltar. Den estniska kyrkan skulle vilja ha den tillbaka, men det finns fortfarande grå eminenser från sovjet-tiden inom den statliga förvaltningen, som anser att alla dessa ”kultföremål”, som finns där, bättre passar i ett museum och att det därför är bäst att kyrkan fortsätter som museum. – Så uttryckte sig faktiskt en av museiintendenterna, som arbetar i kyrkan. – Kultföremål...

Det var här i S:t Nicolauskyrkan, som den flamländska prinsen, hertig Karl Eugen de Croy, blev till mumie sedan han som fånge efter slaget vid Narva fördes till Tallinn. Han fick bo i byggnaden strax mitt emot S:t Nicolaus-kyrkan, eller Nicolaikyrkan eller Niguliste-kirik, som den kallas idag, beroende på vilket språk man använder. Han hade varit en av tsar Peters legoknektar, men togs tillfånga av svenskarna. Här i Tallinn fick han komma och gå relativt fritt och fick ett eget litet palats till förfogande vid Nigulistegatan. Under åren i Tallinn drog han på sig en massa spelskulder, och när han sedan plöstligt dog, förhindrade hans spelkumpaner att han begravdes innan han hade betalt igen sina skulder! Men det blev av förklarliga skäl en lång

Svenska S:t Mikaelsskyrkan nere till höger vid Riiütli 9. I bakgrunden S:t Nicolauskyrkan med sin mäktiga spira.

väntan på återbetalningen, och i det torra och kalla utrymmet invid ingången, kom hans kropp att mumifieras.

Det var egentligen så här: Denne flamländske hertig hade tidigt anslutit sig till den danska armén, men hade också tjänat många andra herrar som legoknekt. Han sökte en gång upp tsar Peter och erbjöd också honom sina tjänster. Han hade ett papper med sig där någon av hans tidigare arbetsgivare hade skrivit att han var en ovanligt modig och erfaren general. Men tsar Peter trodde inte riktigt på detta rekommendationsbrev och avtackade honom endast artigt för hans goda vilja och vackra erbjudande. Men några år senare, när Peter inlett sitt krig mot Sverige i förbund med August av Polen, sökte hertigen på nytt upp den ryska tsaren, och då var situationen en annan. Peter behövde all upptänklig hjälp.

Så kom den stora striden om Narva. Tsar Peter hade inlett belägringen med en stor styrka och han var övertygad om att borgen skulle falla redan vid anblicken av hans trupper. Själv fanns han till en början med på ort och ställe för att följa med skådespelet. Men så började det komma oroande rapporter från de små arméenheter, som han sänt ut för att få kontakt med den annalkande svensk-finska hären under Karl XII:s ledning. De första skärmystlingarna slutade oftast illa för hans ryska soldater. När dessutom en fånge, som de lyckades ta av svenskar-na, uppgav att Karls armé bestod av 30 000 man, fastän han i verkligheten hade bara 8 430 man, blev Peter bekymrad trots sina 70–80 000 soldater. Han insåg att segern kanske inte alls var självklar och att det kanske inte var så hälsosamt för honom själv att leka general, så han skyndade sig till hertig de Croys tält och bad honom överta befälet. Han var ju en erfaren general! Som förevändning för sin reträtt från krigsskådeplatsen angav tsar Peter ett möte med utländska sändebud där hemma.

Den 20 november 1700 nådde Karl XII fram till den belägrade staden. När han med sina rådgivare tog sig en överblick över situationen inför drabbningen, beslöt han att göra en

snabb och överraskande genombrytning av den ryska försvarslinjen, som gick som en båge väster om Narva och borgen, där de svenska försvararna fortfarande höll stånd. Sedan skulle han innanför det ryska befästningsverket och de s k spanska ryttare, som ryssarna byggt framför sina ställningar, rulla upp de ryska skyttegravarna både till vänster och höger.

En sådan okonventionell taktik räknade inte de Croy med. Han hade visserligen sett svenskarna, hur de kommit och hur de förberedde sig för anfall. Men enligt hans böcker i krigskonst skulle svenskarna först bygga egna förskansningar därifrån de sedan skulle göra utfall, och det skulle ta tid. Därför gick han obekymrad in i sitt varma tält och tog sig en middagslur. Men klockan två på eftermiddagen väcktes han av kanonskott och stridslarm. Svenskarna anföll! Sömndrucken drog han på sig stövlarna, men fick i brådskan den ena av sina egna franska stövlar på ena foten och en rysk stövel på den andra. När han sedan kom ut ur tältet såg han förödelsen runtomkring sig och förstod vad klockan var slagen. Litet oreglementsenligt klädd, gav han sig därför till fånga åt greve Magnus Stenbock, som anföll med sina svensk-finska soldater på hans frontavsnitt.

På det sättet kom han hit till Tallinn, där han dog 1702. Nu fanns det en lag, som tillät hans långivare att förvägra honom begravning, till dess hans anhöriga betalt hans spelskulder. När det inte fanns någon som trädde upp till hertigens hjälp, fördes hans stoft ner i S:t Nicolaikyrkans källare, där det glömdes bort i mer än hundra år. När hertigens kvarlevor småningom upptäcktes på nytt, hade han i den torra och salpeterbemängda källaren mumifierats. – Elaka människor påstod att det var all den sprit, som hertigen hade hållt i sig, som hade gjort hans kropp ointagbar för alla förruttnelsebakterier!

Hur som helst, småningom kom den flamländska prinsen i vigd jord, trots mer än hundra års fördröjning.

Huset, där han bodde, är fortfarande i relativt gott skick, liksom de andra gamla byggnaderna vid Riddaregatan och

Nigulistegatan. Men tomten mellan den tyska kyrkan och S:t Mikaelsskyrkan står idag tom. Där fanns den svensk-finska församlingens prästgård och där verkade också en sexårig svensk folkskola ända fram till kriget. Estlandssvenskarnas bildningsorganisation, Svenska Odlingens Vänner, som grundades 1909 enligt modell från Svenska Folkskolans Vänner i Finland, hade också här sin administration, liksom redaktionen för deras tidning Kustbon och svenskarnas politiska parti, Svenska folkförbundet. Men den låga och långsmala prästgårdsbyggnaden, med gamla träd längs fasaden, utplånades av en rysk bomb den 9 mars 1944 under de ryska terrorbombningarna av Tallinn. Och nu är det en ung rysk man, som använder den tomma tomten som parkeringsplats och sitter i en gammal kioskbyggnad vid infarten och inkasserar betalning av bilägarna.

Själv kör jag ofta tvärs över hans parkeringsplats, den gamla prästgårdstomten, och in genom den anspråkslösa porten till kyrkans bakgård, där jag parkerar min bil. Innan parkeringsvakten lärde känna mig, kom han några gånger springande efter mig för att utkräva betalning. Jag berättade då för honom i ett slags oförståeligt övermod, att den svenska församlingen har fått tillbaka den här tomten, och att den snart skall börja bygga ett nytt hus på hans parkeringsplats! Han såg tvivlande på mig, men slutade vifta med sitt biljetthäfte. Numera är vi goda vänner som hälsar glatt på varandra.

Jag brukar ibland gå upp för den smala stentrappan inne i väggen mellan aulan och kyrksalen och upp till de övre våningarna i S:t Mikaelsskyrkan och öppna den stora fönsterluckan i taket ovanför församlingshuset, som vetter mot prästgårdstomten och S:t Nicolauskyrkans mäktiga tornspira, och blicka ut över staden och snett upp mot Dombergets byggnader till vänster. Där uppe vajar alltid Finlands flagga på ambassadbyggnadens tak. Här på andra och tredje våningen skall vi, som sagt, inrymma Svenska folkhögskolans i Estland kansli, klassrum

och sociala utrymmen småningom. – Bl a detta skall jag jobba med den närmaste framtiden. Kyrkoherden Patrik Göransson i den svenska S:t Mikaelsförsamlingen är min viktigaste lokala samarbetspartner i det här projektet. Han är också folkbildare och när vi valde styrelse för vår folkhögskola, valde vi honom till ordförande. På det sättet kopplas den svenska folkhögskolan och den svenska församlingen ihop i ett nära samarbete, och vi tänker på nytt skapa ett starkt svenskt centrum i gamla Reval, nuvarande Tallinn.

Jungfruburen och herrskapet på Domberget

Solen börjar värma vårlikt skön uppe på Domberget i Gamla stan här i Tallinn. Det leder en smal port och en stenlagd gata från Rüütligatan, med flera olika trappavsatser, upp till Domberget, Tallinns högsta punkt. Jag har sökt mig fram till den del av den gamla ringmuren där Jungfruburen finns. Ett murparti har byggts som ett avlångt hus i två våningar med en storslagen utsikt över staden nedanför. I gammal tid var det ett slags skola eller uppfostringsanstalt för de uppstudsiga unga adelsfröknar, som vägrade att lyda sina föräldrar i bl a valet av äkta män. För att få dem mera medgörliga sattes de här en tid för att mogna, därav Jungfruburen. Idag är det inrett som en restaurang.

På vägen hitupp gick jag förbi den danska flaggan i järn och det jättelika svärdet nedstucket i marken. Det är ett minnesmärke från den danska erövringen av staden 1219. Den danske kungen Valdemar den segerrike hade en längre tid belägrat esternas borg Lindanise uppe på Domberget, men inte förmått tränga in bakom murarna. Plötsligt såg danskarna hur en rödvit flagga sänkte sig ned från himlen just på den här platsen där Valdemar stod med sina soldater. Detta järtecken gav danskarna nytt mod och löfte om seger, och de gjorde en ny

anstormning, som gjorde att de estniska försvararna måste ge upp. Den rödvida flaggan blev den danska Dannebrogen...

På spillrorna av den estniska fornborgen byggde danskarna den borg, som till vissa delar sedan dess har vaktat Domberget. Från den här tiden och femhundra år framöver kom Estland att stå under västligt inflytande.

Den danske kungen sålde drygt ett hundra år senare Tallinn och resten av norra Estland, som danskarna också hade erövrat, till Tyska orden. Då blev borgen på Domberget en del av det nät av ordensborgar, som upprätthöll tyska ordens välde i Baltikum.

Går vi ännu längre bakåt i tiden, till esternas mytiska Kalevgestalt, möter vi också honom här i hans sista strid. Det var här, som han enligt legenden stupade. Hans änka, den sköna Linda, började stapla upp stenar för att resa ett minne över sin make. Trots att hon var havande med hans barn, byggde hon ensam upp ett helt berg över sin döde make, Domberget! Under sitt mödosamma arbete kom hon att blicka ut över slätten på jakt efter mera stenar. Då såg hon ett stort granitblock långt borta. När hon skulle bära det upp på Kalevs gravhög, snubblade hon av trötthet på ett kullfallet träd och orkade sedan inte lyfta det stora stenblocket en gång till. Av trötthet, sorg och förtvivlan satte hon sig ned och grät bittert. Hennes tårar rann nedför berget och bildade Ülemistesjön, som jag ser blänka mellan taken i sydost. – Under de gamla lindarna på Lindaberget sitter hon i dag staty, som den estniska skulptören August Weizenberg gjort i brons, för att synliggöra en del av det estniska nationaleposet ”Kalevipoeg”. Lindaberget ligger ovanför den s k Hjortparken, som ligger mellan järnvägsstationen och Domberget. När jag en tid senare flanerar nere i den parken stöter jag på en spännande skulptur av självaste Kalev, där han ligger halvvägs nere i jorden med endast huvudet och axlarna och ena knäet och foten över markytan!

Skillnaden i tillkomsten av det finska Kalevala och det estniska Kalevipoeg är att om Lönnroths Kalevala till åttiofem

procent består av upptecknade folksånger och sagor och endast femton procent diktat material, är förhållandet tvärtom med Kalevipoeg.

Ända fram till tiden för andra världskriget var Tallinn uppdelad i tydliga sociala skikt. – När jag i fortsättningen rör mig i tiden före andra världskriget, kommer jag att använda det tyska och finlandssvenska namnet Reval, som länge var det mest gångbara namnet på staden. Men lika väl kunde jag tala om Tallinn, som betyder ”danskarnas stad” och därför också har ett gammalt ursprung, men måste ändå ses som den moderna staten Estlands antagna namn. – Hursomhelst, häruppe på Domen, som man ursprungligen kallade den innersta kärnan av den här gamla staden, höll den balttyska adeln till i sina vinterpalats. – Domus betyder ju hus, här sannolikt använt i betydelsen sakralt hus, från ”dom”, ”domkyrka” etc. – Samtliga hus häruppe ägdes av den tyska lantadeln. Till natten stängdes portarna ner till den lägre delen av staden där lågadeln och övriga borgerskapet bodde. Domen kallades också ”övre staden” och nedanför den låg det ”egentliga Reval” eller ”nedre staden”. Det var i praktiken fråga om två skilda städer, som hade sina egna lagar och ordningsregler.

När höstarbetet ute på herrgårdarna runt om i Estland var slutfört, kom adelsfamiljerna körande med sitt bohag, husfolk, tjänare och vedforor in till Reval och tog sina stora salar i besittning häruppe och inledde sitt sällskapsliv med bjudningar, familjefester och nationella högtidsdagar, som skulle firas. Det var en sluten värld där vanliga ester eller de andra nationaliteterna inte hade något att göra. Visserligen öppnades den världen under den första självständigheten för de estniska politiska ledarna. Men den gruppen var mycket liten. Under 30-talet bestod den balttyska befolkningsgruppen av omkring 15 000 personer, men deras politiska och ekonomiska inflytande var betydligt större i Estland än vad deras numerär skulle ha förutsatt.

Den befolkningsgrupp, som hade tillgång till Domen i Reval, hade i praktiken också makten i landet. På Domen fanns slottet, som under den svenska tiden beboddes av den svenska generalguvernören. Här står också domkyrkan och riddarhuset.

Det kyrkliga livet i Reval

Här i domkyrkan på Domberget hölls svenska gudstjänster redan på 1500-talet. Så kyrkan har också haft säte bland de verkliga makthavarna på Domberget. Den första lutherska predikanten var magister Herman Grönau, som hade självaste Luthers och Melanctons rekommendationer på fickan, när han 1532 kom till Reval. Han blev senare pastor vid den tyska S:t Olofskyrkan, som torde ha byggts av skandinaviska handelsmän, som kom hit på 1200-talet. Enligt traditionen byggde man kyrkans torn så högt och mäktigt för att det skulle synas långt ut till havs och locka fartyg till staden, något som var de nordiska handelsmännens största önskan. Under medeltiden var denna kyrka världens högsta byggnad! Den var 159 meter hög. Senare sänktes tornet och under mellankrigstiden ansågs den vara den näst högsta byggnaden i Europa, efter Eiffeltornet. Numera är spiran knappt 124 meter, men är fortfarande en mäktig skapelse, som drar blickarna till sig

Enligt legenden var det den unge jätten Olev, som åtog sig detta enorma bygge. Men han krävde tio tunnor guld i betalning. Olev tillade, när han förhandlade med stadsborna, att om de lyckades ta reda på hans namn innan kyrkan var färdig, skulle han inte ta ett öre i betalning!

Så här berättas sedan vidare om detta märkliga kyrkbygge:

”Olev satte igång och kyrkan blev så vacker, att stadsborna inte hade kunnat föreställa sig den ens i sina drömmar. Bygget kröntes av en spira, som tycktes sträcka sig ända upp till himlen.

Ingen av stadsborna lyckades lista ut den mystiske byggmästarens namn, hur mycket de än försökte. Han talade inte med

någon, och så fort han byggt färdigt för dagen, skyndade han sig hem till hustrun i Haijala. Dit var många mil, men Olev bar förtrollade stövlar, som hjälpte honom att ta långa kliv, en mil åt gången. När han skulle äta, gick han ibland ända till Narva för att få vara i fred.

När kyrkan var så gott som färdig, blev stadsborna oroliga. De hade inte guld så det räckte att betala byggmästaren. Därför sände de iväg en spejare till Haijala, där Olev bodde.

En dag fick spejaren höra, hur Olevs hustru vaggade deras nyfödde och sjöng:

”Sov, min lilla, sov.

Snart kommer Olev hem

med så mycket guld

att det räcker att köpa månen!”

Spejaren skyndade tillbaka till Reval med den goda nyheten. När han kom fram återstod bara att resa korset överst på spiran. Olev hade klättrat upp för att sätta fast det.

Plötsligt ropade spejaren:

– Se upp, Olev! Korset börjar luta!

Olev såg ut som slagen av blixten, när han hörde sitt namn ropas. Han vacklade till och föll till marken och dog.” (*Andres Kung: Tallinn – En personlig vägvisare, 1990*) – Detta enligt legenden. I verkligheten är kyrkan helgad åt Norges skyddshelgon, Olav den helige. I svensk språkdräkt går han under namn av S:t Olof och denne S:t Olof blev något av en kolonisationsapostel för svenskarna. För varje landområde, som sattes under de svenska kungarna, byggdes en kyrka, som helgades åt S:t Olof.

– Redan 1549 nämns diakonen Theodorich som nunnepredikant för de svenska nunnorna i Reval.

Det betydde att det ursprungligen fanns två svenska församlingar i Reval, en uppe på Domen eller övre staden och en i nedre staden, det egentliga Reval.

Utom de två svenska församlingarna fanns redan före den svenska stormaktstiden, som började 1561, också en stor finsk församling här i Reval, vars kyrka låg strax utanför det egentliga stadsområdet på Antonisberg och kallades Karlskyrkan efter Karl XI. De svensk-finska trupperna, som var stationerade här under 30-åriga kriget, hade dessutom sina fältpräster och predikanter. Denna första Karlskyrka, finnarnas kyrka, brann ner i samband med ryssarnas belägring under Karl XII:s och tsar Peters krig på 1700-talet. Därför slogs den finska församlingen ihop med den svenska 1710 och bildade den svensk-finska församlingen i Reval. Men 1716 blev denna församling utan kyrka, när den ryska fursten Menschikoff tog den ursprungliga S:t Mikaelsskyrkan vid det cistercienska klostret av svenskarna och gjorde den till en grekisk-ortodox kyrka, som den är än i denna dag. – Det intressanta är att interiören i den ortodoxa kyrkan förblev ett slags blandning mellan luthersk och ortodox tradition. Likaså är den estniska ortodoxa kyrkan i sin liturgi mera lik den lutherska än det stora avstånd, som den ryska ortodoxa kyrkan normalt markerar i sitt förhållande till de västliga kyrkorna. Kulturernas möte här i Estland märks på många olika sätt, inte minst inom den kyrkliga traditionen. På motsvarande sätt har den estniska lutherska kyrkan tagit intryck av den östliga kyrkan bl a på så sätt att prästerna, på samma sätt som de ortodoxa prästerna, bär stora silverkors på bröstet. De lutherska prästerna ville inte vara ”sämre” än de ortodoxa i folkets ögon!

Den nuvarande Karlskyrkan med sina iögonenfallande dubbla spiror, byggdes på samma plats som den nedbrända finska kyrkan.

Först 1733 fick den svensk-finska församlingen igen en egen kyrka, när kyrkan på Riddaregaten, som hörde till S:t Johannes fattighus, överlämnades åt församlingen. Man tog namnet från den ursprungliga kyrkan med sig. Därför heter den här kyrkan, där jag nu befinner mig, fortfarande S:t Mikaelss kyrka, som den återuppståndna svenska församlingen i det moderna

Estland återfick år 1990. Den rekonstruerade församlingen registrerades då under namnet ”Svenska S:t Mikael's församling i Tallinn” – Den finska anknytningen ansågs inte längre aktuell med tanke på den moderna församlingens sammansättning. Men på grund av en mindre brand i Helgeandkyrkans torn sommaren 2002, i samband med en renovering, flyttade finska församlingen sina gudstjänster till S:t Mikael'skyrkan. Denna, till en början tillfälliga lösning, ser ut att på nytt bli permanent. Svenskarna och finnarna firar nu på nytt sin gudstjänst i samma kyrka i Tallinn!

– Under sovjettiden fungerade kyrkan som boxnings- och brottningslokal. Det kan sägas vara tur, eftersom idrottsfolket inte hade råd att bygga om kyrkan utan satte endast upp låta mellanväggar för att skapa de träningsutrymmen, som man behövde.

Den heliga Birgitta räddade staden

Det var naturligtvis den katolska kristna tron, som först kom till Estland. Det byggdes också ett kloster för birgittinerorden här i Reval. Birgittaklostret kan därför ses som ett viktigt svensksminne på den här sidan av Finska viken. Det har nu återuppstått efter att i drygt fyrahundra år legat öde. Sommaren 2003, när det har gått 700 år sedan Birgitta föddes, sitter jag inne i det moderna Birgittaklostrets resandehem och mediterar över det första klostrets historia. Det är nu endast en ruin, men en mäktig sådan. Den norra gaveln reser sig högt över den låga stranden, ovanom den gamla Narvavägen, någon kilometer österut från staden, en av de första byggnader som man får ögonen på, när man kommer utifrån havet. Inifrån kloster-ruinen dånar den här kvällen stark rockmusik. Jag tycker inte att musiken är helt olämplig. Den påminner något om grönländsk musik. Måne det är ett grönländskt rockband, som hittat vägen hit?

– De har lovat sluta klockan 23, säger abedissan Patricia till mig, när jag en stund senare går ner i vestibulen. Hon är orolig för att hennes gäster skall störas av den högljudda musiken.

Jag säger att den inte stör mig och att jag bara skall gå ut och ta en bild av det gamla klostret, där det vilar i kvällssolen. Moder Patricia och jag är vid det här laget gamla bekanta. Hon har vistats en tid i Sverige och talar en utmärkt svenska, trots att hon ursprungligen kommer från Polen. Det finns ett tiotal nunnor i det nybyggda klostret i dag. De kommer från hela världen av utseendet att döma. Jag har inte velat fråga. Om alla dessa unga kvinnor också har avgett klosterlöftet, vet jag inte heller. Men det är en fungerande kommunitet och det är en rofylld och trygg plats i ett annars oroligt, modernt Tallinn. Det är därför, som jag gärna tar in med mina gäster på deras resandehem.

Det finns en liten romantisk berättelse om det här klostret och dess tillkomst. En polsk här hade belägrat staden. Det såg illa ut för stadsborna uppe på Domberget. Då uppenbarade sig den heliga Birgitta för en man inne i borgen och sade, att om stadsborna byggde ett kloster åt hennes orden, skulle staden räddas. En ung nunna skulle visa dem platsen, där klostret skulle byggas. Följande dag tågade ett följe ut från staden under ledning av den unga nunnan, som ledde dem till just den här platsen vid stranden. Den polska härförarens son blev betagen av den unga nunnans skönhet och beslöt att stanna i staden, när den polska hären drog sig bort, alldeles som Birgitta hade utlovat. Men han kastades omedelbart i fängelset i en byggnad härintill. I fyra års tid grävde han i hemlighet en gång under jorden för att komma in innanför klostrets murar. När han äntligen fick kontakt med den vackra nunnan, hade hon redan hunnit avge sitt klosterlöfte och blivit den första abedissan för klostret. Då beslöt den unge mannen gå i dominikanklostret, som hade inrymts i den södra halvan av samma byggnad. Småningom blev han föreståndare för det klostret,

berättar traditionen vidare. Så fick han ändå leva i närheten av den kvinna, som han älskade, trots att en sträng mur skiljde de båda klostren åt.

En annan klosterruin, förutom Birgittaklostret utanför Tallinn, som har en nära anknytning till vår egen historia, har vi i Padis kloster väster om Keila på vägen mot Hapsal. Detta kloster grundades av cisterciensorden på 1200-talet. Klostret fick stora förläningar i både Estland och Finland. Mellan åren 1335 och 1407 hade Padis kloster ett sjuttio-tal s k munkhemman i Kyrkslätt, Ingå och Pojo, som brukades av klosterbönder. Dessutom hade klostret laxfiskerättigheter i Helsinge å och en tid också patronaträtten över Borgå. Det betydde att förbindelserna mellan de nyländska bygderna norr om Finska viken och det estniska kustområdet var mycket livliga under den här tiden. Som minne av dessa tider har vi många orts- och platsnamn i Nyland, som innehåller ”munk”, ”est” och ”biskop”. Också språkliga likheter i de svenska dialekterna i båda dessa regioner kan påvisas.

I baronernas kvarter

Jag börjar vandringen upp mot Biskopsgatan i Gamla stan strax bakom den ortodoxa katedralen, som är en sentida skapelse från den ryska tiden; den invigdes så sent som år 1900. Den kallas Alexander Nevskij-katedralen efter samma ryska furste som gett namn åt Nevskij Prospekt, huvudgatan i S:t Petersburg. Katedralen här i Tallinn påminner mycket om Uspenskij-katedralen i Helsingfors, men så byggdes också båda kyrkorna nästan samtidigt.

Hörnhuset vid Biskopsgatans och ”Långa benets” – Pikk jalgs – korsning är det Toiska palatset. I sin bok ”Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland” beskriver Carl Mothander hur han i början på 30-talet tillsammans med en kamrat från Sverige i

dennes T-Ford, kom körande via Finland och Karelska näset till Reval. Sista biten hitupp till Domberget blev för mycket för den trötta bilen. I uppförsbacken till det Toiska huset och in på gården måste bilen få litet handräckning av villiga påskjutare, som kommit för att beundra deras ankomst. Jag ställer mig just där i backkrönet och förstår att en svag bilmotor på 30-talet kunde ha haft vissa svårigheter i den branta backen.

Huset, där Carl Mothander kom att hitta sin fru, är ganska illa medfaret, men genomgår just nu en grundrenovering och en skylt på väggen upplyser mig om att det skall bli ett hus med många lägenheter, som redan nu är till salu.

Jag minns hur författaren skriver hur han på morgnarna, när han stod och rakade sig i badrummet i det Toiska huset, brukade vifta med rakhyveln åt riksäldsten, som stod i sitt badrum i huset på andra sidan Pikk jalg och utförde samma morgonssyssla. De var gamla bekanta. Riksäldsten var den här tiden est efterom vi befinner oss under den första republikens tid.

– Carl Mothander hade som frivillig svensk deltagit i esternas frihetskrig. Nu på 30-talet hade han återkommit och blivit förvaltare och bonde på sin frus gods i Tois, en bit utanför Tallinn mot Raplahållet. Den Toiska familjen hade sitt stads-
hus här vid Biskopsgatan, som är centralt belägen mitt i hjärtat av Gamla stan, med parlamentsbyggnaden, regeringsbyggnaden och domkyrkan i närheten.

Den långa Pikk jalg, som börjar häruppe leder ner till hamnen. Längs den här gatan har det burits varor och dragits kärror och foror av alla de slag, lastade med dagliga förnödenheter och samtida lyxartiklar i skön blandning.

Jag följer inte ännu den ringlande, kullerstenlagda Pikk jalg ner till nedre stan utan fortsätter uppåt och förbi domkyrkan.

Alldeles nyligen har regeringen flyttat från den gamla parlamentsbyggnaden till det Stenbockska palatset. Alldeles intill palatset finns en av de många utsiktsplatserna på Domberget. En brant trappa leder ner på utsidan av muren mot stationsplatsen

nedanför. Det är de s k Patkulska trapporna efter en känd herre från den svenska tiden. Känd för sitt hat mot svenskarna, vilket senare kostade honom livet. Härifrån ser man också ut mot havet och Gustav Adolfsgymnasiet, som genom blotta namnet berättar om den svenska anknytningen. Intill dessa skolbyggnader skymtar jag den estniska ortodoxa kyrkan, som var den svenska församlingens första kyrka, och bakom den, ute-teaterplatsen i Tallinn och i dess närhet själva stadsteatern, en av många teatrar i Tallinn. Litet mera till höger och längre bort reser sig den mäktiga S:t Olofskyrkans spira mot skyn. Nordbornas första kyrka här i staden. I dag Olaviste kirik, med sin legendariske byggmästare, som jag tidigare berättat om.

När jag trappat ned till den vanliga stadsnivån och befinner mig vid Svarthuvudenas brödraskapshus, intill von Rosens palats på Pikk 28, numera Sveriges ambassad, besluter jag mig för att promenera upp till rådhusplatsen och inta min lunch i den ryska restaurangen Trojka i ett av de gamla gilleshusen. Stroganoffen brukar smaka utsökt där. Miljön är också den rätta.

Men innan jag gör det, måste jag stanna en stund och beundra de gamla gilleshusen här längs Pikk. – Pikk är fortsättningen i nedre staden på Pikk jalg, som slutade med en port, som stängdes till kvällarna kring adeln på Domberget. Jag ställer mig mitt på gatan i korsningen av Pikk och den gatstump som leder till Lai, ”den breda”, som också går ner till hamnen. När jag vänder ryggen mot svenska ambassaden och svarthuvudenas gilleshus, har jag snett framför mig till vänster, upp mot Domberget, den moderna tidens ryska ambassadbyggnad. Ryssarna lade beslag på ett helt kvarter medeltida arkitektur, som är imponerande. Litet längre upp till vänster skymtar jag Stora gilletts hus, idag Historiska museet. Och blickar jag neråt Pikk, mot höger, ser jag ingången i gaveln till Stadsteatern, som finns i ett av de bäst restaurerade och bevarade hansahusen. När du stiger in i första våningen, där köpmannafamiljen vistades

till vardags med alla sina arbeten, har du en av stadens mest imponerande eldstäder i bakgrunden och en vacker trätrappa, som slingrar sig uppåt till andra och tredje våningen, dit varorna hissades från gatan med hjälp av de block- och taljssystem, som hängde ned från de grova bjälkarna, som stack ut från gavlarna. Härinne i teaterhuset är innertaket målat med samma ornamentik, som aulans tak i S:t Mikaelskyrkan. Några kraftiga och nötta dolomitpelare bär upp de mäktiga takbjälkarna.

Jag hoppas få tid att ta dig med på en stadsvandring i lugnare takt en annan gång. Den gamla staden på Domberget och "nedre stan" måste avnjutas gata för gata. Bakom varje gathörn döljer sig spännande kvarter med hus, bakgårdar, smala gränder och portar med intressanta berättelser, som måste berättas på platsen.

Jag måste någongång få berätta om Stora gilletts hus med den stora stenlyktan över ingången, idag det historiska museet, och om helgeandskyrkan, som jag hastar förbi innan jag slinker in genom Brödgången och som jag dyker upp ur alldeles intill Rådhusapoteket, som är ett av Europas äldsta apotek och som ägdes i många generationer av den ungerska släkten Burchart. Av ren vana räknar jag femton steg från valvgången till vänster om Rådhusapoteket och hittar ett L-format märke i stenläggningen, som markerar platsen där pastor Panickes huvud föll i slutet av 1600-talet. Han hade själv tidigare slagit ihjäl en servitris en söndag, när hon hade serverat honom en alltför seg kotlett! Präst som han var, ångrade han sig och sade: "Straffa mig, ty jag har slagit ihjäl en tjänarinna på söndagen!". Stadsborna gjorde honom till viljes och just här tappade han sitt huvud. L-tecknet i stenläggningen är från ett stympat kors. Det kunde ha sett ut som ett T i stället, men pastorn ansågs kanske inte värdig ett helt kors som märke där han slutade sina dagar.

Innan jag slinker in på restaurang Trojka kastar jag en blick upp mot rådhusets minaret med Gamle Tomas, Tallinns

– Revals beskyddare, som genom seklerna spanat ut över staden från sin vindflöjel. Men Gamle Tomas är borta! I stället har man satt upp en helt vanlig vindflöjel. Varför?

Maria Christina

Det är söndag. Jag skall fira gudstjänst med den svenska församlingen här i S:t Mikaelskyrkan i Tallinn i dag. Jag vaknar först vid tiotiden i det lilla rummet intill samlingsrummet och blir med detsamma medveten om att församlingsrådets ordförande Toomas Lilienberg redan har kommit för att förbereda gudstjänsten. Han är plikttrogen och församlingens stöttepelare i den här miljön, där trådarna bakåt är bräckliga och där rutinerna i gudstjänstfirandet saknas. Hans praktiska omsorg om kyrkan och församlingen är varm och unik.

Mycket riktigt, när jag skyndar mig ut för den vanliga kalla avrivningen under vattenkranen, står han färdigt ute i aulan och önskar mig godmorgon.

Församlingens ordinarie kyrkoherde sedan två år tillbaka, Patrik Göransson, är i Stockholm för att hämta dokument och kyrkoinventarier, som finns bevarade på historiska museet. Flygbolaget SAS har lovat transportera dem tillbaka till Tallinn i samma kista som de fördes ut ur landet i under kriget. Stiftsdirektorn från Visby stift Ragnar Svenserud skall hålla denna söndags gudstjänst. Senare i kväll skall han och jag och Patrik, när han kommit från Stockholm med eftermiddagsflyget, träffas, tillsammans med Mats Norrby, som är projektledare för ett utbildningscentrum i Färösund på norra Gotland. Vår avsikt är att söka samarbetsformer mellan vår folkhögskola och Gotland.

Det är alltid med förväntan, som jag går för att fira gudstjänst i den här kyrkan. När jag strax före tolv stiger in i kyrkorummet, ser jag en bekant från Finland. Det är Sixten Ekstrand från Åbo Akademi. Han är här med en kontaktgrupp, som har

Kyrkoherden Patrik Göransson i Svenska S:t Mikaelsförsamlingen får se till att arbetsredskapen hålls igång i hans kyrka samtidigt, som han skall sköta den andliga verksamheten. Här har vi tagit upp en gammal öppning mellan två rum i nedre våningen. I det ena rummet skall Svenska folkhögskolan i Estland ha sina lektioner och sammankomster. Det andra blir ett kafferum.

skapats mellan teologiestuderande och Borgå stift. Det är mycket vanligt att det varje söndag dyker upp olika grupper från Sverige och Finland i kyrkan i Tallinn.

Kyrkan här, liksom den svenska folkhögskolan i Estland, vill vara en mötesplats för människor från Norden och Baltikum.

Kyrkorummet berör mig, därför att det har sin speciella historia. Efter att under sovjettiden fungerat som träningslokal för boxare, brottare och andra idrottsmän, liknar det igen en kyrka. Nu är altaret på nytt på sin rätta plats, mitt i kyrkan. Altartavlan, som föreställer den sista måltiden, har kommit tillbaka. Orgeln tonar igen, visserligen en ny sådan, och som bäst bygger man upp den gamla predikstolen, som verkligen kommer från den gamla kyrkan, länge förvarad i fem lådor i en nedrasad byggnad. Stora partier måste förnyas, men den gamla helheten har bevarats med bl a målningar av apostlarna på spegeltorna kring predikstolen och trappan.

Kyrkbänkarna är från Lutherkyrkan i Helsingfors, vilka köptes upp av församlingen i Hangö och sedan skänktes hit. Votivskeppet Maria Christina, som hänger vid långväggen mot gatan, är en modern replik av originalet, som finns på Tallinns stadsmuseum, men som inte lämnas ut, har också sin speciella historia. Det var en sovjetisk soldat i Röda armén, som tog originalet med sig hem till Ukraina och tänkte göra pengar av det, men ingen ville köpa det lilla skeppet, så han tog det på nytt till Tallinn och sålde det till stadsmuseet. Tack vare det har man nu kunnat göra en exakt kopia av skeppet.

Det ursprungliga votivskeppet Maria Christina hittades 1995 uppe på vinden i stadsmuseets magasin här i Tallinn sedan Estlands sjöhistoriska museum hade satt igång ett målmedvetet sökande efter alla de votivskepp, som förskingrades under sovjettiden. Eftersom Maria Christina hade en blågul toppvimpel i riggen, kopplade man henne helt riktigt till S:t Mikael's kyrka. Hon har dateringen 1747 på akterspegeln, men någon säker förebild till henne i verkligheten, har man inte hittat. Hon påminner

mycket om en ostindienfarare och utgående från votivskeppets mått kunde originalet ha varit en fregatt av 36 meters längd, 10 meters bredd och med en råsegelyta på 240 kvadrat, gaffelsegel på 30 kvadrat, blindor på 55 och stagsegel på 80 kvadrat, eller sammanlagt en segelyta på 405 kvadratmeter.

En medelstor ostindienfarare var oftast bestyckad med 20–24 kanoner.

Maria Christina har ett svenskt lejon som galjonsfigur, men originalet kan ha varit byggt var som helst i kungariket Sverige-Finland under stormaktstiden. Mycket sannolikt i Österbotten i Finland av något av de många båtvarven, som fanns längs den österbottniska kusten och som levererade de båtar, som den svenska kronan och handelshusen behövde.

Votivskeppet Maria Christina är en dyrgrip och hör till de äldsta votivskepp vi har med svensk anknytning. Repliken, som hänger här i S:t Mikaelskyrkan, är gjord av modellbyggaren Jüri Zhurba i Tallinn.

Men det finns de som hävdar, att det fanns hela tre votivskepp här i kyrkan före ockupationen! Men var finns då de andra två?

Det, som i det här kyrkorummet påminner om den tid, när salen användes som sjukhus, är de djupa nischerna inne i väggarna. De sjukas bäddar var halvvägs inne i väggen och kunde vid behov isoleras från varandra med skynken. Nu används fördjupningarna för små utställningar, som har olika motiv och som byts med jämna mellanrum.

Texten, den här första söndagen efter påsk, handlar om det första mötet mellan Jesus och Petrus efter korsfästelsen och den dramatiska uppståndelsen. Petrus är förkrossad på grund av sitt svek, men Jesus tvingar honom att börja tänka i nya banor med sin personliga fråga: "Älskar du mig?" – Petrus inser småningom att Jesus och han fortfarande står varandra mycket nära, trots att han svikit sin mästare så gruvligt i den stund, när hans

stöd skulle ha behövts. Petrus erkänner sin svaghet och Jesus bekräftade den med sin förståelse.

Kyrkkaffet efter gudstjänsten i S:t Mikaelskyrkan är alltid en viktig stund för den lilla församlingen, utökad med tillfälliga gäster, som dyker upp. Kaffeborden är dukade i de två större rummen intill köket.

Senare på kvällen åker Patrik och jag ut till Birgittaklostret utanför Tallinn, där våra svenska gäster bor hos nunnorna, som öppnat ett gästhem i sitt nybygge intill det gamla klostret. Vi åker sedan vidare till TV-tornets restaurang, där vi har en storlagen utsikt över stranden, nejden och havet.

Jag spanar först in Nargö, den första "svenskön", som ligger på styrbordssidan varje gång vi seglar in mot Tallinn. Och på babordssidan vid infarten ligger de andra estlandssvenska öarna Ängö och Vargö. Också på halvön Viimsi, av Wiems, öster om staden med udden Aponäs, bodde svenskar en gång i tiden, i vars spår jag nu själv vandrar. – Jag står länge däruppe och både beundrar utsikten och begrundar vad jag ser.

Säckväven

Jag vill med den här boken ta dig med på en vandring i tid och rum till de platser och händelser, som jag har funnit intressanta här i Estland.

Jag vill utgå från en bildberättelse på säckväv, som den här vintern har växt fram och som har mycket att förtälja. Senare i veckan har jag tänkt ta dig med på en tebjudning hos fru Alexandra von Harpe eller "Fru Bibka" ("Lillan", på ryska!), som hon kallas. Säckväven finns i Hapsal och Fru Bibka hör hemma i Reval.

Nästan varje kväll, på senare tid varje dag, sitter kvinnorna och arbetar i vindskupan på andra våningen i det nyrenoverade huset vid stranden av Hapsalviken. Rummet, under det låga brutna taket, med ett enda fönster i taklyktan, är möblerat med ett enda stort bord, kring vilket det finns ett tiotal stolar. På bordet ligger en lång säckväv. Ett ca 75 cm brett och 20 m långt tygstycke. Det får inte i hela sin längd rum på bordet utan ligger med båda ändarna i högar på golvet och dras upp på bordet allteftersom kvinnornas arbete fortskrider. Kvinnorna syr in sin egen sjuhundraåriga historia i säckvävens hålrum. De använder färgat garn av alla kulörer. Deras flinka fingrar för nålen i snabba stick genom väven. Småpratet och kaffedoften från bryggaren på golvet skapar en hemtrevlig atmosfär i rummet, där jag ofta stannar en stund och tyst följer deras arbete.

I dag, måndagen den 9 april 2002, sitter de också där, när jag viker in i ett ärende till museiintendenten Alar Schönberg.

De har brått, därav fliten. Deras historia skall vara insydd i väven tills kung Carl XVI Gustaf kommer på besök med sin drottning Silvia den 5 maj i vår. Dit är det inte mer än knappt fyra veckor! Jag står och betraktar den första bilden på den långa säckväven, som skall hängas kring väggarna inne i Aibolandsmuseet, som ligger i byggnaden intill. Den bilden är färdig och visar Hapsalborgen hur den såg ut 1294, när de första svenskarna fick rätt att äga hus inne i staden. De hade då redan i flera hundra år bott ute på landsbygden på stränderna och ute på öarna i Rigabukten och längs Estland norra kust. Nu, 1294, fick de rätt att bli stadsborgare. Därför har kvinnorna, under ledning av Alar Schönberg och båtbyggmästaren Jorma Friberg, som är skicklig på att skissa upp bilderna, börjat sin berättelse med just den bilden. Jag märker att bilden av borgen är färdig, så när som på vimpeln på det högsta tornet. Den har de ritat in på väven med en tuschpenna, men inte ännu broderat med färgat garn, som de andra detaljerna. Jag påpekar

detta, och då säger en av damerna, att detta skall de be kungen göra, eller om inte han kan det, så kanske Silvia!

Kungen

Estland är en del av vår egen historia, samtidigt som det mycket mer än Finland har en närmare anknytning till Mellaneuropa. Därför behöver jag inte just nu åka längre söderut än till Estland, för att studera min egen historia, som är en del av de europeiska folkens historia. Förbluffande mycket av våra viktiga epoker i vår kulturhistoriska utveckling finns synligt bevarade i det estniska samhället och särskilt i de gamla städerna Tallinn – Reval, Tartu – Dorpat, Viljandi, Hapsal, Narva... Fortfarande svävar också Gustav II Adolfs och Karl XII:s andar över det här landet och historierna om ”Kungen” berättas vidare i folkmun till nya släktled. ”Kungen” är antingen Gustav II Adolf eller Karl XII. Men innehållet i berättelserna är oftast detsamma som berättas om Gustav Wasas äventyr på flykt undan danskarna!

Så sent som i augusti i höstas, när jag satt och pratade med en kvinna i hennes torftiga stuga i Vökitvere i östra Estland, långt ute på landsbygden, berättade hon, att det var här på den här gården – eller möjligen en annan gård i trakten – som Kungen, på flykt undan sina förföljare, fick sig en avbasning med brödskoveln av bondkvinnan, som inför soldaterna ville gesken av att han var hennes dräng! – Jag sov också två nätter på en soffa i samma hus, där enligt vandringsberättelsen Kungen hade övernattat.

Trots att dessa folkliga berättelser handlar om Kungens flykt och svåra umbäranden i Estland, som inte har någon historisk förankring, beskriver många författare, mera historiskt riktigt, bland dem Frans G. Bengtsson, hur Karl XII:s vistelse på slotet i Lais i östra Estland, i själva verket var en lycklig och harmonisk tid i den unge kungens liv. Kanske den enda lyckliga. Ingenting visste han då ännu om att hela hans infanteri på

närmare fyra tusen man skulle plöjas ner i den ukrainska jorden, eller något om sin egen förnedringstid i Turkiet, när inte ens sultanen ville ha något att göra med honom längre, där han låg apatisk med stövlarna på i sängen år efter år. Ingenting visste han om det skott, som en gång skulle lossas från nära håll mot hans egen tinning i södra Norge, kanske med en av hans egna karoliner finger på avtryckaren. Men vi skall här hålla oss till den tillrättalagda sidan av historieskrivningen om honom.

När tsar Peter, efter slaget om Narva den 20 november 1700 för tillfället var satt ur spel, kunde Karl roa sig på bästa sätt. Han hade plötsligt blivit den tidens kändis. Ryktet om hans seger vandrade snabbt genom Europa. På den tiden var det inte fråga om idrottshjältar, som snabbt vann ryktbarhet utan det måste till utmärkelser i krig för att unga män skulle nå världsrykte. Han passade på att delta i fester, som arrangerades i trakten och han ställde själv till fest på slottet, som han tagit som sitt tillfälliga hem. Han gick på björn- och älgjakt i skogarna runt omkring. Särskilt festligt sägs det ha varit i slottet under julen år 1700. Kungen själv deltog i jullekarna och hoppade runt och dansade av hjärtans lust. Han blev snabbt omtyckt av lokalbefolkningen och fick stå fadder vid flera barndop. Han deltog också i ett bondbrolopp och skänkte en liten gård åt det nygifta paret.

Under påföljande vårvinter berättas det att man sett en märklig formation på himlen ovanför Lais. En gång syntes flera solar samtidigt och en annan gång syntes två regnbågar mötas på himlen ovanför slottet och bildade ett spegelvänt C, som var kung Karls monogram. – Det finns i dag att beskådas ovanför altartavlan i S:t Mikaelsskyrkan i Tallinn!

Dessa himlafenomen tolkades som järtecken, som visade att högre makter stod på den svenske kungens sida. Parallellt med detta uppstod en massa folksagor, som än i dag berättas om den svenska kungen. – Samma sagor som i Sverige och Finland

berättas om Gustav Wasa från dennes flykt genom Dalarna! Som t ex just historien om bondmoran och ”drängen”.

Eller för att ta ett par till, som t ex den om blodspåret på den s k kungsporten, eller Carl Gustafsporten i Pärnu, där det sägs att Kungen har lämnat en blodfläck, när han under flykten bankade på porten för att bli insläppt. Blodet härrörde från en skada som han fått i närkamp med den förföljande fienden.

Men kung Karl tillskrevs också magiska krafter: När den svenske kungen satte sin käpp i marken, slog den rot och bildade ett friskt och blomstrande träd. Och sagan förtäljer vidare att så länge detta träd lever skall Estland höra till Sverige!

I mitten av maj 1701 fick han sin väntade förstärkning på 10 000 man från Sverige och samma månad bröt Karl upp från Lais vid Peipussjön och tågade mot Riga för att ta upp kampen med August den starke av Polen. Några veckor senare, den 17 juni 1701, fyllde han nitton år...

Den andra ”Kungen”, tidsmässigt före Karl XII, i Estland är Gustav II Adolf, som samma år som han stupade vid slaget vid Lützen, skrev under beslutet att grunda ett universitet i Dorpat, nuvarande Tartu. Den första statyn av Gustav Adolf restes tio år efter den första estniska självständigheten, dvs 1928. Avtäckningen förrättades av ärkebiskop Nathan Söderblom. Den statyn togs ned av de nya makthavarna på 1950-talet. Men i slutet av 1980-talet gjorde studenterna i Tartu en staty av Gustav II Adolf i snö och det gav upphov till en aktivitet, som ledde till att en ny staty av Lejonet från Norden kunde resas utanför universitetet i Tartu, med avtäckning den 23 april 1992 i samband med det svenska kungaparets statsbesök i Estland.

Varje 6 november firas Gustav Adolfs-dagen bland estlands-svenskarna, de som blev kvar i landet efter den stora flykten till Sverige på 40-talet, och som inte längre behöver frukta

sovjetmaktens repressalier utan vågar framträda som svenskar och svenskättlingar igen.

Den 6 november 2002 firar vi Gustav Adolfsdagen vid vår folkhögskola som en kombination av denna traditionsdag i Estland och Sverige och "Svenska dagen" i Finland. Man får också förändra traditionen, tänker jag, när jag fäster nålen med Svenska-dagen märket på mitt rockuppslag och går in till det väntande kaffebordet.

Den svarta duken på vapenskölden

Det är förvånande hur den tystlåtna och föga tilldragande unge svenske kungen Karl XII omges av så många myter och berättelser här i Estland. Före segern vid Narva var han en konturlös yngling, som många ansåg till och med litet dum. Han kunde inte hålla några eldande tal för sina trupper. Han ägde inte talets gåva. Han kunde inte uttrycka några djupare tankar vid de tillfällen, där folket förväntade sig något slags uttalande av kungen. Och de flesta utländska diplomater, som sökte upp honom i viktiga ärenden, blev ohövligen avsnästa. För att inte tala om alla fredsträvanden från motståndarna, som han övermodigt avfärdade. Han var inte heller någon pennans man. De hopradsade rader, som finns bevarade av hans hand från krigsåren, hör till historiens värsta klotter.

Det betyder inte att Karl var obegåvad. Han hade fått en gedigen uppfostran ända från fyra års ålder. Han hade fått träna sig för sina kommande uppgifter som enväldshärskare. Men någon lysande personlighet var han nog inte. Trots detta skapades dessa fantastiska berättelser och sagor kring hans gestalt.

Också jag dras med i denna mytbildning kring Kungen, när jag vistas här i Estland, trots att jag med facit i hand måste ifrågasätta det mesta av denna ynglings motiv för sitt krigande och upprörs av hans okloka handlande. Mitt hjärta blöder i synnerhet för de finländska soldaternas meningslösa död på dessa

slagfält. Det var den östra rikshalvan Finland, som fick mata det svenska krigsmaskineriet oproportionerligt mycket med unga män, både under trettiåriga kriget och det stora nordiska kriget.

Jag skall ändå ge efter för min svaghet för historiska anekdoter och följa kung Karl till några platser där han vistades, eller drog förbi. Och vi går igen tillbaka till tiden för landstigningen.

Karl XII valde att skeppa över sina trupper till Pärnu inne i Rigabukten, när han fick reda på tsar Peters och den polske kungen Augusts krigsinvit. På det sättet kom han att få in en kil mellan dessa två herrars områden och arméer och kunde sedan i tur och ordning bjuda dem motstånd. Han bedömde tsar Peter som den farligaste av de två och beslöt att först angripa honom.

I mitten av september 2002, en av de sista varma sommardagarna, vandrar jag sakta upp längs samma Riddaregata i Pärnu, där kungen trehundra år tidigare red fram. Jag vill se om huset, som en hästsko skall vara fastspikad på, vilken sägs ha tappats av hans häst just här, finns kvar. Jag hittar mycket riktigt huset vid Riddaregatan 21. Den smala, gamla gaveln tyder på att det mycket troligt stod här redan då, när Karl XII hastade förbi. Men någon hästsko hittar jag inte, trots att jag undersöker huset mycket noga. Jag smyger mig också in genom porten till den inre gården. En advokatbyrå har sin ingång från gården till samma hus idag.

Sedan trupperna fått vila ut några dagar efter den stormiga överresan från Karlshamn, senhösten 1700, påbörjades så marschen från Pärnu via Reval mot det belägrade Narva. Redan den tiden hade kungen för vana att ensam eller med endast några följeslagare rida före trupperna och inspektera de platser där bivackeringen var planerad. Nu hade han med sig den unge

estniska löjtnanten Hans von Ullrich. På fjärde dagens afton nalkades man lantrådet Wrangels gård en bit utanför Reval. Också känd som Toi herrgård.

Där träffade han lantrådets yngsta dotter, den vackra 19-åriga fröken Gertrud, som gjorde ett starkt intryck på honom. Det berättas att kung Karl under hela kvällsmåltiden satt och iakttog den unga Gertrud och var helt betagen av henne resten av kvällen. Under detta första möte beslöt Karl XII att Sveriges nästa drottning skulle heta Gertrud, men hans romantiska drömmar fick ett brutalt slut, när värden, lantrådet Wrangel, som kanske sett kungens blickar och läst hans tankar, upplyser honom om att hans dotter Gertrud är trolovad med löjtnant Hans von Ullrich!

Mörk i sinnet rider kungen vidare mot Narva. Under striden mot ryssarna, som slagit en ring kring staden och borgen, fick han bud om att ett visst frontavsnitt sviktade betänkligt och behövde förstärkning. Kungen kallade då på löjtnant von Ullrich och bad honom rida med order om vissa omgrupperingar av trupperna och ett fortsatt motanfall mot ryssarna. Senare, när striden på det hotade frontavsnittet var slut och kungen red över slagfältet med döda och sårade, hörde han en svag stämma bland de kringspridda kropparna: "Ers Majestät!" ... – Kungen steg av hästen och såg att det var hans kurir von Ullrich som låg där på marken, dödligt sårad. När han böjde sig över den unge löjtnanten för att bättre höra vad han ville säga, drog denne av sig sin blodiga handske och bad kungen föra den till hans trolovade Gertrud och säga att han önskar att hon inte skall gifta sig med någon annan utan vänta på honom och deras kommande förening i himlen en gång!

Det blev den unge fästmannens sista ord. – Någon tid efter slaget om Narva, kanske var det när han hade etablerat sig på slottet Lais, sökte sig Karl tillbaka till Toi herrgård och förde fram den sista hälsningen från Hans till Gertrud.

När han morgonen därpå i rasande fart red ut genom

herrgårdsgrinden tillbaka till sina trupper, hördes Karl XII småprata för sig själv om kung David och Uria...

Men den unga Gertrud stängde in sig under tre dagar på sitt rum. När hon sedan blek och allvarsam kom ut, bad hon att få bli körd in till Reval och domkyrkan. Hon hade ett svart änkedok över huvudet. Detta band hon inne i kyrkan vid det Wrangelska epitafiet, minnestavlan. – Det sägs att detta änkedok, en svart sidenduk, sedan dess vart femtionde år har förnyats i vapenskölden. Men ingen har sett av vem. Detta har skett ända fram till våra dagar, påstås det...

Gertrud gifte sig dock senare, trots sin första fästmans vädjan, med en pojke från en grannherrgård och kom att få många barn. Berättelsen om kungens förtjusning i henne har hon själv på sin ålderdom berättat för en av sina döttrar.

Finnhäxan i Kangru hage

När kungen red vidare tillbaka till sina trupper, var han så upptagen av känslostormen inom sig att han inte såg sig för utan bara red på genom den fuktiga och mjuka Kangru hage. Plötsligt sjönk hästens ena framben genom marken och han måste kasta sig av hästryggen. Hästen klarade sig utan benbrott, men var allvarligt skadad och gick haltande omkring på stället. Kungen klättrade upp på en hög flat sten i närheten och satt där i djupa tankar. En kvinna kom gående genom hagen med en mjölkstäva i handen. Hon hade varit och morgonmjölkat sina kor.

Kungen ropade henne till sig och bad att få litet mjölk att dricka. Medan kungen drack sig otörstig ur stävan gick kvinnan fram till den skadade hästen och började undersöka den. Hon strök hästen över det skadade benet och mumlade något för sig själv, ett slags besvärjelse. Hästen slutade omedelbart att halta och hon ledde den fram till kungen vid stenen. Kvinnan visste inte vem han var, men när hon en stund senare stod och såg på den silverslant, som mannen gett henne innan han kastade

sig upp på hästryggen och red bort, förstod hon att det var en betydande person, som hon gett mjölk att dricka och vars häst hon hade botat.

Folket i trakten kallade henne "Finnhäxan" eftersom hon var från Finland och var sjukvårdskunnig och använde trollkonster, när hon botade människor och djur. Allt enligt den tidens sätt att se på så kloka gubbar och gummor.

Det berättas om samma finländska kvinna att hon en tid senare, när befolkningen måste fly undan de ryska trupperna, när krigslyckan hade vänt för kung Karl, med en besvärjelse band Bernt Johann Wrangels silverskatt till djupet, vilken i tre järnbeslagna kistor sänktes i Fall-ån 1709. Skatten kunde lyftas ur djupet av en obehörig endast med hjälp av ett spann, som bestod av sex par helvita oxar, som en midsommarnatt, som inföll på en torsdag, när det var nymåne, spändes för kättingar, som var fästade vid kistorna nere i vattnet...

Den Wrangelska silverskatten räddades på det sättet, men inte den Toiska herrgården, som jämnades med marken av ryssarna.

Den herrgård, som idag står i parken invid Fall-ån, är från 1914. Där är nu inhyst något slag av konstskola. Jag står länge innanför ett av balkongfönstren och tittar ut över parken från andra våningen, när jag sommaren 2003 tillsammans med Ivar Rüütli besöker Tois herrgård. Ivar är historiker och liksom jag intresserad av den här platsen, där Karl XII blev förälskad en gång. Vi bestämmer oss för, att en gammal källarruin litet närmare ån var platsen för den herrgård, där kungen åt middag tillsammans med Gertrud och Hans.

De här berättelserna, om kung Karl och Gertrud och hans möte med Finnhäxan, bygger på Carl Mothanders bok. Mothander hade fått sin berättelse av folket på Tois herrgård.

Ordensborgen i Viljandi

Kvinnorna i Hapsal skulle egentligen ha kunnat börja sin bildberättelse om svenskarnas och nordbornas närvaro i Baltikum långt tidigare än med Hapsalborgen, som den såg ut 1294. Arkeologiska utgrävningar i Enby, eller Einby, på Nuckö bekräftar att det redan på 900-talet fanns människor på ön, som brukade jorden. Det är professor Göran Hoppe vid Uppsala universitet, som leder de här utgrävningarna i den gamla svenskbygden. De skulle också ha kunnat ta med ordensborgen i Viljandi i södra Estland i sin berättelse. När jag en vacker höstdag vandrar över den nybyggda hängbron över vallgraven, som är prydd av färgsprakande höstlöv, som fallit från ekarna och lönnarna längs kanterna, och sedan därinne på borggården står och begrundar väggarna och befästningskonstruktionerna, känner jag mig förflyttad till 1200-talet, när ordensriddarna red in över vindbryggan med rasslande remtyg. Borgen byggdes invid den gamla segelleden, som förenade Rigaviken med Peipussjön och vidare ut till Finska viken. Därför var det här en handelsplats, som besöktes också av vikingarna.

Tyska orden hörde till de andliga riddarordnarna, som fick en betydande världslig makt. Med Riga som centrum hade stormästaren för Tyska orden politisk makt både över Lettland och Estland och de områden som går under namn av Livland och Kurland. Denna andliga riddarorden kom att spela en viktig roll, när det gällde inflyttningen av svenskar och andra nordbor till Baltikum. Dels favoriserade orden nordbor framom slaviska eller finsk-ugriska folk. Dels hade det att göra med nordbornas större erfarenhet av fiske och sjöliv. Den katolska kyrkan behövde fisk under de olika fastetiderna i sina kloster och kyrkor. Därför uppmuntrade kyrkan svenskar att bosätta sig vid kusterna, eftersom de var fiskare! Så kom också de estniska kusterna och öarna av den orsaken att befolkas under 1200-talet av svenskar.

Padis kloster väster om Tallinn hade nära förbindelser till svensksbygderna i Nyland, framförallt med Sibbo. En sjuhundraårig svensk närvaro i Estland tog på allvar sin början under samma tid som Tyska orden härskade över området.

– I övrigt rådde inte någon speciellt varm stämning mellan Tyska orden och svenskarna.

Mötet på Domberget

Från säckväven i Aibolandsmuseet projicerar jag också in Reval, den gamla hansastaden, som bär på så många minnen från svenska tiden, som inföll mellan 1561 och 1710, när Estland var en del av konungariket Sverige-Finland. Från den tiden kunde kvinnorna, om de velat, ha gjort en bild av mötet mellan Johan III och hans son Sigismund, där fadern en hel natt sommaren 1589 försökte övertala sonen att komma med hem till Sverige, utan att lyckas. Det var sista gången de två såg varandra i livet. – Jag har då och då tänkt på deras möte och försökt föreställa mig deras allvarliga samtal, när de satt här i ett rum på slottet på Domberget medan deras soldater därnere i stan misstänksamt gick och passade på varandra; Sigismunds polska soldater och Johans svensk-finska.

Johan hade sin nya hustru, den unga Gunilla Bjelke med sig, som litet från sidan iakttog den vackra Sigismund, som tydligt liknade sin mor Katarina Jagellonika mer än fadern.

Sigismund kom tre veckor senare än sin far till Reval. Enligt krönikan förde hans far honom till ett rum i slottet där en tronstol av silver var uppställd, och så stor, att tre personer kunde sitta i den. På var sida av tronstolen fanns två pelare på vilka två förgyllda kronor vilade. Det här, som ett talande löfte från fadern om vad som väntade honom i Sverige, om han abdikerade från den polska tronen. Men dessa planer läckte ut bland både de svenska och polska adelsmännen. Ingendera

sidan vil-le se detta förverkligat, och det slutade med att Sigismund återvände till Polen och lämnade en sörjande fader kvar i staden.

Den här salen, där de två möttes för sista gången i livet, finns inte längre kvar. Hela slottsbyggnaden med rikssalen revs på order av Katarina den stora i slutet av 1700-talet och gav plats för ett nytt slott i den tidens rokokostil.

Fru Bibkas Gula salong

Den här veckans torsdag klockan fem på eftermiddagen, när jag på nytt åker in till Tallinn, förlåt Reval om jag skall vara tidstrogen, har jag tänkt gå på tebjudning hos fru Bibka i hennes Gula salong! Där får vi fler berättelser om livet sett ur Dombergets perspektiv.

Torsdagsbjudningarna hos fru Bibka i hennes Gula salong var lika viktiga för den temperamentsfyllda damen, som för besökarna. Tidigt på torsdagsförmiddagen började hon förbereda sin tebjudning med att hurtigt promenera ned med shoppingkorgen på armen till ryska torget i nedre stan. På vägen ned genom de smala kullerstensgatorna hälsade hon glatt till höger och vänster på människorna hon mötte. Alla kände fru Bibka och hon kände alla.

Nere bland torghandlarna var hon emellertid en liten skräck, när hon kom. Livligt pratande plockade hon bland deras varor och stoppade dem i korgen och bestämde själv priset! När hon senare var på väg upp till Domberget, gick det långsammare, men fru Bibka fann alltid på råd. Första bästa man, som såg ut som en gentleman, räckte hon sin fullastade korg, och den stackarn kunde inte annat än erbjuda sig att bära upp den åt henne till Domberget!

Timmarna före bjudningen sågs fru Bibka livligt

gestikulerande gå omkring i sin Gula salong och kommenderande sina pigor, när de dukade fram tekopparna och tilltugget.

Rökverket fick männen själva stå för, berättar Carl Mothander, som också blev introducerad i hennes salong och sedan aldrig försummade en torsdagsbjudning om det bara var möjligt.

Fru Bibkas tebjudningar på Domberget kunde gott jämföras med de parisiska salongerna på 1700-talet, där de intellektuella och särskilt encyklopedisterna möttes för att dricka kaffe och dela senaste nytt. Det berättas att Katarina den stora av Ryssland ansåg att Madame Geoffrins salong i Paris var så viktig, att hon hade ett avlönat ombud, som två gånger i veckan skulle gå på Madames salong och omedelbart rapportera hem till S:t Petersburg, vad som där hade tilldragit sig, och vad som där hade sagts och vilka som hade varit där.

– Samma betydelse hade torsdagsbjudningarna i fru Bibkas Gula salong här i Reval ännu på 1930-talet.

Men vad hände med henne sedan? Och alla dem som hörde till hennes stamgäster? – En del vet vi, men mycket är höljt i dunkel om de baltyskar, som ”hämtades hem” av Hitler 1943. Och fru Bibka var inte tysk, trots att hon var gift med sin baltyske Hermann...

Det är tack vare Carl Mothanders bok, som jag kan veta något om denna fru Bibka, och som jag i andanom besökt hennes torsdagsbjudning i Gula salongen. Hans ”Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland” har under 1990-talet översatts och getts ut på estniska, och det betyder att det måste finnas någonstans ett originalexemplar på svenska. Men på lång tid lyckades jag inte få tag i ett sådant, trots efterforskningar. Jag skulle gärna ha haft hans bok i min egen bokhylla. – Det var av min gode vän, häradsåklagare Knut von Alftan i Närpes, som jag senare fick låna ett exemplar på svenska. Detta skumläste jag i all hast, och det är på detta som jag grundat en del av mina berättelser om den tyska adeln på Domberget. Denne Carl Mothanders skildringar av herrgårdslivet i Estland på 30-talet

hör till de bästa, som jag läst i den vägen. Han sålde deras herrgård i Toi, det som fanns kvar efter jordreformen 1919, och det som var möjligt att sälja sedan Sovjetunionen ockuperat landet. Han kom att spela en aktiv roll när det gällde överflyttningen av estlandssvenskarna till Sverige. Jag vill berätta mer om honom i samband med avsnittet om denna östsvenska folkspillras återkomst till moderlandet under andra världskriget. Han dog 1965.

Sorgens svarta tråd

När jag från och till har följt med kvinnornas arbete med säckväven i Hapsal de här senaste veckorna, har det slagit mig att den svarta färgen finns rikligt med i deras brodyr, den färg som berättar om sorgen. Utan den svarta färgen skulle bildberättelsen inte ha blivit trovärdig.

Jag minns hur jag för mer än tjugo år sedan intervjuade en av våra mest kända ranakonstnärer i Finland i hennes ateljé utanför Rovaniemi, och hur hon beskrev den svarta tråden, som går genom alla hennes ranor som en nödvändighet. Sorgens tråd, som är en del av människans liv. Jag kommer att tänka på det, när jag står och betraktar estlandssvenskarnas sjuhundraåriga historia broderad på en tjugometer lång säckväv i Hapsal, vintern och våren 2002.

Grevens tid

Under skolåren läste jag om Jakob de la Gardies långa vistelse i Baltikum. Inte visste jag då att det var i Hapsal, som denne "Laiska Jaakko" bodde. Det namnet fick han för att han inte fick slut på sitt fälttåg mot novgoroderna. – Han var nog allt annat än lat. Han ville helt enkelt stanna här på sina gods i Estland. Han var inte bara fältherre, denne Jacob, utan lika mycket affärsman. Det var hans far Pontus de la Gardie, som

bäddade för hans position vid det svenska hovet. Fadern, den språkkunnige fransmannen, tidigare munk och sedan krigare, som i början på 1500-talet kom till Sverige och blev både Erik XIV:s och Johan III:s viktigaste diplomat, men också fältherre, införlivade bl a den värdefulla barockstaden Narva med det svenska väldet 1581. Pontus hade som 60-åring gift sig med Johan III:s dotter Sofie Gyllenhjelm och kom också därför att få en speciell ställning i Sverige. Men Pontus drunknade redan 1584 i Narvafloden. Året innan hade hans hustru dött. De lämnade efter sig tre små barn, varav det ena var Jacob.

Jacob tog småningom upp sin faders fallna mantel och fortsatte arbetet här i Estland. Och han tyckte det vara viktigare att skapa något bestående än att enbart kriga mot ryssen och polacken. År 1623 köpte han med kungligt tillstånd hela ön Dagö. Egentligen fick han hela ön som tackning för ett lån, som han gett svenska kronan! Från förr ägde han Kolk herrgård, ca 70 km öster om Reval, som fadern fått i förläning med tillhörande landområden på så där 100 000 hektar!

Två år senare, 1625, köpte Jacob Hapsals slottslän för 66 850 daler, ett område med människor och allt, som var tre gånger större än Dagö och fyra gånger större än Kolk! Tala om affärsman! – Man kan förstås fråga, hur kunde sådant vara möjligt? – Han skaffade sig också äganderätten till Ormsö. Men han var en hård herre denne greve, riksamiral och fältherre mot sina svenska bönder, som befolkade de landområden, som han hade lagt beslag på. Svenskarna var tvungna att börja slåss för sina nedärvda rättigheter och sin gamla bondefrihet, som de ansåg sig ha fått bekräftad, när Karl IX var riksföreståndare tjugofem år tidigare. Med åren blir kampen allt hårdare mellan Jacob de la Gardie och bönderna, och sedan mellan sonen Axel Julius de la Gardie och dagöbönderna, som denne förbjöd att skeppa ut kalk och boskap om de gick förbi honom och hans funktionärer. Det var han, som skulle bestämma priset på böndernas produkter, inte de själva! – Men det handlade framförallt om

kravet på dagsverken på herrgårdarna, som godsägarna krävde av bönderna. Det var under den här tiden, som den legendariske bondeledaren Kitas Irja på Dagö började sin kamp mot herrarna i deras slott. En kamp, som bönderna förlorade, och som hundra år senare skulle sluta med en deportering till södra Ukraina för dagösvenskarnas del.

Jacob de la Gardie påbörjade under sin tid renoveringen av slottet i Hapsal, men hade samtidigt på gång vissa andra slottsbyggen i Sverige, två stora byggen egentligen: Jacobsdal utanför Stockholm och Makalös inne i staden.

Grevskapet Hapsal ärvdes sedan av äldste sonen Magnus Gabriel de la Gardie, men det är en annan historia. Magnus de la Gardie har gjort sig känd som stödjare av de ädla konsterna. Han skrev också psalmer av vilka en ingår i vår finlandssvenska psalmbok. Det är psalm 588 som börjar: ”O Jesus, när mitt liv släcks ut, ett bättre liv skall dagas, ty då är prövotiden slut, till dig skall jag då tagas.”

Jacob de la Gardie hade också 1608 fått Pedersöre socken i Finland i förläning. Där beslöt han grunda en stad, men han hann dö innan fundamentsbrevet blev underskrivet. Hans änka, Ebba Brahe, gjorde det i stället och gav staden namn efter sin make. Jakobstad, min födelsestad, grundades därmed 1652. – Också den biten fogar jag in i min egen väv, som jag nu håller på att brodera med mina estniska bilder.

På mina kvällspromenader kring den gamla ordensborgen i Hapsal går jag ofta förbi sjukhuset och intill detta ligger en byggnad, som i sig innehåller delar av det gamla slottet från de la Gardiernas tid. Det användes ända fram till för några år sedan som sjukhus, men är nu till salu. Den, som bjuder en miljon estniska kronor, kan få det! På en skylt vid den ståtliga pelartrappan står det att huset har en yta på 3000 kvadratmeter. Efter en tid märkte jag att skylten var borta och det berättades

att en finländare hade köpt slottet. Men bara efter några veckor kunde man läsa i ortstidningen att det köpet hade gått tillbaka. – Hur skulle det vara om man skulle bli slottsherre?

Koltrasten sjunger om natten i Hapsal

Äntligen har vintern släppt sitt grepp över naturen. Jag märker det tydligt, när jag vandrar längs stränderna kring Hapsalviken. Visserligen är luften ännu rätt sval, men hela naturen har vaknat till liv. Löven på träden spricker ut. De blå fläckarna i gräsmattorna och parkområdena blir bara större och större för var dag. Det är förstås blåsippor, som i mängd sticker upp sina nosar ur fjolårsgräset, men framförallt den odlade scillan eller ”siniliilia” som den heter på estniska, som har brett ut sig i alla parker och kring bebyggelsen här i västra Estland.

Speciellt vacker är parken kring den uppbyggda Lyckholmens herrgård på Nuckö så här års. Det är släkten von Rosens hemgård, som familjen nu återskapar. Härom året inreddes ladugården till ett hembygdsmuseum med ståtligt vasstak över kalkstensväggarna. Nu står själva mangårdsbyggnaden färdig, vit och ståtlig som förr i tiden. Man har städat upp den gamla parken och då har dessa vårblommor fått fart och skyndat sig att ta stora områden av parken i besittning innan andra växter hunnit vakna ur vintersömn.

Jag tycker att jag har ett litet personligt förhållande till Lyckholmens herrgård, fastän jag inte nu har sett ägarna till gården. Men jag tänker på den dramatiska våren och sommaren 1968. Jag hade just börjat som redaktör vid radion i Helsingfors och arbetade på aktuelltredaktionen. Jag fick i uppdrag att följa med det pågående Biafrakriget och hjälpsändningarna till ibofolket, som svalt i öknen bakom de nigerianska trupperna. Ett folkmord pågick i västra Afrika. Jag gick så gott som dagligen upp till Finlands Röda Kors och dess generalsekreterare Kai Warras, som rapporterade om hur flygningarna från den

Den restaurerade ekonomiebyggnaden vid Lyckholmens herrgård har gjorts till ett hembygdsmuseum för Nuckö. De vackert lagda vasstaket följer gamla traditioner i svenskbygden.

lilla ön Fernando Po lyckades. Det var den svenske flygkaptenen Carl Gustaf von Rosen, som trotsade spärreliden från den nigerianska armén och dagligen flög mat till det svältande ibo-folket. Han var den tidens Biggles, som gjorde ett starkt intryck på oss genom att han så handgripligt tog ställning för Biafra i kriget mot Nigeria. En dag ordnades det pressinformation i Stockholm. Då kom han upp, och vi journalister fick möta vår flyghjälte livs levande. – Inte hade jag då en aning om att han föddes 1909 här på Lyckholmens herrgård på Nuckö i Estland!

Fågelflockarna har också för länge sedan anlänt, och det sjuder av liv kring Hapsalviken. På vattnet glider vita svanpar kring och bildar stora vita öar, som växer och krymper beroende på perspektivet.

Det var nästan med andakt, som jag häromkvällen stod och såg en stor flock vitkindade gäss på flera hundra individer dra iväg norrut mot Novaya Zemlya i Barents hav, där de enligt fågelexperter lär ska häcka. Men de hade mellanlandat för att proviantera här i Hapsal. – ”Flyger ni över Hangö udd?”, ropade jag efter dem, när de lade sig på den nordliga kursen över havet.

I går, när jag tillsammans med några konststuderande och deras lärare från min gamla skola i Österbotten, besökte just Lyckholmens herrgård, stod jag länge och lyssnade på flera olika sångfåglar, som jag inte kunde artbestämma, men som skapade den härliga vårkänslan, som följde mig kvällen igenom. Nu på morgonnatten vaknade jag av koltrastens genomträngande flöjtande utanför mitt fönster här inne i Hapsal. Koltrasten sjunger igen i Hapsal, tänker jag. Måne den alltid sjungit så här intensivt? Också när den befann sig bakom järnridån? – Jag måste le för mig själv åt min naiva tanke. Fåglarna bryr sig nog inte om mänskliga gränser och konstgjorda murar. De flyger över!

Under åren hittills under 1990-talet, när jag ganska regelbundet besökt Hapsal, denna estlandssvenskarnas gamla huvudstad, har jag alltid haft en stark känsla av vemod i bröstet, när jag vandrat omkring bland husen i denna gamla kurort. Detta vemod har inte försvunnit än, men jag har också börjat märka en annan känsla parallellt inom mig. Jag bär på en spirande hemkänsla! Och det har naturen och fåglarna hjälpt mig att finna, liksom de människor, som nu är mina vänner och som har sina hus, gårdar och trädgårdstäppor här, och som brukar promenera, liksom jag, vid vattnet och kring den gamla borgen.

Hur tidsbundet och flyktigt är inte allt mänskligt, tänker jag, när jag ligger denna vårnatt och erinrar mig de olika skekena i Estlands historia. Här i Hapsal måste slutet av 1800-talet och tiden kring det följande sekelskiftet varit en ganska lycklig tid. Då drog staden varje sommar till sig tusentals sommargäster från S:t Petersburg och ännu längre bortifrån, också

från storfurstendömet Finland och de baltiska grannländerna samt Tyskland. De kom hit för att bada kur. Den litet radioaktiva gyttjan på Hapsalvikens botten ansågs bota från allehanda reumatiskt betingade sjukdomar. Och det regelbundna livet i kuranstalten med vila, god mat, promenader och stimulerande sällskapsliv, skapade psykiskt välbefinnande hos kurortsgästerna, som gjorde att de återkom sommar efter sommar.

Den lilla pelaren vid Promenaden invid Kursalen, erinrar också den om människans bundenhet till tidens gång. Runt den lilla pelaren med ett solur upptill har konstnären R. Haavamägi (1927) – han var estlandssvensk och hette egentligen Roman Espenberg men estnifierade sitt namn på 30-talet – huggit in människans tidsåldrar, börjande med en liten knubbig pilt, som sträcker sin lilla hand efter en fågel eller blomma, vad det nu är. På följande bild är han en yngling, som spänner sin båge mot skyn. På den tredje är han redan en medelålders fiskare, som reder ut sina nät med arbetsmärkta händer. På den fjärde bilden går han böjd och stödjer sig på en stav. På den sista bilden går han in i himlen, lik en åldrande Moses, som skall få se sin Gud, denna gång ansikte mot sin ansikte.

”Så försvinner människolivet i den oändliga tidscykeln”, står det på estniska på soluret.

Jag står senare en sommarkväll på Koidulagatan utanför det hus, där skulptören Roman Haavamägi framlevde sitt liv ända fram till 1964. Som tur var behövde han inte uppleva den fula bakväggen av kulturhuset, som byggdes i traditionell ”sovjetklassicism”, alldeles framför hans hus på andra sidan gatan. Knappast skulle han heller ha mått bra av det anskrämliga plåtmonumentet, som restes snett framför hans fönster, som bihang till samma kulturhus. Tidens gång kan ibland vara barmhärtig.

Vid sekelskiftet, och fram till 40-talet, var Hapsal en internationell stad. Den tidens turistort framom andra. Det byggdes en järnväg hitut, som fortsättning på järnvägen från Reval till

Keila. Och när den skulle premiäråkas 1906 av självaste kejsarfamiljen, som brukade semestra här, måste man bygga en järnvägsstation, som skulle ha en särskild entré och ankomsthall för de kungliga med sitt följe och likaså plats för den väntande uppvaktningen och välkomstorkestern. De betydde att man byggde Estlands längsta järnvägsstation på 216 meter! Exakt lika lång som tsarens tåg.

Nu står denna intressanta byggnad tom. De sista tågen har gått, förutom de lok och vagnar, som man lämnat här på spåren som museala föremål från en gångens tid. Några av de gamla vagnarna, ser jag, är inredda som ölkaféer för törstiga finländska turister, som sommartid gärna söker sig hit på väg till den restaurang, som ligger vid den långa sandstranden på Paralepa.

Bland alla de konstnärer och senare bemärkta personer, som tillbringat sina somrar i Hapsal, har vi Peter Tjajkovskij, som här 1867 komponerade det som på estniska heter "Kallis Mari" (Kära Mari) och som ingår som ett tema i hans sjätte symfoni. Egentligen är temat ursprungligen en folkvisa från Nuckö, som Tjajkovskij använde sig av. Peter Tjajkovskij älskade att sitta vid stranden intill kuranstalten under sina besök i Hapsal och se på solnedgången över nuckölandet. Här skrev han också "Souvenir de Hapsal" (Minne från Hapsal), tre pianostycken som utgavs som Opus 2. Det sista är det mest kända, "Sång utan ord". Pianostyckena tillägnades Vera Davidova, som bodde här i Hapsal, men som han redan den tiden hade tröttnat på...

År 1940, som hundraårsgåva, fick han sin minnesbänk i marmor vid strandpromenaden väster om kuren. – Kall att sitta på så här års! Men när jag satt mig ner börjar hans kända symfonitona runtomkring mig.

Man har gjort en turistgrej av bänken! Bänken spelar!

Sedan kom en tjugoförårig självständighetsperiod för esterna, den första republiken, som midsommarhelgen 1940 här i

Hapsal avlöstes av den nybildade Provinsen Läänemaa, som var underställd Cenralkommittén för det kommunistiska partiet i Estland. Den siste estniske borgmästaren Hans Alver, han som hade låtit smycka den gamla kurorten Hapsal med alla de vackra statyerna, som delvis finns kvar, blev ett år efter avtäckningen av Tjajkovskij-bänken förd till Tjajkovskijs ”stora fädernesland”.

Efter det kommunistiska partiets XVIII:e plenum 1950 blev ”japanen” borgmästare i Hapsal. Han var ryss och hette Japontsev (”japan” på ryska). Han bytte ut alla estniska tjänstemän mot ryssar, som inte visste något om Hapsals historia. Från den tiden lades ett tackelse över staden, som delvis ligger kvar.

Den sovjetiska eran avslutades sommaren 1991 och avlöstes av ett nytt självständigt Estland, den andra republiken.

Alla dessa perioder i stadens historia har satt sina spår i gatubilden, den omgivande naturen och i människornas ansikten. Och än är historien inte slut. Men koltrasten, den sjunger natten igenom i Hapsal!

”Den gamla goda svenska tiden”

Var den sist och slutligen så god den svenska tiden i Baltikum? Och i så fall för vem? Det här uttrycket ”den gamla goda svenska tiden”, som lever kvar i Estland och som syftar på en 150-årsperiod, när landet var en del av Stormaktssverige mellan åren 1561 och 1710, torde mest ha att göra med frånvaron av krig under den perioden. För balttyskarna var det definitivt ingen god tid, eftersom deras gårdar kraftigt reducerades och för det estniska folket fortbestod livegenskapen. När de ryska trupperna efter 1710 kom till Estland fortsatte den svenska kulturen att leva som förr och kustborna, estlandssvenskarna, de blev inte livegna då heller utan var direkt underställda den ryska kejsaren, inte någon tysk baron! Det här hävdar professor Torkel Jansson, som specialiserat sig på den svenska stormaktstiden i

Baltikum. Han är den första föreläsaren i den föreläsningsserie, som jag har kallat Norden-Baltikum, och som Institutionen för nordiska språk vid Tallinn universitet accepterat som en del av sina studenters prestationer. Jag är mycket glad över att den nordiska institutionen, under dess chef Üile Kärk-Remes, ställt sig positiv till Svenska folkhögskolans i Estland samarbetsinvt. Vissa delar av denna föreläsningsserie, som vi ordnar tillsammans, kan studenterna få godkända som studieprestationer. Folkhögskolan får också hyra lektions- och föreläsningssalar av universitetet. Samtidigt har vi öppnat vägen för en helt ny studieform i Estland, ett slags öppet-universitets-studier på samma sätt som i Finland. Vi ordnar också en grundkurs i svenska för de studenter, som inte rymts in i universitetets årliga kvot för nyintagna. Intresset för svenskstudier är betydligt större i Estland än vad universitetet kan erbjuda. Både universitetet och vår folkhögskola har nytta av samarbetet.

– Kustborna själva talade inte om ”den gamla goda svenska tiden”, påpekar professor Jansson. Kustborna hade det inte på något sätt bättre ställt under den svenska tiden, menar han.

– De tyska baronerna ansåg att ”en bonde är en bonde oberoende av privilegier”! Tsar Peter beundrade egentligen det svenska samhällssystemet och i mer än 150 år efter det ryska maktövertagandet, fortbestod bl a den svenska rätten i Estland.

– Det var skillnad på svensktid och svensktid, på samma sätt som det har varit skillnad på rysktid och rysktid i Baltikum, säger historieprofessorn Torkel Jansson litet mångtydigt.

På samma sätt, som något senare i Finland, kan man tala om ”Pax russica” också i Estland. Jag kommer att tänka på min mormor, som hann leva sin ungdomstid i Storfurstendömet Finland. Hon brukade tala om den ryska tiden med litet av nostalgi i rösten.

”Det nya livet” under sovjetstyre

När jag med fuktiga ögon sitter och ser på de estniska barnen, som under Maris Oidekivi-Kaufmanns ledning sjunger i midnattsmässan i S:t Olofskyrkan på Ormsö den varma sommarnatten mellan den 28 och 29 juli 2002, har jag mycket svårt att föreställa mig, att för bara ett femtontal år sedan, var den här kyrkan nästan en ruin. Koret i Ormsö kyrka är från 1300-talet, men det långhus, som finns bevarat idag, är från 1632. Redan på 1200-talet, när de första svenskarna kom till ön, byggde de sig en kyrka. Först i trä, av naturliga skäl. Det var borgåbor och sibbobor från Östnyland, som sökte sig hit till den här vackra ön utanför Hapsal. – Också den västligare och större ön Dagö befolkades i huvudsak av finlandssvenskar! Naturligtvis flyttade också svenskar från Gotland och fasta Sverige hitut. Men eftersom det verkar som om de tillbakavärande svenskarna i modern tid inte tycks känna till den starka kopplingen till svenskbygderna i Finland, måste jag ibland påminna om detta historiska faktum. Eldsjälar från det finlandssvenska stiftet gjorde också en betydande insats vid renoveringen av den nästan förstörda kyrkan här på Ormsö efter sovjettidens förödelse. Orgeln, som ackompanjerar barnen, när de sjunger ”Måne och sol, vatten och vind, skapade Gud...”, är en Kangasala-orgel som orgelbyggaren Hans Heinrich från Maxmo i Österbotten byggde upp här för insamlade medel i Svenskfinland. Att den i dag står på plats är till stor del Harriet Wahlsbergs förtjänst och alla de andra ”estlandsvännernas” i Finland.

Barnen, det är miniorer och juniorer från svenska S:t Mikaelsförsamlingen i Tallinn, och de är nu också den svenska folkhögskolans elever, eftersom vi har åtagit oss att stå för församlingens utbildningsbehov. Det är fråga om ett tjugotal barn, som skall växa in i församlingen från tidiga år. Maris undervisar dem i sång och svenska. Hon har också hand om en nybörjargrupp i svenska för vuxna.

Solkorsen bland träden på kyrkogården vid Ormsö kyrka.

Mina ögon tåras, därför att jag har så svårt att tro att det är sant, det som jag är med om! – Före ockupationen under andra världskriget bodde det 2500 svenskar på Ormsö. Efter flykten fanns där sju (?)! Nu tre, av 350 öbor sammanlagt...

Redan i krigets slutskede på 40-talet försvann predikstolen och altaret från kyrkan. Efter kriget, när kyrkan stått öde några år, bestämde den ryska ockupationsmakten att de kvarvarande tyska krigsfångarna skulle bära ut kyrkbänkarna och tända eld på dem. Redan vid mitten av 1950-talet, berättar Hans Lepp i sin bok om svenskminnen i Estland, att kolchosen "Det nya livet", började använda kyrkan som hölada. För att kunna ta in höet genom fönstren, slog man sönder alla fönsterbågar. En höststorm slet sedan av plåttaket och efter några år föll mellantaket in.

Under glasnosttiden i slutet av 1980-talet blev det möjligt att börja renovera S:t Olofs kyrka, som kyrkan här på Ormsö alltid hetat. Församlingen heter S:t Olai församling. Egentligen började kyrkan användas på nytt för sitt ursprungliga ändamål redan i början av 1980-talet, när prästen i Hapsal fick tillstånd att en gång per år hålla en minnesgudstjänst på kyrkogården på Ormsö. Samtidigt började man rensa upp bland skräpet i kyrkan och började hålla små musikgudstjänster också i kyrkorummet, och på julaftonen började folk komma hit för att tända ett ljus vid altaret och sjunga julsånger.

År 1989 återuppstod den lutherska S:t Olai församlingen officiellt och renoveringen av kyrkan kunde börja på allvar. Kyrkan fick nytt plåttak, ny rappning både utvändigt och invändigt, nytt golv, elsystem och bänkar. Arbetena finansierades av Republikens arkitekturinspektionsämbete och Wicks länsstyrelse och utfördes av restaureringsfirman Wuniblad. I Stockholm hade året innan Elin Ahlberg och Hans Selin bildat Ormsö Kyrkofond, som också samlade in medel för kyrkans återuppbyggnad. I Finland var man, som jag tidigare nämnt, också aktiv och gjorde insamlingar för kyrkan och framförallt till en ny orgel. Ormsö Kyrkofond lät göra en ny altarpåläggning och en ny kyrkklocka och en kopia av den forna predikstolen och skulpturen av jungfru Maria, som ligger i barnsäng.

Så kunde S:t Olofskyrkan återinvigas på S:t Olofsdagen den 29 juli 1990 i närvaro av många gamla ormsöbor och deras ättlingar och gäster från Sverige och Finland.

Vid midnattsmässan, som inledning till Olofsdagen 2002, är kyrkan sprängdfylld av gudstjänstbesökare. Efter mässan får vi varsitt ljus, som vi i procession bär ut på den skogbevuxna begravningsplatsen med de vackra keltiskt inspirerade solkorsen bland mossan, vildblommorna och träden.

”Tidevarv komma, tidevarv försvinna, släkten följa släktens

gång”, sjunger vi på vandringen ut till kyrkogården, där de flesta ormsöborna inväntar uppståndelsens morgon.

Det finns sammanlagt 162 solkors här på kyrkogården. Troligen världens största samling, gjorda i sandsten och kalksten. När vi måste skaffa en stämpel för Svenska folkhögskolan i Estland, föreslog Patrik Göransson att vi skulle använda ett solkors som modell. Det tyckte jag var en bra idé. Senare har vi också gjort en logo för skolan, som bygger på ett keltiskt kors som grundform.

Första gången som namnet Ormsö nämns i skrift är 1391 när befolkningen på ön tillförsäkras fiskerättigheter kring Ormsö, Nuckö och Hästholmen.

Baronens rytande och väckelsens eld

På S:t Olofsdagen 2003 är det ännu varmare än året innan. Vi upplever en varmare period kring Östersjön. Om det beror på naturliga svängningar i klimatet eller om det beror på människornas utsläpp i luften och den s k växthuseffekten, kan vi inte riktigt säga ännu. Men det är nästan olidligt hett, när jag kommer med en liten grupp människor till Ormsö, som deltar i folkhögskolans sommarkurs, som jag har kallat ”I estlandssvenskarnas spår”. Därför stannar vi en stund vid Ormsö hembygdsgård, som Ormsö hembygdsförening skapat i modern tid, vid vägen mellan hamnen i Sviby och kyrkbyn i Hullo. Vi söker litet svalka i skuggan under äppelträden och de vackra vasstaken på de gamla byggnaderna, som finns på tomten. Får också köpa kaffe och läsk.

Då dyker Sven Sahlin, ordförande för Svenska Odlingens Vänner – estlandssvenskarnas kulturorganisation – upp tillsammans med Sven Svärd, primus motor bakom denna hembygds gård och mycket annat här på Ormsö.

– Jag är den muntliga traditionsbäraren, som för berättelsen

om estlandssvenskarna vidare så länge jag lever, presenterar sig Sven Svärd anspråkslöst. Men han är nog inte bara en muntlig traditionsbärare. Tillsammans med Margareta Hammerman har han gett ut en liten skrift med "Årtal och notiser ur ormsöbornas historia". Dessa årtal, med korta noteringar bredvid, är en liten guldgruva för en nyfiken besökare på ön.

Att dessa två herrar råkar dyka upp just då, är en lycka. Jag ber dem i tur och ordning att hålla en liten föreläsning om estlandssvenskarna och i synnerhet om livet här på Ormsö. Mina kursdeltagare kan inte få en bättre information!

När vi besöker Ormsö och tänker oss bakåt i tiden, när det här var ett fungerande samhälle, som en samtida finlandssvensk kommun då, kan vi inte låta bli att reflektera över det hårda ok, som lades på dessa öbor av baronen på Magnushov, som herrgården några kilometer norr om kyrkan hette. Men också över den eld, som brände deras själar, utkastad av en nitisk väckelsepredikant, som bokstavligen brände upp deras gamla musikinstrument och deras nedärvda folkliga kultur.

Som jag på annat ställe berättat, kom Ormsö i Jacob de la Gardies ägo redan 1628. Hans son Magnus fick Söderby gods här på Ormsö av Karl XI, dvs svenska kronan, som tack för sin insats på kulturens område. Han började kalla den här herrgården Magnushov, naturligtvis!

Men i mitten på 1700-talet kom Magnushov i släkten Stackelbergs ägo. Redan när den första stackelbergaren steg i land i Sviby visade han vad han tänkte om människorna på ön. Han sparkade till en sten på marken och förklarade ljudligt för de församlade öborna att "varje sten och själ på den här ön tillhör mig!".

Ett par år senare sålde friherre Otto Kristian Stackelberg de fem första bönderna, i strid mot alla de fri- och rättigheter, som tillförsäkrats de estlandssvenskarna bönderna under tidigare

generationer. – Ännu på 1850-talet piskades tre bönder ihjäl framför stallet på Magnushov.

År 1889 tvångsköpte ryska staten Magnushov för 350 000 rubel och den siste stackelbergaren gavs en laddad pistol, som alternativ till deportering. Han valde pistolen. I 142 år hann denna släkt utöva makt på Ormsö.

På säckväven i Aibolands museum har vi sett en brinnande tagelharpa och bredvid den en man med eld i blicken. Det är Lars Johan Österblom, den ena av de två missionärerna som Evangeliska fosterlandsstiftelsen i Sverige sände ut för att återomvända estlandssvenskarna till den slags kristna tro, som denna väckelserörelse förfäktade. Österblom kom att verka här på Ormsö under femton års tid och den andra, Thure Emanuel Thorén åkte till Nuckö, där han bl a grundade ett folkskollärrarseminarium för några år i Pasklep herrgård.

Båda kom förstås att göra mycket gott under sin tid i den estlandssvenska bygden. De betydde mycket för folkbildningen och ett sundare levnadssätt, men deras kristna nit gick samtidigt till överdrift, när de tvingade människorna att bli brännna sina gamla ”syndiga” instrument säckpipan och tagelharpan eller talharpan, som den vanligtvis kallades här i Estlands svenskbygder.

Säckpipan gjordes av en sälmage. I ena magmunnen sattes en flöjt med sex tapphål och i den andra en större pipa med trattformigt slutstycke. För spelmannen gjordes ett extra hål, där munstycket sattes in. Flöjten gav en gäll och hög ton och den andra magmunnen, drommen, som den kallades, gav en entonig brumbas. Att detta musikinstrument blev föremål för väckelsepredikanternas avsky, har att göra med gammal vidskeppelse från svenskbygden, som berättades ännu under Österbloms och Thoréns tid. Det var på ett bröllop i gammal tid på Ormsö, som bröllopgästerna tog sig för att dansa utomhus. Många var berusade. Då kom ur vattnets djup en ”havsman”, som hade en stor människas gestalt. Han blandade sig med de dansande,

men musiken behagade honom inte, så han vred huvudet av spelmannen, tog hans säckpipa och började spela själv. Alla måste dansa, vildare och vildare, och när han sedan började gå bort mot sin rätta hemvist i havet, tvingades människorna trollbundna följa honom i djupet.

Den här sägnen använde missionärerna för att få människorna att förstå att sång, spel och dans är djävulens påfund.

När Otto Andersson från Finland gjorde sina vetenskapliga forskningar här i svenskbygden i Estland, fick han samma berättelse berättad om talharpan, som Satan själv skulle ha lockat de dansande med ned i havets djup. Det var på grund av dessa folkliga berättelser om både säckpipan och talharpan, som det en kväll gick ett bud under Österbloms tid på Ormsö, att alla talharpor skulle brännas på ”torget” i Hullo. Alla som var omvända skulle komma för att bränna dessa djävulsharpor på bål. Och människorna kom i stora hopar från alla byar med sina harpor och slängde dem på elden. Runtomkring stod de väckta och sjöng och bad. När elden slocknat fanns inga talharpor kvar.

Förut hade det funnits en talharpa i så gott som varenda gård. Det hörde till att männen skulle kunna ”slå på”, dvs spela på detta instrument. Den som inte kunde det, var ingen riktig karl!

(Ur ”En bok om estlandssvenskar 2”, Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, Stockholm 1964, sid. 263–264)

Det finns mycket skrivet om Österblom och Thorén och om deras gärningar i Estland. Jag nöjer mig här med att konstatera att de satt sina spår i den här bygden. På samma sätt som alla de tyska baronerna, dvs på gott och ont.

När vi på väg mot kyrkan i Hullo åker förbi skräphopen med lämningar av den gamla kolschosen, och mitt bland de förfallna tegelhallarna, ser den lika förfallna ortodoxa kyrkan, tar jag fram den lilla skriften, som jag fick av Sven Svärd, och läser vad han har skrivit vid året 1886: ”Detta år genomfördes en värvningskampanj för övergång till den ortodoxa kyrkan.

Lockbetet var skattebefrielse under tre års tid och en halvering av dagsverksskyldigheten till godset. Nästan 500 ormsöbor gick över till den rysk-ortodoxa församlingen, men löftena uppfyllades ej fullt ut. Flest medlemmar till församlingen värvades i Sviby och Förby. Man öppnade även ortodoxa folkskolor i bl a Sviby, Fällarna, Hullo och Förby.”

För år 1890 står det: ”Den ortodoxa kyrkan invigdes. Den fick namnet Ormsö Kristi Uppståndelsekyrka”.

Beklämda av förfallet, åker vi vidare mot S:t Olofsdagens gudstjänst i en vackert restaurerad kyrka där vi skall få höra om senapskornet, som kan växa till ett stort träd. Det är diakonen Ants Rajando, som skall predika. Han har försett sig med senapsfrön i en glasburk, som han skall dela ut åt oss i kyrkan så att vi får se och känna hur litet ett gudsrikesfrö kan vara. Han skall predika både på estniska och svenska. Bredvid mig i bilen har jag kyrkoherden i S:t Mikael's församlingen, Patrik Göransson. Han skall vara liturg.

Vi är alla fulla av våra egna tankar, när vi en stund senare stiger in i den vitkalkade kyrkan, som också denna dag är mer än överfull av gudstjänstbesökare.

I gränsland

Som alla konstnärer är han en stor individualist. Han bor dock som många andra i ett tvåvånings efterkrigshus i en ganska trist stadsdel invid Lihula maantee i Hapsal. Bakom järnvägsvidukten, med industriområdet på vänstra sidan från staden sett, och på högra sidan, bostadsområdet, med diverse obestämbara byggnader inkastade bland bostadshusen och trädgårdstäpporna. Där har han sitt hus.

Men redan vid den hemsmidda järngrunden ser besökaren att här bor skulptören Hillar Tatar. Han har gjort en stor postlåda åt sig i form av en känguru i cement! Postiljonen lägger hans

post i känguruns påse på magen och själv tar han ut den via en lucka i baken på insidan av staketet.

Hillar Tatar är en glad och utåtriktad människa med en svart basker på huvudet, rutig skjorta och löst hängande blus, i sextioårsåldern skulle jag tro.

Han hutar litet åt hunden Rex, en halvschäfer, som ligger i sin koja och är beredd att rusa ut när jag kommer innanför grinden. Rex har en egen adress. På kojans står "Aveny 1". – Hillar Tatar var för några år sedan i New York och hälsade på en estlandsfödd konstnär där. Han reser mycket, när han har råd.

Han bjuder mig in i sin höstliga trädgård med äppelträd, buskar, blombänkar, uppgräftat potatisland och massor med skulpturer.

– En magisk tupp, säger han skrattande och visar på en enögd och envingad stor skapelse på stensockel och gjord i något slags betongblandning, som alla de andra djuren och konstverken, som jag börjar skymta runtomkring mig mellan träden och buskarna.

Hillar Tatars djur måste tolkas. De är mytiska djur, men på samma gång oerhört naturalistiska. Mest fångslar mig en brunstig råbock, som med upplyftat huvud och svällande hals bölar sitt urtidsbröl mot himlen.

Vid en liten bassäng har han gjort en kvinnotorso, ur vars bröst sprutar vatten.

– Livets dryck, Aqva Vita, konstaterar han lakoniskt.

På en vägg till något slags kombinerad utegrill och förrådsbyggnad med öppen spis och bänkar och bord, har han målat "Snigelns dröm"! – Det är mycket grönt och saftigt i den målningen med och sol och skugga på lagom snigelavstånd.

– Jag har massor med sniglar i trädgården, och stora! – Han visar med handen.

Mitt i trädgården finns en grön gräsplätt. På den har han byggt en pyramidliknande ställning av trä. Egentligen bara fyra

stänger, som möts i en spets. Det syns att han i sommar haft något slags madrass eller golv inuti pyramiden. Nu till hösten, när jag besöker honom, har han tagit bort det, men det syns var gräset inte har kunnat växa fullt ut.

Från centrum av pyramiden, det är faktiskt en pyramid, går en påle snett ut mot rymden. Jag gissar att den är riktad mot de tre stjärnorna i Orions bälte, på samma sätt som en gång de gamla egyptierna, men också aztekerna i Mexiko och kineserna i sina pyramider byggde en tunnel, som var riktad mot de tre stjärnorna i Orions stjärnbild. – I dag har jordaxeln intagit ett sådan läge att det inte längre stämmer. Men vart tjugos tusende år...

Här iniuti sin egen pyramid, ligger han under stjärnklara nätter och hämtar kraft från kosmos.

Undra på att grannarna, som har sett honom ligga där i sin öppna triangel på nätterna, tycker att han är egendomlig! – Men de har ju inte heller läst alla hans böcker i kosmologi, som metervis står i hans bokhylla inne i hans ateljé.

Det är till hans ateljé, som jag skall. Där sitter redan ett tiotal studerande och väntar framför sina stafflin. I dag skall de lära sig att måla i olja. Han har gjort färdigt ett stillebenbord med det obligatoriska äpplet, flaskan, skålen och blombuketten, som de skall måla.

Själv ser jag att han håller på med ett porträtt av Paganini, som skall hänga i musikskolan i Viljandi. Ett beställningsarbete.

– Paganini hade bara en sträng på sin fiol, upplyser han mig om.

När jag uttryckt min glädje över våra studerande och deras intresse för att delta i vår folkhögskolas konstkurs och tackat Hillar Tatar, för att han ställt upp som lärare, och önskat dem mycket nöje och arbetsglädje, tänkte jag dra mig tillbaka för att åka till Tallinn och mitt arbete där. Men innan jag fick åka ville Hillar att jag skall skriva i hans gästbok, och han tar mig ned till vardagsrummet. Ovanför matbordet hänger

en stor tavla föreställande nattvarden, samma komposition som Leonardo da Vincis berömda nattvardsmålning. Men Hillar Tatar har målat en teatermask framför varje lärjunges ansikte, också Kristus bär en likadan mask, och på nattvardsbordet, i stället för brödet och vinet, ligger en datorutrustning utslängd! – Lätt omtumlad går jag ut. I farstun möter jag en vacker mörkhårig kvinna. Det är Hillars hustru. Hon har varit ute på stan i ett ärende med deras röda personbil.

Hunden Rex följer mig vaksamt till grinden.

Tankar, människor och möten

Först när jag började vistas i längre perioder i Baltikum, började jag ana något om livet i de här länderna både i gammal tid och efter den nya självständigheten. Det är fråga om en komplicerad väv där människors öden, kulturer, tillfälligheters spel, politiska ränkspel, tragedier och människors storhet blandas i ett märkligt mönster. Ur denna mosaikbild vill jag plocka några bitar och beskriva dem. Tid och plats växlar liksom infallsvinkel och motiv.

En av mina vuxenstuderande, som deltar i den s k kafékvällen i Tallinn, berättar att det finns en förutsägelse, som lever bland människorna i Estland, att när ryska torget i Tallinn grönskar, då är befrielsen för folket nära.

Det gamla s k ryska torget låg där Estoniateatern i dag står. Det var här som torghandeln florerade ännu på 30-talet. Husmödrarna kom varje dag, på samma sätt som den färgstarka fru Bibka, gående ned från Dömberget och Gamla stan med sina korgar och gick bland stånden och tummade och prutade på böndernas, fiskarnas och hantverkarnas varor och försvann med fulla korgar upp bland de vindlande kullerstensgatorna innanför murarna. Här på ryska torget surrade det av många språk: estniska, ryska, tyska, svenska, jiddisch...

Det är som det judiska folkets väntan på sin befrielse och

sin Messias. Jag gick en dag enkom för att se hur mycket grönt det fanns på det förra ryska torget. Det var vårvinter, men all snö var borta och visst fanns det stora områden med gräsmattor kring teaterbyggnaden, som om några veckor skulle börja grönska. Och visst har befrielsen på ett sätt kommit för det estniska folket. Men vägen till ett lyckligt samhälle är ännu lång. – För det breda folklagret. Och idag finns det andra, som känner sig förtryckta, och som längtar efter befrielse i landet.

Landet har många frihetshjältar, som fått sina minnesmärken eller som skulle ha gjort sig förtjänta av en staty om inte ockupationsmakten sett annorlunda på deras insats. De anonyma hjältarna är dock i övervägande. De, som aldrig kommit på hävdernas blad eller som försvunnit i okända öden, i de flesta fall i Sibirien. Dessa vardagshjältar är detta folks martyrer. Men det, som på ett ohyggligt sätt ofta slagit mig, när jag hört om deras livsöden, är hur okänslig en förtryckarmakt är mot en enskild människa av kött och blod och hennes känslor och strävanden. Hur kan människa plåga människa utan att beröras illa?

Redan under de tyska baronernas tid visade djuren större medkänsla med plågade människor än de mänskliga plågoandarna. Det berättas att varje gång den gamle baron Stackelberg på Ormsö piskade ihjäl en svensk bonde utanför stallet vid herrgården, hördes hundarna på gården yla av medkänsla med den svagt jämrande bonden. Först när bonden tystnat, tystnade också hundarna.

På tal om hundar; i konflikten mellan Stenbockarna på Dagö och de svenska bönderna på 1700-talet, lät Carl Magnus Stenbock sitt förakt för bönderna bli synligt och tydligt genom att byta bort misshagliga bönder till andra adelsmän mot hundar och hästar! Och en av Taubarna bytte en gång bort en av Maidu Limbaks förfäder mot en jakthund från Polen. – Maidu Limbak var en av dem som under glasnosttiden tog initiativ till

Samfundet för estlandssvensk kultur och var starkt engagerad i tillkomsten av Aibolands museum.

Exodus

Precis som israeliterna en gång tågade ut ur Egypten efter många generationer i det land, som deras stamfader Jakob beslöt utvandra till, för att få vistas hos sin älskade son Josef, tågade också estlandssvenskarna ut ur det land, som de en gång kom till för att söka lyckan i på andra sidan havet.

Egypten blev obeboeligt för israelerna efter det att en ny farao kom till makten. En farao som inte kände till Jakob, Josef och deras ättlingar. Estland blev obeboeligt för svenskarna, när en ny makthavare tog över deras nya hemland. En makthavare som vägrade erkänna andra etniska grupper än sin egen. Hos båda folken fanns minnet av ett moderland någonstans långt bakåt i tiden. Dit ville folken återvända.

För estlandssvenskarnas del började deras Exodus, när den estländska marionettregeringen den 15 maj 1940 ställde bl a Rågöarna till Sovjetunionens disposition. I oktober samma år fick 110 rågöbor komma till Sverige. Men det fanns också 5500 andra ansökningar om utresevisum till Sverige på makdens bord i Moskva. Dessa fick blankt avslag.

Ett år senare, i oktober 1941, hade Hitlertyskland intagit Estland. Under de nya herrarnas tid i landet kom frågan om estlandssvenskarnas framtid i en annan dager. I det skedet kom den svenska journalisten och äventyraren Carl Mothander, som jag tidigare berättat om och som var gift med en tysk adelsdam att spela en viktig roll, när det gällde å ena sidan att få Sverige att ta emot de estlandssvenskar, som ville utvandra från Estland, å andra sidan att få tyskarna att gå med på att låta den svenska befolkningsgruppen utvandra till Sverige, till ett land som inte ville kämpa på tyskarnas sida mot bolsjevikerna utan förklarade sig neutralt!

Carl Mothander lyfte upp den estlandssvenska frågan på det tyska Ostministeriets bord och kom till en början att fungera som kurir mellan Berlin och Stockholm och också mellan Tallinn och svenskbygderna i västra Estland. Han fick i uppdrag av både den svenska och tyska regeringen att organisera den första stora transporten av estlandssvenskar till Sverige under november och december 1943 med ångfartyget Odin. Odin gjorde tre resor och tog över 738 personer enligt de listor, som Mothander gjort upp. Men sedan hamnade Mothander i onåd hos sina uppdragsgivare för sitt, som man menade, litet självständiga sätt att sköta kontakterna till de tyska myndigheterna. – Det här spelet på högsta nivå om estlandssvenskarnas öde finns på ett intressant sätt beskrivet i en artikel i Rickul/Nuckö Hembygdsförenings medlemsblad nr 3, september 2002, vilken grundar sig på en uppsats av professor emeritus i historia vid Uppsala universitet, Carl Göran Andrae.

Efter Carl Mothanders sorti från scenen gav den svenska regeringen uppdraget åt tysken Ludwig Lienhard. Denne Lienhard fick fram båten ”Juhan”, som under tiden juni–september 1944 gjorde sammanlagt nio resor mellan Estland och Sverige och forslade sammanlagt 3335 svenskar och 3000 ester till Sverige innan järnridån drogs ned.

När kriget var slut krävde de allierade att Lienhard skulle utlämnas från Sverige, dit också han hade flytt. Inför det hotet valde Lienhard att fly till Sydamerika med segelbåten Falken, som han köpt, och som en gång varit övningsfartyg för svenska marinen. Han stannade tjugo år i Argentina, innan han vågade återvända till Tyskland, där han dog 1980.

De flesta estlandssvenskar kom på det här sättet till Sverige. Men det fanns många som valde att fly från Estland i egna båtar över ett mörkt och stormigt hav. Och så fanns det de, som försökte, men inte lyckades eller som av andra orsaker valde att stanna.

Klockargården och Birkas folkhögskola

Varje gång jag kör ut till Nuckö, saktar jag in ute på det stora lötet strax innan jag kommer till vaktkuren från sovjettiden, som nucköborna har låtit stå kvar, som påminnelse om en annan tid än den som nu är inne. Det är vid en liten gräsklädd kulle till vänster om vägen. På en skylt står det "Klockargården". Jag skulle vilja lyfta på mössan varje gång jag åker förbi den platsen. Om det finns platser, där stora tankar på annat håll i världen har tänkts, så är det här också en sådan plats. Om det finns kaféer, möteslokaler, restauranger där intellektuella har mötts för att diskutera och smida planer, så är det här en sådan mötesplats!

Här i klockargården bodde kantorn och folkskolläraren Johan Nymann. Hans hem blev en mötesplats för den estlands-svenska förtruppen för nationellt uppvaknande, och det var här som tanken på en högre skola för Estlands svenskar tog form. Klockargården på Nuckö blev bokstavligen en bildningshärd av ovanligt mått. Här förvarades över två tusen böcker i ett bibliotek, som makthavarna fruktade mer än alla vapen och därför länge höll stängt. Men i hemlighet lånades böcker ut och lästes flitigt runtom i hemmen och tände hjärtan och sinnen.

Jag skulle ha velat sitta med kring spisen i storstugan den där kvällen och natten, när de båda parhästarna Johan Nymann och Hans Pöhl kom i luven på varandra om inställningen till adelsmän, ämbetsmän och storstrejker. Den litet äldre Johan Nymann fann sin yngre lärarkollega Hans Pöhl alltför "rödfärgad". Johan ville agera litet mer försiktigt än den hetlevrade

Hans. Det här häftiga mötet hölls en höstkväll 1904. Den tredje läraren i sällskapet Joel Nymann, som var Johans son, höll med Hans Pöhl om att nu var det tid på att stoppa förryskningssträvandena och införa modersmålsundervisning i skolorna, dvs svenska här i svenskbygden. Johan blev mycket stött, när han av de andra i sällskapet blev kallad godsägarvän, när han försökte mana till försiktighet.

Det visade sig att den gamle klockarn och folkskolläraren hade bedömt situationen riktigt. De tillfälliga liberala vindar, som blåste i tsarryssland skulle snart igen bli kyliga. Följande år förpassades många alltför frispråkiga till Sibirien. Också Joel Nymann kände marken bränna under fötterna, och 1906 reste han till Sverige och Tärna folkhögskola. Där fick han bekanta sig med folkhögskolarbetet och där klarnade det för honom att den högre utbildning, som skulle skapas för svenskarna i Estland, var till att börja med vid en folkhögskola. Redan följande år kom han hem igen, när stämningarna i Ryssland hade lugnat ner sig.

Men här i klockargården var det mycket annat, som hände och tilldrog sig. Redan före sekelskiftet skapade Nymann och Pöhl ett idépolitiskt program, som gick ut på att ena svenskarna i Ryssland och få dem att känna stolthet över sitt språk och sin nationalitet. Johan Nymann var en trogen prenumerant på Nya Pressen, som kom ut i Finland, och som drev mostvarande strävanden där, tills Bobrikoff drog in tidningen år 1900. Det nationalpolitiska tänkandet i Finland, som professor A.O. Freudenthal spred genom Nya Pressen, fick en kraftig klangbotten hos kamraterna Nymann och Pöhl här i Estland.

Från Sverige fick dessa två folkbildare idén att skapa ett svenskt folkbibliotek i Estland. Deras landsman Jakob Blees, som studerade i Sverige den här tiden, hjälpte till att skaffa fram böcker. I april 1901 höll man ett möte i klockargården, dit representanter från alla byar i området hade inbjudits, för att få veta om bakgrunden till den s k biblioteksaktionen. Syftet

var att "bevara svenskt mål och svensk nationalitet i Ryssland". Det var en djärv deklaration, som antogs här i klockargården. Självaste guvernören drog öronen åt sig, och de två initiativtagarna avkrävdes en förklaring. Efter många och svåra turer, där de två kulturkämparna tillgrep både list och djärvhet, lyckades de utverka tillstånd för biblioteksverksamhet i Nuckö efter något år. Klockargården blev ett bibliotek, men alla de svenska böckerna måste officiellt hållas undangömda "som icke tillstadda"!

Det var också här i klockargården som Nymann och Pöhl beslöt börja utge en svensk kalender, som skulle sprida kunskap och samhörighetskänsla i svenskbygden. Första årgång-
en av "Kalender och Almanack" omfattade fem nummer under 1903. Denna publikation, som var mer än en almanacka, är den första tryckta profana publikationen i Estlands svenskbygder. Den kom ut ända fram till 1943, när folkets egen historia tog slut i landet.

Samma år, som kalendern började utkomma, beslöts här i klockargården att starta en nykterhetsförening i Nuckö. Här vid ett bord plitades stadgarna ihop, och föreningen fick namnet Nykterhetsföreningen Kunglas.

Då var också Johans son Joel med. I nykterhetsföreningens regi började nu ett omfattande kulturellt arbete, som kom att få stor betydelse för folkbildningen.

Efter Rysslands nederlag i kriget mot Japan 1905, nödgades tsaren utfärda det s k oktobermanifestet, som gav Rysslands folk både samvetsfrihet, yttrande-, tryck- och föreningsfrihet. Nu fick också de svenska böckerna i biblioteket i klockargården lånas ut helt lagligt. Bokantalet hade vid det här laget stigit till över två tusen.

Ett annat stormigt möte, liknande det som hölls hösten 1904 i klockargården, hölls den 1 februari 1907 i prästgården invid Nuckö kyrka. Nu handlade det om att skapa en bildningsförening för estlandssvenskarna. Redan den 4 januari hade kantorn

Johan Nymann och kyrkoherden Evard Maass samt godsägaren von Nock på Pasklep herrgård enats om att skapa en "kristlig skolförening för svenskarna i Ryssland", som bl a skulle inrätta en högre skola för lantbruk.

Initiativtagarna kallade till informationsmöte den 1 februari. Ett stort antal personer, som var intresserade av folkbildning, mötte upp i prästgården. Men det blev en lång konferens, som måste pågå i flera dagar. Meningsskiljaktigheterna handlade om syftet med föreningen och om det måste vara en religiös förening, när det handlade om bildningsarbete. En viktig fråga var också namnet på föreningen. I sällskapet fanns det två andra präster förutom Evard Maass. Det var de två finlandssvenska prästerna Wäinö Emanuel Melin och John Waldemar Gustafsson. De ville se den nya föreningen som ett "upplysningssällskap" eller allra helst enbart som en "skolförening". Kyrkoherde Melin föreslog att föreningen skulle heta Svenska Odlingens Vänner efter en motsvarande bildningsorganisation i Finland. Melin och Gustafsson fick sina förslag igenom, och därmed bildades Svenska Odlingens Vänner. Redan 1882 hade man i Finland med kejsarligt tillstånd stiftat föreningen Svenska Folkskolans Vänner. Denna förenings uppgift var just att bl a inrätta skolor och bibliotek för den svenska befolkningen i Finland och allmänt sprida bildning i landet. Den nystiftade föreningen Svenska Odlingens Vänner här i Estland tog modell av Svenska Folkskolans Vänner stadgar i Finland. Det konstituerande mötet hölls den 9 februari 1909.

Men det skulle dröja länge, mycket länge, innan en folkhögskola kunde få tillstånd att starta i Estland. Landet måste först bli självständigt. Först den 6 november 1920 kunde Birkas folkhög-, hushålls- och lantmannaskola öppna sina dörrar i Birkas herrgård på Nuckö. Den estlandssvenska drömmen hade gått i uppfyllelse. Seminarielärare Kaleb Andersson från Uppsala blev dess första rektor. I tjugotre år hann den verka innan Röda armén kom och stängde dörrarna. Under den

tiden hade 577 ungdomar studerat vid den svenska folkhögskolan i Birkas. – För alla ett omvittnat viktigt skolar.

Den folkhögskola, som vi nu har skapat, Rootsi Rahvaülikool Eestis – Svenska folkhögskolan i Estland, bygger vidare på arvet från Birkas. – En gång tidigare, under den gamla tiden, kom också rektorn från Svenskfinland. Ingenting är nytt under solen. Men så är också banden mellan Svenska Folkskolans Vänner i Finland och den svenska folkhögskolan i Estland, som vi har sett, mycket gamla.

Ervin-Johan Sedman

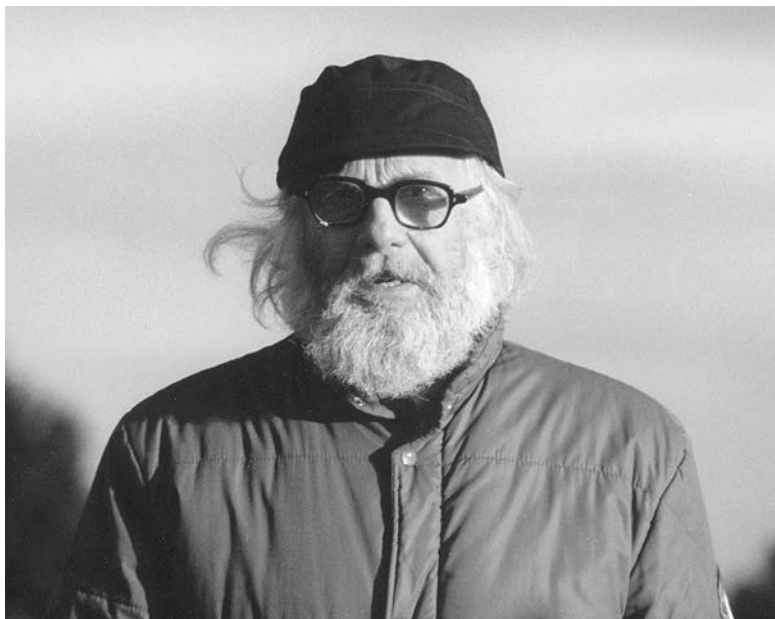
Det var genom estlandsföreningen i Närpes som jag första gången kom i kontakt med Ervin-Johan Sedman. Jag hade då redan vissa planer på att skapa något slag av kontakt mellan Svenska Österbottens folkakademi och det nya självständiga Estland. Året var 1992. Ervin-Johan Sedman var i egen-skap av ordförande för Samfundet för estlandssvensk kultur, som hade bildats 1988, inbjuden av Närpes estlandsförening till Närpes. Redan under mina år i Karis i slutet av 80-talet hade jag skapat vissa personliga kontakter med Estland, men de var av mera tillfällig natur. Som medlem i estlandsföreningen i Närpes hade jag fått nya bekantskaper i Estland, vilka jag den här tiden upprätthöll.

När jag såg den vitskäggyvige arkitekten i den slitna kavajen stå ute i trädgården bakom prästgården i Närpes, gick jag fram till honom och presenterade mig och sade: ”Jag är rektor för en folkhögskola här i Närpes och jag har just läst om att det fanns en folkhögskola i de gamla svenskbygderna i Estland. Skulle vi inte kunna återstarta denna folkhögskola?”

Han såg överraskat på mig och var tyst en lång stund, sedan sade han: ”Ja, det kan vi göra!”

Så inleddes vår bekantskap, som skulle växa till djup vänskap med åren.

I februari 1993 åkte min kollega Per Frohm från Hola folkhögskola i Ångermanland i Sverige, hans lärare Björn Garefelt och jag till Estland. Vi hade ett samarbete på gång mellan våra

Arkitekt Ervin-Johan Sedman, som åtog sig att bli den första rektorn för Pasklep folkhögskola, som startade 1993 och verkade fram till utgången av 2001. Ervin-Johan Sedman kallas estlandssvenskarnas Nelson Mandela.

skolor, som vi kallade Mittnordenlinjen. Nu ville vi se om det var möjligt att starta en förberedande folkhögskolekurs någonstans i de gamla svenskbygderna i Estland. Jag hade läst om att studenterna vid Helsingfors universitet höll sådana sk förberedande folkhögskolekurser i slutet av 1800-talet runtom i Nyland. Bl a Arvid Mörne drog en sådan kurs i Pojo, som gav upphov till en folkhögskola, idag Västra Nylands folkhögskola. Varför inte börja på samma sätt i det självständiga Estland eftersom situationen där idag var ungefär densamma som i Finland då!

Den vintern hade ryssarna fortfarande strypt oljexporten

till Estland. Vi sov med ytterkläderna på i hotellet i Tallinn. Ain Sarv kom med som guide till Hapsal och Nuckö. Förstämmning låg ännu över landet, men Ain, den borne optimisten sjöng estlandssvenska sånger för oss och berättade hur det en gång var och hur det snart skulle komma att bli.

I maj samma år kom vi på nytt. Björn Garefelt hade några studerande från folkbildningslinjen på Hola med sig. De hade förberett en föreläsningsserie i nordisk demokrati. Jag hade en hel radiostudio med mig, som jag riggade upp i Widemanni-skolan i Hapsal. Information, var ett medel på vägen till demokrati var mitt budskap med kortkursen i journalistik.

Ervin-Johan Sedman berättade om Birkas folkhögskola och vad den betydde för estlandssvenskarna och deras kultursträvanden. Han betonade också behovet av vuxenutbildning i det nya självständiga Estland. Intresset för denna första förberedande folkhögskolekurs var stort i Hapsal.

I oktober 1993 startade vi Pasklep folkhögskola med en liten kulturfest i Hapsal. Den nya folkhögskolan i den nya tiden byggde vidare på arvet från Birkas. Vi kallade skolan Pasklep folkhögskola-Paslepa rahvaülikool, för vi drömde om att av den gamla herrgården på Nuckö småningom göra en folkhögskola i landsbygdsmiljö, som så ofta varit fallet i Norden. Vi valde Ervin-Johan Sedman till den nya folkhögskolans första rektor. Redan i det skedet hade vi försökt få en bred representation av skolor och organisationer i Finland och Sverige med i styrelsen för Pasklep folkhögskola. Där fanns bl a Svenska Folkskolans Vänner och Svenska Odlingens Vänner representerade samt Nuckös vänkommuner i Finland och Sverige, dvs Kronoby och Åtvidaberg. Självfallet var också både Söff och Hola med i styrelsen och Samfundet för estlandssvensk kultur, som blev skolans ägare.

De här åren i början på 1990-talet kom vi att prata mycket om hur livet i Estland var före kriget, samt efteråt, och Ervin-Johan gläntade litet då och då på luckorna till sitt eget liv. Jag vill här

sammanfatta våra många samtal och gemensamma upplevelser till en kort ömsint berättelse om Ervin-Johan Sedman.

Ervin-Johan rökte alldeles för mycket. Men hade han överlevt Sibirien så var tobaken ändå mindre farlig, resonerade jag, och hade alltid en limpa cigaretter med mig åt honom, när jag kom på besök den här första tiden. Tobaken var dyr i Estland.

Han föddes i Enby på halvön Nuckö. Ännu under hans barndom hände det att vattnet gick upp till hjulaxlarna på hästkärorna vid högvatten, när bönderna skulle åka in till Hapsal över den upplandade sandbanken, som numera permanent förbinder Nuckö med fastlandet.

Enby hade redan på 900-talet svensk bosättning. Det har arkeologiska utgrävningar kunnat påvisa. Hans hemgård ligger på den vackra lötesmarken invid havet och Pasklepviken. Alldeles intill Ramsholmens blomsterängar.

Som skolpojke fick han en sommar en lindrigare form av polio. Det var strax innan han skulle börja i gymnasiet inne i Hapsal. Hans mor tog då lera från Hapsalviken, som hon visste att hälsodoktorn på kuren också gjorde, och bäddade in hans ben i leran och vårdade honom aktivt på det sättet.

– Det hjälpte, berättade Ervin-Johan. När hösten kom och jag började i gymnasiet, beslöt jag delta i idrottsdagarna, som ordnades varje år. Jag ställde upp i fyrahundrametersloppet, och vann!

Men när Ervin-Johan som tjugوåring fängslades och dömdes, som så många andra på den tiden, till straffarbete i Sibirien, då var hans far och mor rädlösa. Hans dom lydde på 25 år.

– Vi hade en hund där hemma på den tiden, som var mycket fäst vid mig. Jag hade ingen möjlighet att stå i kontakt med mina föräldrar under flera veckor efter domen. Men från den dagen, när jag sändes från häktet i Estland via Leningrad och Kirov till ett arbetsläger i Sibirien, slutade min hund därhemma att äta och inom två veckor var den död. – Min mor har berättat

det här senare, att när hon såg hundens beteende, visste också hon från samma dag, vad som hade hänt med mig.

– Till all lycka fick båda mina föräldrar leva så länge, att de hann uppleva min återkomst.

– Mitt ”brott” påstods vara att jag hade haft kontakt med de estlandssvenskar, som hade tagit sig över till Sverige. Trots att jag och mina ödeskamrater, som dömts på liknande grunder av ockupationsmakten, inte var kriminella i egentlig mening, måste vi dela cell med de värsta tänkbara brottslingar. Vi kallades ”fascister” och behandlades mycket illa, berättar Ervin-Johan tillsammans en kväll, när vi sitter och samtalar om den här tiden.

– Vi sändes till ett skogshuggarläger i Sibirien. Varje dag året om måste vi hugga ett bestämt mått virke. Klarade vi inte av detta, drogs matransonerna in. I stället för soppa eller gröt gavs då endast varmt vatten. Det betydde att den som var svag från förr, blev ännu svagare och dök småningom under.

– Efter Stalins död blev förhållandena något bättre i lägren. Då skildes politiska fångar från vanliga kriminella. När jag hade avtjänat sex och ett halvt år av mitt straff, blev jag benådad. Det var under det skövädret under Chrustjov-tiden.

När Ervin-Johan Sedman kom hem till Estland återupptog han sina studier och blev arkitekt. Han gifte sig och fick två söner.

Inför ett sådant öde, vad kan jag säga. Jag sitter bara tyst och lyssnar.

Men jag vill berätta en händelse från början av vår bekantskap. Jag var på besök i Hapsal. De ryska soldaterna var då kvar ännu, både på militärflygfältet med sina radaranläggningar, bunkrar och hangarer och ute på öarna och vid sina gränsposteringar. Vi var på väg ut till Ormsö. Jag hade skolans folkvagnsbuss, där det med gula bokstäver stod ”Svenska Österbottens folkakademi”. Jag körde med den in framför huvudporten till

Gösta Svenfelt gjorde under sin tid som kommundirektör i Kronoby en tung insats för vänorten Nuckö och Pasklep folkhögskola. I bakgrunden skimtar Harriet Wahlsberg från föreningen Estlandsvännerna i Finland.

flygfältsområdet, där hundratals Mig-jaktplan stod uppradade framför hangarerna. Det stora radartornet, som kontrollerat varje in- och utflygning från Vanda flygfält i Finland och Arlanda i Sverige, höll man just då på att montera ned.

Den unge vaktposten vid porten stod inte utan satt i vårsohlen framför grinden med uniformsrocken uppknäppt, mössan på typiskt ryskt sätt i nacken och Kalaschnikowen, stormgeväret, uppställd uppefter grinden. När soldaten såg att det stod något med latinska bokstäver på bilen, steg han långsamt upp.

Här pratar författaren med kommundirektör Ülo Kalm i Nuckö under ett av våra många styrelsemöten för Pasklep folkhögskola. – Det var naturligtvis en stor besvikelse för oss båda att den första versionen av den nya tidens folkhögskola inte kunde fortsätta.

Lämnade geväret vid grinden. Kom fram till mig, som satt med vindrutan nedvevad, och frågade om jag hade cigaretter. Ervin-Johan, som hittills suttit tyst bredvid mig och iakttagit situationen, brister i ett stort skratt och pekar på den unga soldaten, som uppenbarligen kommer från den asiatiska delen av det stora landet, och säger: ”Titta på ockupationsmakten!”

Jag förstår hur han tänker. Han har sett den strikta ryska soldaten i yrkesutövning. Nu ser han förfallet.

Det var Ervin-Johan som kom med förslaget att vi skulle göra Pasklep gamla herrgård till folkhögskola. Under sovjettiden hade gränsvakterna här sin stödjepunkt, men nu när kommunen skulle återfå området kunde folkhögskolan arrendera det för en symbolisk summa. Eftersom kommundirektören i Nuckö, Ülo Kalm, var med i styrelsen för folkhögskolan, var det en enkel procedur att göra upp ett arrendeavtal på 99 år! Arrendesumman var en estnisk krona.

Här vid Pasklep jobbade vi hårt under flera år. Vi ordnade talkoläger för studerande och lärare från olika skolor i Finland och Sverige. Vi projekterade ombyggnaden av de befintliga husen, av parkområdet, åkrarna...

Jag kommer ihåg en intressant episod från den tiden, när vi höll på att sanera bort de militära attributen, börjande med taggtrådsstängslet med de tunga cementpålarna runt området till ammunitionsförrådet och de två monumenten. – När det gällde monumentet med kartan över Sovjetunionens militära intresseområde med texten om ”kriget som alltid pågår vid gränserna”, tyckte jag att det kunde få stå kvar som minne från en visserligen obehaglig tid, men icke desto mindre verklig. Jag kommer ihåg att jag satt på traktorn med frontlastaren och tänkte avsluta arbetet för dagen och hade beslutat att inte knuffa omkull cementväggen, som jag först hade haft för avsikt att göra. Just då kom Ervin-Johan till Pasklep, och jag förde fram sådana tankar. Men då flög raseriet i honom och han utbrast: ”Eländet skall rivas!” Och så tog han ett järnspett och med den som en lans framför sig och med sitt fladdrande vita hår, som en gloria kring hjässan, sprang han med järnspettet mot muren så det klang!

Då startade jag traktorn på nytt och körde med lika stort engagemang frontlastaren rakt mot muren, som stjälppte under åskådarnas jubel!

Det blev inte som vi hade planerat med Pasklep. Av ekonomiska skäl tvingades vi uppges projektet. Det är därför som vi

nu har skapat ett nytt koncept och ändrat namnet till Svenska folkhögskolan i Estland.

Ervin-Johan är idag borta, och jag saknar honom mycket.

Men det virke, som vi högg i hans skog och sågade till plankor och bräder och tänkte använda i Pasklep, det har jag torakat och hyvlat och kört till Tallinn för att bli till tak och golv i den nya folkhögskolan i S:t Mikaelsskyrkan! Jag tror att Ervin-Johan är nöjd med det.

Två pojkar i två världar

Jag måste få berätta Jüris och min historia. Det handlar om två pojkars uppväxt under samma tid, med samma erfarenheter som hör pojklivet till. Samma slags äventyr och upptåg. Bara några hundra kilometer från varandra, men ändå i två skilda världar...

Jüri Nôlvak och jag föddes under andra världskriget, när få länder skonades från krigets fasor. Året var 1942. Jag föddes på vårvintern, en kall kväll i mars. Termometern hade krupit ned till minus 42 grader på Svedjenabba i Jakobstad. Min far var i kriget så kvinnorna kring den unga barnaföderskan kallade på en bonde med häst och släde att skjutsa min mor till BB på Kvarnbacken. Hon var endast nitton år.

När en annan ung kvinna, tjuogoett år, som bodde på en skola utanför Hapsal i Estland skulle föda sitt första barn i början av december, var det också mycket kallt. Skolan var inrymd i Koluvere slott där hennes man var lärare. Barnmorskan måste hämtas med släde från Risti, dit det var tretton kilometer. När barnmorskan hade förlöst den unga modern, satte hon sig vid pianot och sjöng: ”Ett barn är fött på denna dag”. Det var nära jul! – Gossebarnet som hade fötts fick heta Jüri.

Jag sitter på hans 60-årsfest, som hålls i byn Ridala där hans farfar var bonde och mycket annat, och hör hans åttiettåriga mor berätta om hur det var den kvällen, när han föddes. Jüri har bjudit släkt, vänner och arbetskamrater på födelsedagsfest i det nybyggda församlingshemmet intill kyrkan, som ännu

för några år sedan såg mycket förfallen ut när jag åkte förbi. Nu är den utvändigt vackert nymålad, men saknar torn. Själv bor han idag med sin familj inne i Hapsal, där han är rektor för Vene gymnasium, eller Haapsalu Üldgümnaasium, som det från årsskiftet 2002–2003 heter, där jag också har mitt rektorsrum för Svenska folkhögskolan. Jag är mycket glad över att jag fick inbjudan att delta i hans jubileum. Jag hade ju mitt eget i vårvintras, också i en kyrka, där jag bjöd släkt, vänner och bekanta på uppläsning av passionstidens texter eftersom min sextionde födelsedag råkade infalla på långfredagen.

Jüri har fem barn varav fyra är yrkesmusiker och själv sjunger han i kör och musicerar vid behov. Han är framförallt flöjtist. – Den kör, som han uppträder med på sin födelsedag, består helt och hållet av kombinationen far och son, och de är rätt många! Det betyder att gästerna får ta del av mycket högklassig sång och musik. Mellan musikinslagen hjälps hans yngre bror och syster, musikpedagog vid universitetet och musikproducent vid estniska radion, åt att hålla igång programmet, där Jüris släkt, vänner och arbetskamrater i tur och ordning får komma fram och minnas och berätta.

Det är, när hans barndomskamrater berättar sina första minnen av lekar och upptåg tillsammans med honom, som också jag börjar minnas min egen barndom, tidsmässigt helt parallellt, men i Finland.

Estland hade före krigen en högre levnadsstandard än Finland. Det är något som vi ofta glömmer bort, när vi jämför länderna i dag. Estland hade starka mellaneuropeiska handelsförbindelser. Det var ett turistland. Det var ett mångkulturellt land med spännande folkkombinationer. – Vad var kännetecknande för Finland under 20- och 30-talet? – Inte särskilt upplyftande saker. Visserligen fanns mot slutet av 30-talet också fascistiska strömningar i Estland, i likhet med de finländska IKL-männen. Men Estland hade en större förfining över sin

kultur, som gjorde att sådana grovheter som i Finland under motsvarande tid inte förekom.

Det här gjorde att livet i Estland och livet i Finland ännu under de första krigsåren och långt in på 40-talet, var ganska lika. Men antagligen hade Jüri en bättre cykel än jag! – När en barndomskompis till Jüri berättar hur de mixtrade med utväxlingen på sina cyklar så att de skulle gå fortare, minns också jag hur jag vid samma tid bytte ut backdrevet på min morfars gamla cykel, som han en gång på tjugotalet hade cyklat med ända till Vasa, för mig då en ofattbar sträcka, ca 80 kilometer idag. Jag var mäktigt stolt, minns jag, när jag lyckades få ihop backlagret på nytt och bromsen att fungera, när jag hade ersatt det gamla backdrevet med ett mindre. Men sedan, när jag skulle trampa iväg på cykeln, var jag för liten och lätt, så jag knappt fick den att röra sig! – Jüri och hans kompis gjorde samma erfarenhet. De orkade inte trampa uppför backarna med sina omäändrade cyklar utan måste gå, och nerför gick det för fort! De hade fått idén av en pojke från Tallinn, som hade kommit cyklande ända till Hapsal på en tävlingscykel, som hade en stor utväxling.

Det kommer en kvinna fram och presenterar sig som hans första lekkamrat. ”Minns du”, frågar hon och visar honom ett nött litet fotografi, där hon och han står sida vid sida en sommardag och grinar mot solen på barns vis.

Jag kommer att tänka på min första lekkamrat, som också var en flicka, hur hon och jag vid samma tid gjorde lerkakor och figurer i ett nygrävt dike där det fanns god modelleringslera, som snabbt torkade i solen till fina kakor och lergökar.

– Jüri var en bra kompis, säger en annan av hans barndomsvänner. – Gav man honom en hemlighet, så höll han tyst om den!

– Det var alltid intressant att komma hem till Jüri och hans familj, berättar en annan kvinna. I hans hem hade man mycket böcker och hans mamma hade spetsgardiner för fönstren,

och det kom ofta främmande människor till hans hem, men särskilt minns jag alla böckerna, som jag fick läsa hos honom, säger kvinnan, för inte så länge sedan en flicka. Hon har något mycket vemodigt i rösten och jag ser hur Jüris mor ler med en drömmande blick vid minnena, som orden väcker hos henne. Med sina varma ögon ser hon på sonen, i dag en litet gråhårig farfar och morfar, som har fått en bekväm stol att sitta i ”med barnbarnen i knä”, som gåvogivarna, hans egna barn, har tänkt sig det samtidigt som de visar upp ett av dem, det senaste, en liten krabat på några månader.

Trots att våra barndomar var nästan en kopia av varandras, var det ändå en stor skillnad; han levde i ett ockuperat land. Jag fick växa upp i ett självständigt land. Och det bisarra var att fastän vi skulle ha vetat om varandra, skulle det inte ha funnits någon som helst möjlighet för oss att träffas.

När jag sitter och ser på honom, där han står och tar emot uppvaktningen och lyssnar till de många vackra talen, som hans vänner och arbetskamrater öser över honom, måste jag få ställa frågan: ”Hur var det att växa upp i ett ockuperat land?”

Han börjar med att berätta om sin farfar. Han, som bodde där i Ridala, alldeles intill kyrkan och det församlingshem där vi nu sitter.

– Farfar var byggmästare och bonde. Han hade själv bara gått tre vintrar i skola, men han skickade alla sina sju barn till universitetet! Folk beskärmade sig över detta och menade att detta inte var någon framtid för dem. Men farfar hävdade att bildning var bra!

– Han var mycket musikalisk och så byggde han fioler. Också farmor var musikalisk. Hon sjöng bl a i kör. Men musikaliteten i vår familj kommer också från morfars sida. Han spelade trumpet i tsarorkestern! Han var född på Dagö och således estlandssvensk. Min morfars mamma och Rudolf Tobias’ far var syskon.

Rudolf Tobias, som har fått en staty här i Hapsal, var Estlands första klassiska kompositör. Han dog ganska ung i Berlin, men hade innan dess hunnit skriva både kyrkomusik och oratorier. Han var professor i orgelmusik i Berlin vid sin död.

– Min far tog både en pedagogisk- och en violinistexamen vid universitet. Som lärare hade han Pestalozzi som förebild, dvs att genom exemplets makt påverka barn. Han var född 1911, min mor är tio år yngre. Far dog 1983.

– Min far hade från första början klart för sig att den stalinistiska regim, som de nya makthavarna erbjöd oss, inte gav oss det liv som vi ville leva. Han ville också att vi barn skulle förhålla oss kritiskt till det som erbjöds oss. Jag minns hans svar, när jag hade kommit upp i den åldern att det förväntades av mig att jag skulle bli pionjär, som alla de andra barnen, med alla de symboler som hörde till, och jag frågade honom, om han tyckte att jag också skulle gå med? – ”Ja, du kan förstås ta på dig den röda halsduken, men tror du då att jag kan vara tillsammans med dig?”

– Vi barn hade ett mycket fint förhållande till våra föräldrar, och vi var alltid tillsammans och far lekte ofta med oss.

– När jag var sju år, 1949, skickades många av våra vänner och deras familjemedlemmar till Sibirien. Jag frågade ofta: ”Varför?” – Min far, som visste att vår familj fanns med på listan bland dem som skulle sändas, klarade oss undan genom att se till att vi inte var hemma när milisen kom!

– Det var förbjudet att ha radio, men far köpte en radio till julen 1952. När han första gången satte på apparaten, kom det ett konstigt språk därifrån! – ”Det är finska”, sade far. Det var en gudstjänst, som vi hade fått in. Man talade om ”Jumala”! Det var en stark upplevelse för mig. Jag måste fråga att finns det verkligen människor som tror på Gud?

– ”Det finska folket tror på Gud, därför har Gud också hjälpt det”, svarade far.

– I det ögonblicket insåg jag att jag själv ville ha en egen tro.

Jag var då tio år, säger Jüri. När jag var fjorton, det var också en jul, möjligen julafton, hela familjen var tillsammans. Farfar var också med. Det var hans sista vinter. Då läste farfar julevangeliet för oss. Hittills hade jag varit en pojke bland andra tanklösa ynglingar i den åldern. En pojke ute bland kamraterna och i skolan, en annan därhemma. Men den där julaftonen stod det klart för mig, att jag måste börja ett nytt slags liv, ett liv som de tidigare generationerna hade levt i vår familj. Det var en total omorientering, som skedde inom mig den aftonen.

– I och med den insikten började också min kamp mot den rådande ideologin. Jag lyssnade till alla de vackra orden, som besjög regimen i alla tonarter. Men jag visste att det inte var sant!

– Vi hade det fattigt därhemma den här tiden. Far fick inte längre arbeta vid Hapsal pedagogiska seminarium som lärare. Han hade fel ideologi. Han tvingades också sluta som violinlärare. Under samma tid hade han blivit troende kristen. Nu började han studera teologi. Det var via sin älskade Pestalozzis pedagogik, som han kom fram till sin kristna syn på människan. Som kristna har vi samma uppgift som Kristus; att hjälpa människorna!

– Han började arbeta som pastor i samma kyrka där jag nu också är pastor, dvs i baptistförsamlingen här i Hapsal. Han fick ofta böta dryga böter för att han höll söndagsskola för barnen i kyrkan...

– Det var ett stort Guds under att vi inte skickades till Sibirien. Jag minns en kväll, när han hade fått reda på att rysarna förberedde en deportering av misshagliga människor här i Hapsal, hur han samlade oss och sade att det är möjligt att vår familj kommer att splittras vid en eventuell deportering, men att vi skall veta att Gud är densamma överallt, och om vi inte mera träffas här på jorden, så kommer vi att göra det i himlen.

– Min far var mycket populär bland människorna här i Hapsal genom sitt arbete. Kanske var det därför som regimen tvekade

att skicka bort honom. – Han var kördirigent. Vi sjöng Händels ”Messias” och andra klassiska verk tillsammans med orkester. Vi visste att KGB:s agenter alltid fanns med i kyrkan och vid olika konserter. Efteråt har det kommit fram att det t o m fanns egna församlingsmedlemmar, som rapporterade för KGB.

– Jag ordnade också kristna möten, men inte alltid i kyrkan utan i skogen! Jag minns en midsommar, när vi hade ett möte med ett hundratal ungdomar i skogen. Plötsligt kom milisen med sina bilar och ett 20-, 30-tal män omringade oss. En modig elvaårig pojke, som hade sin kamera med sig, tog en bild av milisen. De försökte ta hans kamera, men han smet undan genom snårskogen, minns Jüri idag med ett leende på läpparna. Vi arresterades för två dagar och jag måste betala tre månaders lön i böter!

– Det här var ingen tragik för oss, säger Jüri Nõlvak. Vi samlades på nytt. Det spelade ingen roll vad milisen gjorde. Det var vårt sätt att protestera mot regimen. – Jag arbetade som musikledare inom Estniska baptistunionen på den tiden.

Baptismen kom till Estland som en våg från väckelsen bland estlandssvenskarna i mitten av 1800-talet, när Evangeliska fosterlandsstiftelsen i Sverige sände ut sina missionärer Österblom och Thorén till Nuckö och Ormsö. Denna inomkyrkliga väckelse, som dessa åstadkom, beredde jordmånen för baptismen, som sedan kom genom den tyska pastorn Reinhold Schiewe, som grundade den första baptistförsamlingen i Estland 1884, just i Hapsal. Snart uppstod det baptistförsamlingar också på Dagö, i Sutlepe och i Tallinn.

Jüri Nõlvak studerade ett år violin vid musikskolan i Hapsal, men efter studenten 1962 började han studera vid det tekniska universitetet i Tallinn. Under den tiden kom inkallelseorder till armén, och han hamnade för tre år i staden Vologda i norra Ryssland. Under militärtiden var han musiker, flöjtist. Han fick ett erbjudande om att stanna i Vologda som musiker eftersom han, samtidigt som han spelade med i militärorkestern, också

spelade i stadens symfoniorkester. Men han avböjde. Han ville hem till Estland.

Där i Vologda måste han ett flertal gånger försvara sitt beslut att inte gå med i den kommunistiska ungdomsorganisationen Komsomol. Chefen för förläggningen gav honom en bok: ”Bibel för troende och ateister” och sade att de, när han hade läst den, skulle fortsätta diskussionen.

– Men jag hade tidigare läst boken, som är helt ateistiskt inriktad och kände till argumenten, så när vi nästa gång träffades, insåg chefen, att det inte lönade sig att försöka få mig med i Komsomol!

Efter militärtjänsten fortsatte Jüri en tid med studierna vid tekniska universitetet i Tallinn, men avbröt dessa, när det blev aktuellt med att baptistunionen ville sända honom att studera antingen i Hamburg eller Rüsclikon i Schweiz.

– Om du blir vår agent, blev svaret från KGB. Då får du visum!

Det ville inte Jüri, så det blev i stället Baptistseminariet i Moskva, där han studerade i fyra år och blev pastor.

År 1967 gifte han sig med sin Maris, flickan som han hade mött redan hemma i kyrkan i Hapsal. Som treåring hade Maris följt sin far och mor till Sibirien, där fadern sedan dog. Hennes mor lever idag också i Hapsal.

Jüri övertog sin fars pastorstjänst, som han innehade fram till 1991, när han började som verksamhetsledare för Samaria-missionen, som har nära kontakter till Finland.

Efter tre år tog man kontakt med honom från den ryska skolan i staden och ville ha honom som tolk, sedan som lärare i tyska och småningom som vicerektor och sedan hösten 2003, rektor.

– Jag tror att jag har en uppgift där. Jag är inte bara lärare. ”Du är skolans pastor”, sade en gång en av skolans anställda till mig. Och det är jag väl också, medger Jüri.

– Det är mitt "Afrika", tillägger han, och syftar på missionshistorien.

Det är den s k marsdeportationen 1949, som Jüri Nõlvak minns. Den 29 januari 1949 fattade den politiska ledningen i Kreml beslutet att genomföra en större deportationsoperation i de baltiska rådsrepublikerna. De, som skulle deporteras var "kulaker", "banditer" och deras familjer samt "nationalister". Enligt stalinistisk definition på en kulak var det en jordbrukare, som regelbundet använt extern arbetskraft på sin gård. "Bandit" kunde vem som helst stämplas som, eller "nationalist".

I gryningen den 25 mars 1949 slog milisen och inrikesstyrkorna till. Soldaterna omringade gården och säkerhetsofficern steg in och meddelade vilka som skulle deporteras. De fick en kort tid på sig att packa ned sina personliga tillhörigheter, kläder och mat. Deras kvarblivna ägodelar antecknades. Sedan kommenderades de upp på en lastbil, som körde dem till den järnvägsstation därifrån tåget skulle föra dem följande dag. Från Hapsal järnvägsstation avgick tåg nr 97309 med 62 vagnar den 26 mars 1949 kl 13.35.

Den dagen deporterades 20 713 personer från Estland. Enbart från Nuckö uttogs denna sorgens marsdag 46 personer.

Skuggor och daggur från det förflutna

Det är mycket lätt att hamna i ytterligheternas dike, när du kommer till ett främmande land och skall börja bilda dig en uppfattning om landet. Kanske ser du landet endast så som turistbroschyrerna vill att du skall se det. Eller så råkar du i situationer, som får dig att se endast det negativa.

På grund av den långa isoleringen under sovjettiden, var Estland för oss nordbor ett främmande land, när vi på nytt kunde börja röra oss fritt här. Visst var det mycket, som till en början förskräckte oss. Men inte mer än vad som mötte oss i de andra östeuropeiska länderna.

När jag nu efter tio år av estnisk självständighet försöker tränga in bakom ytan på det här samhället, har jag valt att starta i den allra äldsta historien, därför att jag menar att den kan ge den bästa basen för förståelse av dagens Estland. Det betyder att jag betraktar den sovjetiska tiden som en parentes, som visserligen satt djupa spår i landet, men som kommer att kamoufleras mycket snabbt. – Jag tror att de flesta ester också vill se det på samma sätt.

Jag vill i den här boken varken skönmåla den gamla tiden före andra världskriget, eller gräva alltför djupt i den traumatiska tiden efter kriget. De människor, som jag lyft fram här, får med sina berättelser beskriva hur deras liv gestaltade sig under ockupationen. Dessa berättelser torde vara tydliga nog för att läsaren skall kunna bilda sig en egen uppfattning.

Nu, när livet här i Estland kommit in i en ny fas, tycker jag

att det är spännande att beskriva vad jag ser i dag och hoppas att min berättelse om arbetet med uppbyggnaden av vuxenutbildningen samtidigt skall ge något av de stämningar, attityder och förväntningar som finns hos det estniska folket, som just nu förbereder sig för att ta steget in i den västeuropeiska gemenskapen! Jag väljer att göra detta på samma sätt som tidigare; genom ögonblicksskildringar och människomöten.

Just idag på eftermiddagen, när jag var inne i ett av Tallinns varuhus, fällde en tuff kvinnlig expedit en replik, som jag tyckte om att höra just i den situationen. Jag hade sökt mig till claydelningen där det fanns en massa elektriska apparater och lampor av olika slag. Jag skulle ha tre skrivbordslampor till vårt kansli och stod och diskuterade med en expedit. Hon verkade litet okoncentrerad i förhållande till mig. Hennes blickar följde i stället en ung mans förhävande vid disken intill, där det fanns en del apparater. Plötsligt märkte jag att det strök ytterligare några unga män runtomkring oss. Hon ursäktade sig och vände sig till två av dem, som stod och tummade på några varor, som hängde på väggen intill mig. Med skärpt stämma sade hon: ”Kom ihåg att ni nu är i Estland och här stjälar vi inte!”

De två unga männen, som stod bredvid mig, svarade något argt på ryska och försvann molokna ut. Den ensamma ynglingen var nu också plötsligt borta, när jag vände mig mot hans håll. Han hade bara försökt dra uppmärksamheten till sig genom ett konstigt beteende.

Den här repliken, av den uppmärksamma kvinnliga expediten, är ett lysande exempel på den nya stolthet, som finns hos det estniska folket.

Kriminaliteten bland de ryska unga männen i Tallinn är en realitet, som vi alla här lever med och försöker hantera så gott vi kan. Det är nog inte enbart ryssar, som håller på med det här, men de är i klar majoritet. Inte heller jag kan så lätt glömma inbrottet i Söffs bil, som jag tillfälligt hade parkerat utanför Birgittaklostrets grind. Under de högst femton minuter,

som jag var och bokade in mig och mitt sällskap på nunnornas resandehem, hade en fräck biltjuv brutit upp ena framdörren och också hunnit bryta sönder strömlåset, men sedan gett upp, när hans dyrk gått av och fastnat i strömlåset, eller möjligen för att jag kom ut för tidigt!

Eller den ännu grövre stölden av mitt bagage och inslagningen av bilrutan i min egen bil bara ett halvt år senare i hamnen under den korta tid, som jag var för att köpa biljetter inne i terminalen. Kläderna, rakmaskinen och de andra värdesakerna, som jag hade i min nya klädväska, en sådan som man har kostymer i, kan jag undvara. Men portföljen med alla mina papper, som för mig hade ett oerhört stort värde eftersom de inte kan ersättas, den var en förlust, som jag inte kommer över i första taget. Någonstans på djupet smärtar det mig också att min lärarring från Nykarleby seminarium råkade finnas i toalettväskan, som fanns i klädväskan.

Eller härom veckan, när Patrik Göransson kom in genom sidodörren i kyrkan sent en kväll, och två ynglingar sprang ut på vardera sidan av honom, hoppade över muren och försvann i mörkret. De hade hunnit bryta sönder låset till kyrkans aula, men hann inte längre. När jag kom hem en stund senare, förvånades vi över hur opraktiskt de hade gått tillväga, eftersom de hade söndrat nästan hela dörren bara för att bryta upp ett lås!

När jag under jullovet var hemma i Finland, hade jag påhälsning av tjuvar i min lägenhet i Hapsal. De går genom stängda dörrar och tar det som intresserar dem. Den här gången var bl a min kurskniv från reservofficersskolan alltför frestande, där den låg stor och spännande på köksbordet i sin läderslida. RUK 117 stod det på skaftet...

Eller när jag en februaridag på väg in till Tallinn plötsligt känner en våldsam duns under bilen och samtidigt ser hur vänstra bakhjulet rullar iväg framför mig mot en mötande långtradare uppe på viadukten i Riisipere. Hjulet river med sig en del av långtradarens spoiler och ett varselljus, samt trappan in till

hytten, och fortsätter några hundra meter ut på åkern nedanför järnvägsviadukten. Orsaken var att någon under natten försökt stjäla bilens bakdäck och lossat på bultarna, men inte lyckats med alla. – Visst blir man arg, när man utsätts för det här och vet att det inte ens lönar sig att göra polis- eller skadeanmälan, eftersom polisen är mer eller mindre hjälplös inför denna typ av kriminalitet.

En del försöker dock, som den unga damen i bensinstationen, dit jag vek in bara en dryg timme efter intermezzot med de unga männen i varuhuset på Narvavägen. När jag kom in för att betala tankningen, skrek plötsligt flickan i kassan inåt stationen: ”Ring polisen!” Jag blev helt förskräckt, för jag trodde först att det var jag, som utlöste reaktionen! Men sedan förstod jag att något hade hänt därinne strax innan jag kom. Man sålde också matvaror och mycket annat förutom bränsle. Det enda jag hann uppfatta var också här två unga män, som sprang ut genom en sidodörr och försvann.

Jag gjorde förstås polisanmälan om både inbrotten i Söffs och min bil och i min lägenhet, mest för att det hör till att man gör så och med tanke på möjligheten att få ut något på min försäkring, men också i hopp om att någon eventuellt skulle hitta min dokumentportfölj, utslängd med alla mina papper i någon avsides vrå av hamnområdet eller inne i staden och gå till polisen med den.

Därtill kommer de grova våldsbrotten. – När jag först hörde om mordet på den unge svensken, som med sina kolleger inom samma yrkeskår för första gången var i Tallinn på semesterresa, ville jag helst förtränga informationen, som de flesta av oss reagerar. Men så häromdagen blev tragedin ytterst påträngande, när läraren Kiki Bodin från Hola folkhögskola kom på besök och frågade, var mordet skedde, eftersom hon hade ett ljus med sig, som hon ville tända på platsen. Den mördade trettioåringens namn var från hennes egen by i Kramfors i Sverige. Han

efterlämnade en familj, som förutom hustrun består av två små pojkar.

Jag tog reda på var platsen ligger och gick med henne dit. Det är uppe på den låga vallen vid slutet av Lai och nära det gamla försvarstornet tjocka Margareta.

När vi kom dit stod där två unga män med en plastkasse mellan sig, där de hade några ölflaskor. Där någonstans på marken framför oss utkämpade den unge mannen en hopplös kamp mot rånmördarna, som hade tvingat honom med sig upp för de mörka trapporna till den gamla försvarsvallen. Ett lätt snötäcke hade plånat ut spåren efter tragedin. Jag vill inte tänka på vad jag läst om det här mordet och om den brutalitet, som förövarna använde utan föreslår för Kiki att hon ställer ljuset på den ena stenpelaren vid trappavsatsen.

När vi hedrat hennes landsman och bybo med en stunds bön och eftertanke, tittade jag mot de två männen med sina flaskor. Jag hoppades att de inte med detsamma skulle ta det lilla ljuset, där det stod så ensamt i sitt glashölje, och släcka det.

– Det spelar ingen roll, sade Kiki. Jag har i alla fall fått tända ett ljus för honom här och det är tillräckligt för mig.

Det här är en sida av det nya Estland, som man kan begrunda orsaken till. Får denna sida fortsätta att breda ut sig, finns det stor risk att skuggorna från det förflutna kommer att täcka över de nyvunna dagarna. Det blir också svårt för esterna att uppnå fullt förtroende vid gränserna trots medlemskap i EU. De vanliga medborgarna får lida för denna ökande kriminalitet.

Spåren förskräcker, men kommer att täckas

Ända sedan jag första gången i början på 90-talet fick möjlighet att besöka västra Estland och de gamla svenskbygderna där, har jag grubblat över sovjetstatens avsikt med sina ockuperade landområden i Baltikum. Jag förstår att ockupationen i

första hand hade militärpolitiskt syfte. Men ville Sovjetunionen inte skapa något fungerande civilsamhälle? – Genom att ha tillgång till stränderna söderom Finska viken och Östersjön, kunde ryssarna sätta ett lås för de inre vattnen mot Leningrad/S:t Petersburg och mot fienden från väst redan i höjd med Hangö udd. En spärrelld över Finska viken både från Nuckölandet och Hangö udd skulle effektivt hindra varje försök till inbrytning i östra Finska viken. Sådant var förstås det militärstrategiska resonemanget. Därför byggde Röda armén sina baser, flygfält, raketramper, ubåtshamnar, taggtrådsstängsel och strålkastartorn längs stränderna och ute på holmarna. – Och arrenderade landområden av Finland!

Estland blev som en enda stor militärgarnison. Här i lilla Hapsal, där jag nu bor, var en fjärdedel av stadsborna ryska militärer med familjer. Det präglade naturligtvis stadsbilden. Redan i början av 1950-talet bestod Röda arméns och KGB:s inrikestrupper av minst 100 000 man i Estland. Totalt räknar man med att upp mot två procent av Estlands yta användes för militärt ändamål eller omkring 87 000 hektar, varav flygbaserna upptog mellan 700 och 900 hektar. Ända fram till 1960-talet var Röda arméns och KGB:s trupper mycket fältmässigt organiserade, men från 1960-talet fick den militära närvaron en tydligare permanent prägel, med alla dessa tegel- och cementgarnisoner, bunkrar, hamnanläggningar och övningsfält. I dag utgör dessa anskrämliga byggnader och områden både ett miljöhot och en deprimerande påminnelse om ett mänskligt misslyckande. Men ville ryssarna verkligen inget mer med de baltiska länderna än att skapa en stor och bred militär zon mot väst? – Jag inser naturligtvis att frågan är naiv, men jag kan ändå inte låta bli att ställa den, när jag tvingas betrakta spåren efter en nästan femtioårig rysk närvaro i Estland.

När jag nu rätt ofta har ärende ut till den yttre hamnen i Hapsal, som före ockupationen och estlandssvenskarnas flykt hette Rusby, nu Rohuküla, måste jag köra förbi den forna

sovjetflygbasen i Ungaru. Varje gång blir jag lika deprimerad både vid tanken på vad den byggdes för och för vad den är idag. Men antagligen kommer de fula tegelbarackerna småningom att skyfflas bort av bulldozers och grävmaskiner och naturen barmhärtigt täcka över jaktplanshangarerna, som Röda armén redan från första början försökte kamouflera med gräs och torv. Efter kanske femtio år kan människorna breda ut sina filter över gräset, som då täcker startbanorna, och lägga sig ned på rygg och beundra sommarmolnen som drar förbi utan att tänka på vad som döljer sig under gräset och nere i marken under de forna hangarbyggnaderna.

Naturen har en underbar förmåga att läka sår av människornas framfart, men hur snabbt kan det mänskliga samhället läkas efter ett socialt experiment, som lämnade efter sig så många besvikelser?

Också i det senare fallet är jag i grunden optimist, trots att Estland ännu har många svåra frågor olösta. Det är den äldre befolkningen och landsbygden som hör till de stora förlorarna i det postsovjetiska samhället. Men samtidigt vet vi att den äldre befolkningen har upplevt svårare tider och har en seghet som är otroligt stor. Jag tänker på det, när jag står och ser på kvinnorna, som kommer med sina väskor med tre liters glasburkar i och med en tia ur sin slitna börs betalar bonden, som ett par gånger i veckan kommer till parkeringen utanför mitt hus med mjölk, som han har i en gammaldags mjölkkanne i sin rostiga bil. Han håller ur den i kvinnornas mjölkburkar, utbyter några ord, och kör vidare till nästa avtalade leveransplats. Det här sättet att bli av med sin mjölk är mera lönsamt, än att sälja den till mejerierna, som betalar en struntsumma per liter, därtill kanske en gång i året – om de alls betalar för den levererade mjölken! Och kvinnorna får sin mjölk tre gånger billigare än i butiken och kan i stället köpa annat nödvändigt för sina inbesparade två tior.

Denna äldre generation kommer att överleva under sin tid, det är jag övertygad om, tills den unga generationen, som flyttat in till Tallin och de andra större städerna, byggt upp ett samhälle med bättre ekonomi.

Men de lågutbildade unga männen, som har blivit kvar på landsbygden eller måste hålla sig till lågavlönade ströjobb inne i städerna, de kommer att ha det svårt i framtiden. De unga kvinnorna däremot, som målmedvetet utbildar sig, de kommer att ta över alla välbetalda arbetsplatser. Detta är helt i konsekvens med de krav, som kunskapssamhället ställer på sina medlemmar. – Det blir intressant att se hur kvinnornas Estland kommer att se ut, när de gamla männens tid inom politiken och näringslivet är förbi!

Champagne och modersmålets sång!

Det har nu redan gått flera veckor efter den första högtidliga inskriptionen vid Rootsi rahvaülikool Eestis- Svenska folkhögskolan i Estland. Jag valde att förlägga inskriptionen en bit in på höstterminen för att studerande och lärare skulle hinna bli litet bekanta med varandra innan vi ordnade med en fest. Eftersom skolan arbetar både i Hapsal och Tallinn, har jag tänkt, att den årliga inskriptionen med kulturprogram skall hållas turvis i Hapsal och Tallinn. Vi hade en buss som tog de studerande från Tallinn och körde hem dem efteråt.

Festsalen i ryska gymnasiet, där vi höll vår inskription, används flitigt som gymnastiksal om dagarna och det har satt sina spår. Från årsskiftet 2002–2003 heter skolan Haapsalu Üldgümnaasium, för att ligga bättre i tiden. – När Jüri Nõlvak, vicerektorn vid detta gymnasium, hjälpte mig med att ställa i ordning i festsalen, samtidigt som hans två döttrar, som är yrkesmusiker båda två, övade några stycken som de skulle uppträda med, framhöll han ursäktande att skolan saknade talarstol. Vi resonerade litet om hur vi skulle kunna snickra ihop en

talarestol åt oss, eftersom jag räknar med att vi kommer att ha många kulturfester av olika slag där i framtiden.

Den svart-blå-vita estniska flaggan på sin stång spikade vi fast i trappsteget upp till scenen. Blomvasen med buketten, som jag köpt strax innan i blomsterhandeln i varuhuset, satte jag på scenen, eftersom vi som sagt, saknade talarestol.

Vi börjar inskriptionen med en välkomstdrink. Min kanslist Heli Kaldas och jag hade tidigare på dagen åkt ut till en specialaffär utanför Hapsal, där man får allt billigare, eftersom var och en plockar åt sig ur lagret vad man behöver och betalar i kassan. Vi hittar en låda med tio flaskor champagne, som vi tar med oss.

– Men vi måste också ha något alkoholfritt, hävdar jag. Heli ser litet misstroget på mig och frågar:

– Vem tror du dricker det?

– De som kommer med bil, försöker jag. Och jag själv! – Heli ler överseende.

När champagnen är drucken och ”Terviseks” har önskats, bjuder vi in till festsalen. Min andra medhjälpare Anu Seeman – Heli och Anu delar på kanslijobbet – har jag bett vara konferancier och hälsa välkommen. Allt måste gå på båda språken, svenska och estniska. Detta är jag, kommen från ett tvåspråkigt land, mycket noga med. Mitt eget rektorstal skrev jag därför ned på förhand och gav åt min svensklärare Eva Raidma att översätta till estniska, så att hon skulle ha lättare att göra det muntligt som tolk under inskriptionen.

I mitt tal berättade jag förstås litet om bakgrunden till att vi i modern tid återskapat den svenska folkhögskolan i Estland och betonade speciellt folkhögskolan som en mötesplats för estniska och nordiska människor, som i nordisk folkbildningstradition vill öka sitt kunnande och höja sin kompetensnivå. Och så berättade jag förstås om Grundtvig och om hans barndomsintryck, skoltankar och kulturfilosofi. På samma sätt som han, vill också jag stimulera det ”känslorika, det undrande, det

gåtfulla, det individuella, det mystiska, det naturligt kraftfulla, det sångbara hos människan!”

I samband med talet lärde vi oss att sjunga den nordiska folkhögskolans lystringssång ”Ljusets seger”, en av de 1500 sånger och psalmer, som Grundtvig hann skriva. ”– Trots mörka tider, skall ljus omsider, sig bryta fram, sig bryta fram!”

När vi sedan, som avslutning på inskriptionsfesten, reste oss för att sjunga ”Modersmålets sång”, som också avslutade alla fester vid Birkas folkhögskola på Nuckö en gång, märkte jag till min förargelse att jag glömt att ändra slutfrasen i andra strofen ... ”i tusen sjöars land!” – Nåja, det finns ju ganska många sjöar här i Estland också, tänkte jag litet ursäktande.

Den röda kartan eller

var går gränsen mellan öst och väst?

I går kväll hade jag min första egna föreläsning för studenterna vid Tallinn universitet, vid Institutionen för nordiska språk. Jag hade satt som rubrik: ”Varför måste Finland och Estland räknas till det västliga kulturområdet?” – Svaret på den frågan förefaller kanske alltför självklart, men i den här miljön anser jag att den är fullt berättigad. Jag började med att berätta om den lilla chocken, som jag fick, när jag första gången kom in på Pasklep herrgårds område i Nuckö hösten 1992, eller var det möjligen 1993. De ryska gränsvakterna hade just lämnat området. Kvar stod ett par monument. Det ena framför brunnen under den vackra hästkastanjen och det andra, ett stort, brett och fult, mitt på gårdsplanen. På den stora ytan hade man ritat en karta över Sovjetunionen och färgat den stora landmassan illande röd. När jag gick litet närmare och betraktade västgränsen för den röda arméns intresseområde, märkte jag till min förskräckelse att de ryska gränsvakterna hade fått lära sig att den lilla utbuktningen av land på östra sidan av Bottniska

viken, som vi kallar Finland, också hörde till Sovjetunionens militära område! Som reservlöjtnant i den finländska armén, och med en far som tillbringat fem år av sin ungdomstid vid fronten för att försvara vår östgräns, blev jag mycket upprörd över den slarviga målarmästaren, han som hade hållit i penseln!

Om vi svarar enkelt på frågan hur vi märker att de här två länderna hör till den västliga kulturen, kan vi till exempel säga: ”Därför att både Finland och Estland använder det latinska alfabetet!”

I min föreläsning försökte jag ge en snabbskiss över vad som ytterligare kännetecknar väst, men också vad som kännetecknar öst i den här delen av världen, dvs i norra och mellersta Europa, kanske ner till Sydeuropa.

Kännetecknen för den västliga kulturen måste vi förstås till en början söka i det gamla Aten, senare bland renässansens och humanismens uttrycksformer i Florens, vidare i reformationens kölvatten, över franska revolutionen....

Men vad är då öst och vad kännetecknar den östliga kulturen, som mött och möter både finländarna och esterna och påverkar deras liv? – Här saknar vi alla dessa genomgripande upplevelser som just renässansens och humanismens återupptäckt av människans storhet, reformationens nya människosyn och speciella arbetsetik, medelklassens insteg på den historiska scenen under franska revolutionen osv. Inte så att ryssarna skulle sakna en djupare insikt om människans väsen, insikt kan nås längs många vägar, men den västliga humanismen hann aldrig breda ut sig så långt österut. Det hela började i stället under sent 800-tal, när den svenske hövdingen Rurik med sina bröder, sin hird och sina köpmän kallades till Novgorod för att styra över novgoroderna, som efter det började kallas ryssar, av de nordiska kungarnas hemtrakt Roslagen.

Hundra år senare, 988 e Kr, hade fursten i Kiev, i nuvarande Ukraina, blivit så stor och mäktig att han tyckte att det var dags att välja religion åt folket. Han sände ut sina kunskapare

till olika religiösa centra i Europa. När de kom tillbaka till Kiev, föreslog de alla med en mun: ”Välj den ortodoxa tron! När vi steg in i katedralen i Bysans, var det som att stiga in i himlen!”

Så gjorde fursten av Kiev, och därmed valde han kulturtillhörighet för det ryska folket! År 1054 befästes gränsen mellan öst och väst, när den definitiva brytningen var ett faktum mellan Östrom och Västrom, mellan den ortodoxa kyrkan och den katolska.

Sedan kom tatarerna under 1200-talet och påverkade starkt den ryska kulturen med andra österländska element.

När Moskva på 1400-talet blev ett administrativt centrum i Ryssland, förflyttades den östliga kulturens centrum ytterligare några streck österut och förstärktes.

Först under 1700-talet slog tsar Peter på nytt upp fönstren västerut och trängde samtidigt fram till Östersjön. – Vi kan annars bara undra, vad det skulle ha betytt för utvecklingen i Finland och Estland och de andra östersjöländerna, om Peter hade gjort allvar av sin första tanke; att bygga sin nya stad vid Svarta havet och inte vid Nevaflodens mynning!

Det var den katolska kyrkan som förde den västliga kulturen till Finland och Estland. Därför skriver vi inte med kyrilliska bokstäver utan med latinska.

Men att leva i gränslandet mellan öst och väst, som vi finländare och ester gör, sätter sina prägel. Ibland tycker jag själv att gränsen mellan öst och väst går genom min egen kropp.

"Hoppet av Spithamn"

Estlandssvenskarna hade kommit över havet och de förblev ett sjöfarande folk. Trots att de blev bofasta bönder på de estniska stränderna och öarna, tappade de aldrig kontakten med havet. De som inte var delägare i någon större skuta, som seglade på de nordiska hamnarna, hade åtminstone en mindre båt för fiske.

Precis som kustborna längs de finländska stränderna, hade också kustborna i Estland varje vinter ett båtbygge på gång. I varje naturhamn, där det fanns plats för en stapelbädd, reste sig varje år ett båtskelett. Estlandssvenskarna på Nuckö byggde sina större båtar i Spithamn och Deerhamn.

Under 1925 och 1926 byggde några nucköbor en galeas på ca tjugio meter vid Spithamn. Just en sådan båt som användes för att frakta potatis, fisk, varmrökt fläsk, sälspäck och sälskinn, korn och äppel till Finland och Sverige och andra varor mellan öarna längs den estniska kusten och in till Reval. Första resan med den här galeasen gick med potatis till Stockholm och man klarade ut från Stockholm den 27 november 1927 med "tre flaskor spirituosa i en låda"! Följande år registrerades den i Hapsal som "Hoppet". Samma år, 1928, såldes den först till Saltvik på Åland och därifrån vidare till Vålex i Borgå.

Det här är typiskt för dessa kustbor kring Östersjön och dess vikar. Det var mycket vanligt att de österbottniska båtbyggarna i Finland under vintrarna byggde sina skutor hemma på sina stränder, vilka de sedan på våarna seglade ned till Stockholm med sin första last. Sedan sålde de både lasten och skutan därnere och "liftade" själva hem igen och påbörjade följande höst en ny skuta. Så gjorde också de svenska kustborna i Estland ibland. Men estlandssvenskarna hade sämre tillgång till båtvirke. Därför kunde inte antalet båtbyggen bli så många som i Österbotten.

Galeasen Hoppet byggdes med Mathias Schönberg (1890–1944) på Nibondas som ansvarig båtmästare tillsammans med Johannes, Alexander, Alex och Paul Schönberg. Hoppet byggdes helt i furu och som rent segelfartyg till en början utan hjälpmotor.

Hoppet var det ena i en serie på tre segelskutor, som släkten Schönberg byggde i Spithamn på stranden av den nordvästligaste udden av Estland. En annan hette ”Österled” och gick, som namnet antyder, österut till Sovjetunionen redan 1927. Den ligger enligt uppgift sänkt i havet utanför Kronstadt. Den tredje vet jag i skrivande stund inte var den finns.

Det var Mikael Gustafsson från gården Mattas i Fagerstad vid Vålaxviken sydost om Borgå, som först köpte Hoppet till Borgå i maj 1928, men sålde henne redan i december samma år vidare till Axel Johansson i grannbyn Grännäs och hon användes i kustfrakt i de här vattnen ända fram till 1947.

Men Hoppet kom också att tas ut i kriget. I slutet av 1944 beordrades Hoppet och ett 50-tal andra skutor till Hangö för att transportera ryska soldater och krigsmateriel till Estland. Soldaterna skulle driva tyskarna ur landet. Skutorna lastades till bristningsgränsen och beordrades att för full maskin köra upp på den sandiga kusten på Dagö. Många av fraktskutorna bröts sönder, men besättningen ombord på Hoppet hade som tur var kastat ut båda ankaren i aktern. När de efter urlastningen skulle försöka ta sig flott fick de inte igång maskinen. Men sonen till en av delägarna till galeasen, Konrad Johansson, som fanns ombord på en annan skuta, kom till hjälp och lyckades få igång motorn. Tack vare de utlagda ankaren lyckades man sedan få henne på fritt vatten igen och Konrad kunde segla henne hem till Vålax!

Efter några år, 1947, såldes Hoppet till handlarén Emil Fagerholm på Hitis. Med sonen Ruben Fagerholm som skeppare (1908–1992) seglade hon i Åbolands skärgård som fraktfartyg fram till år 1953, när hon såldes på nytt till Saltvik på

Åland till Karl-Johan Husell, "Bergörs-Kalle" (1898–1966), en färgstark skutskeppare.

Kring varje fartyg, som seglat länge, finns både ljusa och mörka minnen. För lördagen den 14 september 1957 står det att läsa följande i tidningen Åland: "En adertonårig saltviksyngling, Anders Husell, son till galeasskepparen Karl Husell, drunknade i går på dagen vid Östra Långskär mellan Kökar och Kyrkogårdsö. Av allt att döma mötte han sitt öde under en simtur. Vid 15-tiden påträffades hans döda kropp ett sjuttioal meter från stranden.

Anders Husell tjänsgjorde som maskinist ombord på sin fars galeas Hoppet, som för tillfället låg vid Östra Långskär för att lasta sand. Vid niotiden på morgonen hade han med hagelgevär begett sig ut på jakt och på den vägen blev han. Vid elvatiden, då han ännu inte återvänt från jakten, började fadern ombord på galeasen bli orolig och tillsammans med arbetarna vid sandtaget började han leta efter sonen. Också sjöbevakningen och polisen larmades. På stranden cirka en halv kilometer från galeasen påträffades den saknades gevär och kläder. Man antog därför att Anders Husell vid jakten skjutit någon fågel och därefter simmande försökt få tag i sitt byte..."

I samband med att Hoppet 1965 såldes till Stockholm, gick hon ur frakttrafik och kom att ha ett flertal ägare och låg år 1982 på Strandvägen, när paret Leif Westberg och Marie-Louise Strandberg tog hand om henne och påbörjade en omfattande renovering, som pågick i sexton år.

Som den sista i raden av ägare är Philip Sauer, en ung man, som är villig att sälja henne och som gärna ser att det blir till Estland, Hoppets hemland.

Birgit Eldh, som föddes i Spithamn, ett par hundra meter från det ställe där Hoppet sjösattes, skulle vilja ha henne hem igen. Det skulle också jag gärna vilja, och därför har jag engagerat mig i Hoppets framtid!

Av alla de många galeaser, som byggdes i de gamla

svenskbygderna i Estland, är Hoppet den enda i sitt slag, som finns kvar, dessutom i seglingsbart skick.

Nettodräktigheten på Hoppet var från början 43,8 ton. Bruttodräktigheten 56,45 ton. Köllängden på den är 19,44 meter och bredden 6,12 meter. Djupgåendet 2,3 meter och skutan är ålandsgaleasriggad med stående gafflar och en segelyta på 289 kvadratmeter. I dag har hon en 257 hkr Scania DSI 11 i motorrummet.

Galeasen Hoppet medverkade hösten 2003 i en TV-serie om Skeppsholmen, som gick i Sveriges TV. Hoppet är K-märkt av andra klass, dvs anses som ett kulturhistoriskt värdefullt fartyg.

Vi har nu bildat en stiftelse för ”Hoppet av Spithamn”, som hon skall börja kallas, vilken är ett samarbetsprojekt mellan Donnergymnasiet i Sverige, Aibolands museum i Hapsal och Svenska folkhögskolan i Estland och möjligen andra intresserade i Sverige, Estland och Finland. Avsikten med vårt initiativ är att Hoppet skall leva i evighet och segla in i framtiden som skolsegelfartyg! – I ett träfartyg kan man byta ut de delar som ruttnar tills alla delar igen är nya – på samma sätt som cellerna i vår kropp byts ut efterhand – men det är ändå fråga om både samma kropp och samma fartyg!

Det var när Patrik Göransson samt prästen Tuomas Palola i den finska församlingen i Tallinn och jag, besökte Birgit Eldh i hennes nybyggda fritidshus i Spithamn i Nuckö, som jag fick höra om galeasen Hoppet. Birgit är VD för Donners gymnasium i Sverige, vilket verkar både i Visby, Stockholm och Göteborg. Hon har som sagt sina rötter i Estland och har, när det blev möjligt, återfått sin familjs mark i Spithamn. Där har hon låtit uppföra ett hus åt sig, som vi ville se, eftersom vi planerade att bygga ett liknande fritidshus på ett blivande lägerområde för församlingen och folkhögskolan. Marken ligger intill infarten

till Roosta camping och har donerats av Ivar Boman till Svenska S:t Mikaelsförsamlingen.

Det var där hos Birgit Eldh, som jag också fick se ett gammalt sjökort över vattnen utanför Nuckö och Hapsal och blev förstås också intresserad av detta. Sjökortet bygger på de mätningar, som ryssarna gjorde i mitten av 1800-talet. Samma mätningar, som länge låg till grund för alla våra finländska sjökort. Jag har seglat i Bottniska viken efter sjökort där vattendjupen uppmätts av tsarryska sjöfartsmän! – Det här känner alla seglare till.

Också det här sjökortet, som Birgit kommit över, är mycket välgjort och det känns högtidligt att få rulla ut det och studera farlederna in till Hapsal och de noteringar, som de svenska kaptenerna gjort med blyerts i kortet. Glädjen blir ännu större, när Birgit lovar mig en kopia av detta gamla sjökort. Det har jag nu fått och just nu har jag brett ut denna kopia framför mig och sitter och seglar i den i fantasin! Jag hoppas att jag snart får segla på riktigt i dessa vatten. Av säkerhetsskäl vill jag den stunden ändå ha ett nyare sjökort på navigationsbordet!

Det var, när vi satt och pratade om de gamla kustbornas båtar, som Birgit kom att nämna om galeasen Hoppet och att den är till salu.

– Eftersom min far var en av dem som var med och byggde Hoppet, har jag smått funderat på att jag skulle vilja se den på nytt i sin gamla hemhamn, säger Birgit stillsamt, eftersinnande.

Hennes ord får något att vibrera i mitt gamla seglarhjärta och jag börjar ivrigt understöda hennes tankar.

– Men jag har själv inga möjligheter eller förutsättningar att ensam ta hand om den, tillägger hon litet resignerat.

Jag blir ännu ivrigare och hävdar att bara Hoppet kan fås över till Estland, visst måste vi då kunna få fram människor, som tar ansvar för skötseln och underhållet!

– Själv ställer jag gärna upp som skeppare om det behövs, lovar jag övermodigt.

Naturligtvis är det inte omöjligt. Jag har mitt förarbrev, som gör mig behörig att framföra och föra befäl på fartyg upp till 100 nettoregister-ton i yrkesmässig trafik. Nu skulle detta komma till användning! Jag är redan ute på segelturer med Hoppet mellan de forna estlandssvenska öarna med folkhögskoleund-domar och andra kulturresenärer ombord! Är man lättentusi-asmerad flyger fantasin snabbt iväg. Men ingenting är omöjligt för den som tror, det vet jag också.

Några veckor senare träffades vi på nytt i Aibolands museum i Hapsal. Där lovade Alar Schönberg och Jorma Friberg att de skall försöka bilda en förening för allmogebåtar i museets regi och ur den gruppen fånga upp de nödvändiga entusiasterna för Hoppet på den estniska sidan. Det behövs många starka hän-der för att stå för det årliga underhållet. Sedan skall det ock-så finnas en besättning, som kan segla henne. Birgit Eldh lova-de för sin del att åka hem till Sverige och försöka ordna finan-sieringen av köpet och påbörja diskussionerna med nuvarande ägaren i Stockholm.

Det går några veckor och snart är vi så långt att vi stannat för att skapa en stiftelse bakom ”Hoppet av Spithamn”! Denna stiftelse köper skutan av Filip Sauer. Men det är Birgit, som står för köpeskillingen. Stiftelsens uppgift blir sedan att hitta sponsorer, som gör det möjligt att sätta Hoppet i perfekt seg-lingsskick. Vi har förstått att akterskeppet är dåligt och mäs-te repareras.

När jag ett halvt år senare kryper omkring under akterdäck på henne, där hon ligger vid Skeppsholmen i Stockholm, får jag bekräftat att det krävs ett omfattande timmermansarbete från styrhytten och akterut. Däcksbalkarna under styrhytten och hela akterdäck måste bytas. När jag senare träffar Hans Bolöv, som är med bland oss entusiaster, visar det sig, att vi har sam-ma uppfattning om skicket på den gamla galeasen. Hans Bolöv, som är gift med en estlandssvensk kvinna, är delägare i en

annan skuta av samma storlek, som heter "Åran av Stockholm" och som också genomgår en grundrenovering. Han har tillsammans med båtbyggmästaren Christer Gustavsson inspekterat Hoppet och gjort ett åtgärdsprogram, som innehåller i stort sett samma detaljer, som också jag har kommit fram till, när jag under några timmar gjort min egen inspektion av skutan från för till akter. Det, som är bra från tidigare gjorda renoveringar, skall vi hålla kvar. Resten måste blåsas ut och förnyas. Men det viktigaste är som sagt akterskeppet, som har sjunkit ned på grund av svaga – läs ruttna – bärande bjälkar och spanter. Som de flesta gamla skutor har hon en synlig början till s k kölbukt eller kattrigg, som det också brukar kallas, när kölen i för och akter börjar hänga ned medan mittpartiet höjer sig uppåt, som när en katt skjuter rygg! Det beror på att mittskeppet har större flytkraft, medan för- och akterskeppet har mindre, eftersom skutan är smalare där, men har ändå nästan samma vikt i både för och akter. På grund av denna kölbukt förlorar gamla skutor en del av det s k språnget, den uppåtsträvande fören, som ger skeppet dess stolta utseende! Tekniskt sett behöver denna lilla kölbukt inte betyda något, men den kommer vi att rätta till, när vi bygger om akterskeppet.

Det allra viktigaste är ändå att "Sy Hoppet" som helhet är välbevarad och kan få att segla igen!

När jag den natten ligger inne i pentryt och hör det svaga rasslet från roderkättingarna, när Hoppet sakta rör sig i de små dyningarna invid kajen, och fullmånen lyser in genom det stora skyligheten ovanför mig, känner jag stor lycka i förvisningen om att hon än en gång skall få ligga och gunga på vågorna i den vik, där hon föddes för litet mer än sjuttiofem år sedan. – Men först är det ett och annat som måste ske!

Under våren och sommaren 2003 händer sedan många saker i rask följd. Stiftelsen inregistreras, skutan köps in, vi tar in henne i docka på Beckholmens varv på Djurgården och tatar

borden litet här och där samtidigt som vi inspekterar akterskeppet grundligare. Det har sjunkit nästan 30 centimeter och många bord måste bytas och däcksbalkarna förnyas, som vi redan tidigare konstaterat. Vi beställer dockan på nytt från den 9 oktober fram till utgången av april 2004. Christer Gustavsson anställs som ansvarig båtbyggmästare. Han har själv en träskuta, "Gunhild", vid kajen på Djurgården. Han kan det där med båtbygge!

Vi deklarerar också officiellt att avsikten med förvärvet av galeasen Hoppet är att göra henne till skolsegelfartyg. Hemhamnen får åtminston till en början bli Stockholm, där hon ligger under vintern. Om vi får henne som medlem i Beckholmens dockförening, som är en underavdelning till Sveriges Segelfartygsförening, får vi samtidigt tillgång till dockan som behövs för regelbunden översyn. Dessutom ges möjlighet att utnyttja föreningens möteslokal för femtio personer för våra kurser och egna aktiviteter i Stockholm, och inte minst viktigt, kontinuerlig uppsikt av Christer Gustavsson, som bor i sin skuta bredvid! – I maj–juni varje år seglar Hoppet via Gotland till Estland och används för kulturturistiska seglatser samt skolverksamhet i Östersjön och Finska viken. I augusti seglar hon tillbaka till svenska vatten och Stockholm.

Eftersom Hoppet under hela sitt "yrkesverksamma" liv seglat i finländska vatten, och eftersom det också finns en skutförening i Finland, med ett drygt tjugotal träskutor som medlemmar, har vi för avsikt att också få Hoppet som medlem där.

I slutet av maj går jag med Birgit till hennes skog i Spithamn, och vi kommer överens om att jag skall ta ut stock därifrån och se till att den blir sågad, torkad och transporterad till Stockholm till hösten. Symboliskt betyder det mycket att vi får ta stock från samma område, därifrån skeppstimret ursprungligen kom, när hon byggdes.

När jag någon vecka senare går och märker ut de träd, som vi skall fälla, står jag plötsligt på ett område, som bär tydliga spår av kriget. På linje längs med Birgits skogsskifte har ryssarna grävt några ”korsun” – skyddsrum – i marken. Och alldeles intill snubblar jag över gammal taggtråd i riset från det lägerområde, som antingen tyskarna eller ryssarna hade byggt här för tillfällig förvaring av människor. Obehaget växer ytterligare, när jag alldeles i närheten hittar en skosula från en liten barnsko!

Mitt i Birgits skogsskifte hade ryssarna också en reservraketbas efter kriget. Vartåt de sluttande ramperna är riktade, är inte svårt att gissa, trots att jag inte har kompassen med mig. Det var nog inte alls så tryggt att leva i Finland, som vi kanske trodde under det s k kalla krigets dagar.

De ståtliga furorna, som fått stå och växa här ute på nordvästra udden av Nuckö, och som med ett brak nu skall falla till marken, skall bli skeppstimmer och bord till det förnyade Hoppet!

Med Hoppet hoppas jag en gång kunna segla till den sydligaste svenskön i Rigabukten, den sägenomspunna Runö, som jag inte nu hinner besöka medan uppbyggnadsarbetet av den svenska folkhögskolan i Estland pågår.

Korsens kulle på Dagö

Det är märkligt att jag också här vid Korsens kulle på Dagö skall snubbla över en gammal sko, när jag skall hugga ned en tunn aspstängel och göra mig ett kors, som jag skall slå ned tillsammans med de andra korsen på den lilla kullen några kilometer utanför Kerdal, eller Kärrdal, som vi på modern svenska skulle kalla huvudorten på Dagö. Det är obehagliga associationer, som jag gör, när jag i dessa trakter stöter på en skosula från en barnsko invid platsen för ett uppsamlingsläger under andra världskriget på Ormsö, och nu denna militärkänga i riset vid vägkan-
ten på Dagö. Jag vet dessutom att det finns skäl för mitt obehag.

Desto större orsak har jag att fullfölja min avsikt, den här dagen i slutet av augusti, när jag tagit mig över till Dagö för att besöka några platser, som länge funnits i mina tankar. Jag vill göra ett litet kors, och som traditionen bjuder, resa det på en liten kulle invid vägen, som från förr är översållad med stora och små kors, tillverkade av olika slags material och utseende. Det är ett slags sympatyttring med de människor, som här enligt sägnen ljöt en brutal och meningslös död. Det är samtidigt också ett sätt att ge uttryck för sorgen, som finns i mitt hjärta över dagösvenskarnas grymma öde, vilka den 20 augusti för 222 år sedan drevs bort från den här ön, där de hade levat i över femhundra år. Hälften av dem kom aldrig fram till södra Ukraina, det område, som de förvisats till. Hälften dog under vägen.

När jag gör ett litet kors av den unga aspen, är det samtidigt ett slags botgörargärning, som jag gör för mig själv utan att riktigt kunna förklara varför. Ett kors är en stark symbol för en kristen, en symbol för både den yttersta smärta och ett ytters-
ta hopp.

Enligt legenden möttes här på vägen två brudföljen. Det ena var ett svenskt. Det andra ett estniskt. Det låg övermod i luften och där fanns spänningen mellan de två folkgrupperna på denna ö. Ingendera ville gå till sidan. Svärden drogs fram och blod kom att ljutas. Bland de döda låg snart brudgummen från det ena följet och bruden från det andra. Båda begravdes på denna kulle. Legendan berättar vidare att den brudgum och den brud som blev kvar i livet, beslöt att gifta sig. Deras äktenskap skulle bli en synlig försoning mellan de två folken.

Var och en som första gången besöker denna plats, kan göra sig ett kors och ställa det på kullen bland de andra och tänka på människans öde.

Efter stunden av begrundan och eftertanke vid Korsens kulle, Ristimägi, fortsätter jag till byn Kitas en bit därifrån. Jag vill besöka den by, där den legendariske Kitas Irja bodde, som kom

att bli en av de första estlandssvenska martyrerna, men också svenskarnas första frihetskämpe!

Eftersom Dagö allt från andra världskriget var ett militärt område, där ingen civil verksamhet egentligen pågick, har odlingslandskapet på den här ön, på samma sätt som på Ormsö, Runö, Rågöarna och Nargö, fått växa igen.

Kitas, heter Kidaste på estniska. Jag hittar snart byn, som idag består av endast ett par bebodda gårdar. Kitas ligger några kilometer från vägen mellan Kerdal och Röicks.

Han hette egentligen Jörgen Jakobsson, men kallades Irja. Eftersom han kom från byn Kitas, fick han heta Kitas Irja. Han var född någongång kring 1620, när Gustav II Adolf var kung. När denne, som vi i Finland och Sverige kallar "hjaltekonungen", sålde hela Dagö till Jakob de la Gardie, började estlandssvenskarnas lidande. Trots att Tyska ordens härmästare i Reval redan 1470 tillförsäkrat dagösvenskarna "evig befrielse från all livegenskap", och trots att de svenska kungarna bekräftat detta, följde varken Jacob, eller senare hans son Axel Julius de la Gardie, denna försäkran.

På grund av de svåra övergreppen från godsherrens sida, beslöt dagöbönderna att klaga hos den svenska kungen. År 1662 skickade de den första delegationen till Stockholm. Den leddes av Kitas Irja. Men trots att han kom att göra ett dusintal sådana resor tillsammans med några andra dagöbor, fick bönderna ingen förståelse i Stockholm. Den kungliga sympatin låg i stället hos adelsmännen i Baltikum. Redan efter den andra resan till Stockholm fick de bönder, som följt med Irja, vid hemkomsten till Dagö slita spö och löpa gatlopp. Sedan kastades de i fängelse. Efter tredje resan piskades en nästan hundraårig man mycket svårt av grevens hantlangare innan också han kastades i fängelse. Greven Axel Julius de la Gardie sålde böndernas kvinnor och barn till andra godsägare.

Småningom gjorde bönderna fullt uppror, som naturligtvis också kuvades, och Kitas Irja dömdes till döden. Men han

Längst ute på den nordvästligaste udden på Dagö står minnesmärket med en klocka, som gjutits till minne av de barn, som omkom vid Estonias undergång den 28 september 1994. För att handgripligt få uttrycka sin sorg har besökarna påbörjat en jättestor jungfrudans på stranden kring minnesmärket.

lyckades rymma och höll sig i gömd i skogarna på Dagö i tolv års tid, tills han dog. Hans hustru och barn piskades och greven lät riva ned hans gård.

Grevens dotter, som gifte sig med en Stenbock, fortsatte sitt regemente på Hohenholm på samma sätt som sin far. Det paret sålde sedan godset på Dagö till en polsk kammarherre, som hette Otto Ludwig Reinhold von Ungern-Sternberg för 55 000 guldrubel, en oerhörd stor summa på den tiden. Det var han, som tillsammans med Katarina II, beslöt att skicka dagösvenskarna till Ukraina och nedre Dnjepr. Ca 1200 dagöbor fick den 20 augusti 1781 påbörja sin långa utvandring. I maj följande år kom 535 av dem fram.

Deras fortsatta liv och historia i Gammalsvenskby har utförligt beskrivits, i synnerhet efter det att svenska kungen 1929 hämtade dem ”hem” till Gotland i Sverige. – Alla trivdes inte utan en del flyttade tillbaka till Ukraina.

De flesta dagösvenskar torde i tiden ha kommit från de finlandssvenska bygderna. Det finns många skäl att tro att så är fallet. Förutom likheten i dialekterna, som bekräftar detta, kan man peka på att dagöborna firade samma helgondagar, som i de finlandssvenska bygderna. Deras runstavar, som användes vid tideräkningen, var de samma som på den finländska sidan. Och så har vi de många ortnamnen, som man tagit med sig från Finland. – Men också gotlänningar har flyttat till Dagö i gammal tid.

Den tredje platsen, som jag vill besöka efter byn Kitas, är den nordvästligaste udden av Dagö. Det är udden med Tahkuna fyr. Där är också minnesmärket över de barn, som omkom den stormiga natten den 28 september 1994, när färjan Estonia gick under 59 grader 21 minuter nord och 21 grader och 12 minuter ost. Jag slår tre tunga slag i klockan i stapeln för alla dem, som den natten omkom i djupet.

Lucia firades redan i Birkas

Vi är inne i advent. Det långa avbrottet med kyrkliga traditioner och kyrkliga högtider märks tydligt i det estniska samhället. Jag har ofta de senaste dagarna och veckorna i advent haft anledning att göra den reflektionen, när jag om kvällarna åkt mellan Hapsal och Tallinn eller vandrat omkring i dessa båda städer. Visserligen har man litet mera ljus i fönstren och på gatorna. Men det är inte den ombonade julstämning, som jag är van vid från nordiska förhållanden. Det är inte bara det att man inte har råd med ljusdekorationer utan det är nog mest

avsaknad av traditioner, som gör att man väljer ljuspynt, som kanske mera hör hemma på tivoli eller någon discobar.

För mitt eget välbefinnande går jag och köper en sjuarmad ljusstake, som jag placerar i mitt fönster mot gatan. I köksfönstret sätter jag ett levande ljus i en stake med spegelreflektor, som jag fick från Martens trädgårsstiftelse, när dess styrelse och personal var på besök i somras.

En kväll, när jag sitter med några av mina vuxenstuderande i Tallinn, frågar jag vilka högtider, som de firade under sovjettiden. Först är de tysta en lång stund. Sedan svarar de eftertänksamt att inte fanns det egentligen något annat än de olika revolutionära dagarna, som alla måste delta i. Och dessa var inga familjefester utan sådana, som utspann sig på stan. Nåja, det visste jag förstås från förr, men det förstärkte mig i mitt beslut att vi skall fira både Lucia och jul vid vår folkhögskola i år!

Jag började med att själv läsa in mig på lucialegenden och höll några lektioner för olika elevgrupper, där jag berättade om martyrer och helgon inom den katolska kyrkan och naturligtvis om Lucia från Syrakusa, som led martyrdöden under kejsar Diocletianus tid. Jag sjöng luciahymnen för dem och lärde dem de svenska orden. – Det är inte så lätt att uttala gamla svenska ord, som jag själv knappt riktigt förstår, om man har estniska eller kanske ryska som modersmål! – Jag försöker förklara ”Trollsejd och mörker makt, ljus du betvingar...” för mina skeptiska åhörare, men märker att de inte riktigt hänger med, så jag övergår i stället till att rytmiskt läsa orden med dem, så att de kan få in dem alla i melodin. Sedan sjunger vi den många gånger tillsammans, de sju flickor, som lovat ställa upp som Lucia och tärnor, och jag, som introduktör för en ny aktivitet, enligt deras sätt att se.

– Jippii, och så slipper vi matematiklektionen, utropar en av de entusiastiska unga damerna i gruppen!

Jag kom på idén att vi skulle fira Lucia tillsammans med det ryska gymnasiets elever och lärare i Hapsal. På det sättet skulle

Svenska folkhögskolans närvaro i deras lokalteter bli mera konkret för dem. Jag blev också inbjuden att berätta lucialegenden för de ryska lärarna, som inte med en min förrådde vad de tänkte, men som efter en kort diskussion efter mitt anförande förklarade att ”de antar mitt förslag”. Förslaget gick ut på att vi ordnar ett litet val bland gymnasieflickorna och utser en Lucia och några tärnor, som på Lucia-dagens morgon går omkring i skolan från klass till klass och sjunger sin hymn och delar ut pepparkakor åt eleverna.

Eftersom sju unga ivriga damer anmälde sitt intresse för att vara Lucia, beslöt jag att litet ändra på traditionen från Finland och låta alla sju medverka. En som Lucia och sex som tärnor.

Men varifrån skulle vi få dräkterna och Lucia-kronan? – Efter en stunds tankemöda kom jag på att den estniska församlingen i Hapsal möjligen har albor för sina konfirmander. Det visade sig vara rätt. Därifrån utlovades vi dräkterna. Samtidigt ringde jag till Folkhälsans huvudkontor i Helsingfors och föreslog att Folkhälsan skulle få äran att skänka en riktig luciakrona med ljus och lingonris till vår skola här i Estland!

Jag skulle måndagen i luciaveckan vara i Tammerfors på rektorsmöte, så jag tänkte att jag kunde hämta en krona på vägen. Folkhälsan i Finland har ju patenterat luciatraktionen, så jag tänkte att man säkert också där kan förmedla luciakronor. Men det gick nu inte. Men med hjälp av Beatrice Wahlström, kassören i Finlands svenska folkhögskolförenings styrelse, lyckades jag, minuterna innan jag skulle öppna rektorsmötet, få en krona från Stockmanns i Tammerfors. Med den bredvid mig i framsätet åkte jag sedan lycklig tillbaka till Estland på kvällen.

Det var denna förgyllda krona, som prydde Diana-Lucias huvud, när hon med sina sex tärnor skred fram genom korridorerna i Vene gymnasium i Hapsal, luciadagens morgon den 13 december 2002. Diana hade en underbar sångröst och aldrig har jag tidigare hört luciahymnen tona så vacker som då.

Nu är vi förstas inte ensamma om att fira Lucia i det

moderna Estland. Kvällen innan hade vi också en Lucia i S:t Mikaelsskyrkan, som en del av en kväll kring jul- och nyårstraditioner i Sverige, Finland och Estland, som vi hade tillsammans med Institutionen för nordiska språk vid Tallinn universitet. Üile Kärk-Remes hade förberett kafékvällen, som vi kallar de här fria samlingskvällarna varannan torsdag i kyrkans kaffeterum. Den här gången började vi med att samlas i kyrksalen, där jag berättade lucialegenden och om hur det katolska flickhelgonet vandrat genom Europa upp till den mörka Norden och nu kommit på nytt till Estland. Sedan tågade Lucia med sina tärnor in och sjöng för oss. Maris Oidekivi-Kaufmann, som är en av mina svensklärare och kantor i församlingen, spelade de mäktiga julsalmerna på orgel. Efteråt, vid kaffet, sade en av studenterna, en rysk flicka, att det var första gången i sitt liv, som hon hörde en riktig kyrkorgel och hon var djupt gripen.

Efter vår egen Lucia i Hapsal tillsammans med Vene gymnasium, skulle jag få uppleva ytterligare två lucior samma dag. Först den svenska ambassadens Lucia, dit jag var inbjuden på luciafest på eftermiddagen. Det här året kom Lucia och hennes tärnor samt några stjärngossar från Nuckö gymnasium. Det har redan blivit tradition att svenska ambassaden i Tallinn har en mottagning för inbjudna gäster på Luciadagen. Stämningen var varm och glöggen het och god, som kontrast till den råkal-
la kylan därute.

Sedan på kvällen hade vi också en luciafest i S:t Mikaelsskyrkan. Det var församlingens miniorer och juniorer, som läser svenska vid Svenska folkhögskolan i Estland, som under Maris Oidekivi-Kaufmanns ledning framförde luciaspelet inför en talrik församling. – Det känns fint att i denna miljö höra alla de gamla, kära julsångerna sjungas av rena barnaröster – på svenska!

Redan före krigen, firade man Lucia vid Birkas folkhögskola på Nuckö. Denna tradition hade hämtats från Sverige. Då hade den ännu inte spritts till Finland. Jag minns att jag intervjuade Finlands första Lucia en gång, som var tidningen Västra

Nylands Lucia. Det var i samband med en luciafest på Högsåra i Pojo, fyrtio år efter Lucias intåg i Svenskfinland. Den lucian hette Heidi. Det var Alan Schulman, som var redaktör vid tidningen Västra Nyland på den tiden, som var den aktiva förmedlaren av luciatraditionen till Svenskfinland.

Syrendoft och läkande grönska

Jag vandrar genom det landskap som kustborna lämnade öde den dag när uppbrottsordern kom. – ”Ta bara med det mest personliga ägodelarna och mat för några dagar! Ni har fem timmar på er. Ni skall infinna er vid stationen där vagnarna väntar!”

Alla visste att det var lönlöst att protestera och att fly var likamed ett skott i ryggen. Soldaterna hade omringat gården. Operationen var väl förberedd och skedde med militärisk precision. Så gick en deportering till. Slutmålet för de olyckliga, som drabbades, var en fjärran ort i det stora ryska riket.

Den frivilliga flyttningen gick mindre dramatiskt till. Men i båda fallen lämnades gård och grund, husdjur och redskap.

När jag nu, drygt sextio år senare, vandrar genom landskapet, är det endast syrenbuskarna och ett och annat äppelträd, som står vid en liten gräsklädd kulle, som är det enda synliga av en hus- eller spisgrund idag, som berättar på sitt tysta språk att här har människor bott.

Försommarens blommande träd och buskar i norra och västra Estland är hästkastanjen och syrenen. Det finns flera arter av syren och alla blommar lika intensiva denna sommar. Vit syren, blå syren, mörk violett syren. Doften är bedövande. Och kastanjeträden tävlar med sina vita ljusspiror att dra uppmärksamheten till sig. Först nu i blomningstiden blir jag varse de täta dungarna av hästkastanjer, hur allmänna de är.

Storken häckar allmänt i Estland. Den här har byggt sitt bo uppe på en elstolpe.

På väg ut till Nuckö, en kväll i midsommarveckan, är jag tvungen att lämna bilen vid vägkanten och gå några kilometer på egna ben för att kunna avnjuta sommaren med alla sinnen. Det var de vita anemonerna, som fick mig till detta. De stod i stora vita fält på andra sidan vägkanten i de soliga gläntorna och bländade mig med sina stora kronblad. Nu, när jag vandrar förbi dem under djup tystnad, börjar de sjunga för mig. Som en stor änglakör med öppna munnar sjunger de naturens och skaparens lov i sommarkvällen för den ensamma vandraren, som alltför länge glömt hur det är att vandra genom ett blomsterfält. Jag bugar mig till höger och vänster och tackar för sången. Vägen förvandlas till en kyrkogång, där jag sakta går fram. Och jag faller själv in i sången, som ljuder omkring mig: ”En

vänlig grönskas rika dräkt har smyckat dal och ängar... och solens ljus och lundens sus och bäckens sorl bland viden, förkunnar sommartiden....”

Men när vi kommit till versraden ”Allt kött är hö, var växt skall dö och tiden allt fördriver”, drar en molnsky över landskapet och jag ryser till och vänder tillbaka till bilen.

De svårmodiga tankarna, som psalmens ord väcker hos mig, när jag sätter dem i relationen till det som hänt i det här landskapet, skingras, när en stork med klapprande näbb plötsligt seglar över vägen på jakt efter föda ute på den vidsträckta grässlätten nere mot havet. Han har sitt bo uppe på skorstenen vid det ensamma huset nära vägen i Sutlep. Jag kommer att tänka på vad storken symboliserar i vår kultur: Nya människor!

Från spinnhus till folkhögskola!

Nu, när vi har kommit så långt i arbetet med Svenska folkhögskolan i Estland, att den redan verkar både i Hapsal och Tallinn, att vi har ca hundra inskrivna studerande på varadera stället, att medvetenheten om skolans existens har spritt sig till allt bredare kretsar och att enskilda människor och organisationer tar kontakt och frågar efter vår utbildning – allt detta gör att vi måste börja göra i ordning utrymmen, som kan fungera som klassrum i S:t Mikaelsskyrkans lokaliteter i Tallinn. I Hapsal kan vi utvidga verksamheten efter behov, eftersom vi redan finns i en skolbyggnad. När gymnasiets unga studerande slutar för dagen, kommer våra vuxenstuderande någon timme senare och befolkar samma klassrum.

Redan det första läsåret har vi flera undervisningsgrupper på gång i TV-rummet och i kafferummet i kyrkans församlingssal i Tallinn. Vi har också ett lärarrum och kansliutrymme i andra våningen. Men vi måste mycket snart få mera ändamålsenliga undervisningsutrymmen på Riddaregatan. Vi tänker bygga ut dem etappvis i den takt vi har råd. Under sommaren skall vi

skyffla ut århundradens mullager ur källaren, slå upp de gamla fönstren och dörrarna i första våningen, ta fram valvbågarna mellan rummen, vilka ryssarna murade igen med sina typiska vita och sköra kalktegel. Stryka kalkputs på de gamla stenväggarna och måla dem, byta golvplankor och putsa upp de vackra takbjälkarna. Bygga ett nytt trapphus med egen ingång för folkhögskolan. Virket till den första etappen av renoveringen får vi från de stockar, som vi fick ta ur Ervin-Johan Sedmans skog i Enby på Nuckö i mitten på 1990-talet. Det var skogsavdelningen vid Korsholms skolor i Österbotten, som högg och sågade dem. Sedan staplade vi upp virket inne i en magasinbyggnad på Pasklep-området. Där har det fått stå och lufttorka i litet över fem år. Nu har vi tagit det via ett snickeri i Ridala utanför Hapsal och gjort det till golvplankor och pärlspontade bräder för väggar och tak. På det sättet kommer Ervin-Johans gåva till användning, trots att det inte blev vid Pasklep gamla herrgård, som vi ursprungligen hade tänkt.

Det är viktigt att alla ingrepp, som görs i den gamla byggnaden här i Tallinn, görs med pietet och åtföljs av dokumentation. Det finns ännu mycket outforskat i denna byggnad trots att expertgrupper redan har gjort en hel del. Hela källaren, där församlingens barn- och ungdomsutrymmen skall inrymmas, är en spännande underjordisk värld av mäktiga valv och bjälklager. Men vad har funnits där under den allra äldsta tiden?

Byggnadens historia är en del av stadens historia. Och Tallinns historia sträcker sig långt bakåt i tiden. Det var de speciella naturförhållandena, som bidrog till att människor bosatte sig här. Längs en annars oskyddad nordlig kust fann sjöfararna här en skyddad hamn i en liten bukt av Finska viken, innanför några öar. Och uppe på land, vid vikens botten, fanns lämpliga kullar där man kunde bygga sina försvarsanläggningar.

Dessutom utmynnade flera vägar inifrån land just här i viken. Därför är det inte alls förvånande att arkeologiska fynd visar,

att det som vi i dag kallar Tallinn fick sin första bosättning redan under de första århundradena efter Kristi födelse.

Under vikingatiden från 800-talet och framåt ökade Tallinns betydelse som handelsplats. Här förbi gick handelsvägen till Ryssland, Bysans och det arabiska kalifatet. De stora mängder arabiska mynt från den här tiden, som har hittats i Tallinn, bekräftar platsens betydelse. Det äldsta skriftliga omnämnandet av denna handelsplats härrör sig från den arabiske upptäcksresanden och geografen al-Idrisis penna, som år 1154 berättar om städerna kring Östersjön och som också skriver om "Qalyveni", som är den ryska benämningen på det ursprungliga Tallinn, men i rysk version uttalat "Kolyvan", som i sin tur härleds från den mytisk omspunne Kalev-gestalten. (Enligt prof. Alexander Loit vid Sthlms universitet, Populär Historia 4/96)

Alla stadens makthavare – de som bott uppe på Domberget – har kallat den här staden Reval efter namnet på provinsen Rävälä, som omgav staden. Också under den danska tiden från 1219 hette den så, och ända fram till den ryska tidens slut 1918. När den självständiga republiken Estland upprättades 1918 började huvudstaden kallas Tallinn, en förkortning av den estniska benämningen på staden ända från 1200-talet, dvs Taanilinn, som betyder "danskstaden".

Man räknar med att staden grundades 1219, då orten blev huvudstad i den danska provinsen Estland. Men först år 1248 erhöll staden sina stadsrättigheter och år 1284 införlivades Reval i Hansaförbundet. Därmed började den starka tyska prägeln på staden, som fortgick i praktiken ända fram till andra världskrigets utbrott.

Jag har tidigare nämnt att de äldsta delarna av S:t Mikaelskyrkan torde härröra sig från 1520-talet. När jag läser de olika rapporter, som har getts från de byggnadsarkeologiska undersökningar, som gjordes i slutet av 1990-talet inför den omfattande renoveringen av kyrkan, lutar jag mera åt den åsikten att den s k

församlingsdelen med nuvarande aulan, kansliet, kafferummet och köket kan vara betydligt äldre än så.

Byggnaden var inte från början avsedd som kyrka. Hela den stora kyrksalen byggdes som s k helgeandshus, dvs sjuksal för hjälpbehövande i Reval och hörde till S:t Johannes fattighus. Den stora salen hade rum för 81 bäddar utöver de 28 bäddplatser, som fick rum inne i väggarnas nischer. Den stora salen eller det s k Nya seket, som sjukhuset kallades, tillkom mellan 1526 och 1531. Det troliga är att det sammanbyggdes med ett äldre hus, som redan fanns på platsen och som blev sjukhusets servicebyggnad, där personalen bodde och där man tillredde mat. En tredje tillbyggnad till det ursprungliga huset, österut in mot gården, som idag är TV-rum och klassrum med kyrkoherdens bostad i övre våningen, tillkom också under tidigt 1500-tal.

Sedan under 1800-talet byggdes ett slags förrådshus in i vinkeln mellan den äldsta delen och kyrksalen in mot gården.

Tyvärr finns det inga bevarade grundritningar för Nya seket, nuvarande kyrkdelen. Därför vet vi inte heller något om källardelen, annat än vad vi idag kan se underifrån. Vi vet inte heller vem som var byggmästare. Men vi vet vem som utförde snickeri-arbetena, snickrade fönster och dörrar och altaret, som också fanns i den stora sjuksalen eftersom det var kyrkan, som upprätthöll verksamheten och firade gudstjänster och nattvard med de sjuka och döende. Denne snickare var högst antagligt från Finland! Han hette Knut Snickare, eller Snickars i vissa dokument. – Snickars är ett vanligt namn i Österbotten. – Han arbetade som snickarmästare i Reval mellan år 1522 och fram till sin död 1531, samma år som sjukhuset stod färdigt. Eftersom en del av hans lön för hans arbeten för Nya seket var obetald vid hans plötsliga fränfalle, betalades den till hans hustru Kattryne Knute, ”schnytker syn vrue”, som de står i handlingarna från den tiden.

Vi vet också att den första föreståndaren för Nya seket hette

Johan Selhorts, som gjorde en lång och viktig insats för de hjälpbehövande i Reval.

Under det livländska kriget träffades byggnaden av en brandbomb i samband med belägringen 1577, men skadorna blev inte då så stora. Däremot vid följande brand, i maj 1607, när Nya seket började brinna av gnistor från en brand, som hade börjat i huset på Riddaregatan 14. Då brann taken på både sjuksalen och förhuset ned.

Som jag tidigare berättat, fick den svensk-finska församlingen i Reval efter stora nordiska kriget ta över den här byggnaden för att använda den som kyrka, när ryssarna tog dess gamla S:t Mikaelsskyrka för eget bruk. Allt sedan dess, dvs från 1733, när den invigdes, har den varit kyrka, förutom avbrottet mellan 1944 och 1992, när brottarklubben Kalev använde den som brottnings- och boxningslokal.

Också under den tid, som den fungerat som kyrka, har den eldhärjats en gång. Det var 1770, när taket igen en gång förstördes. Vid uppbyggnaden efter den branden byggdes samtidigt en andra våning ovanpå den äldsta servicedelen. Där verkade en tid ett sk spinnhus för "vanryktade" kvinnor. – Det är i de regionerna av den stora byggnaden, som vi tänker bygga våra klassrum och sociala utrymmen för Svenska folkhögskolans i Estland behov! Ett spinnhus på den tiden hade litet av folkhögskoleideologi i sig, trots att folkhögskolan då ännu inte var uppfunnen, så kopplingen är inte omöjlig...

Breven till Helga

Det råder en lätt upphetsad stämning i kansliet i S:t Mikaelsskyrkan. Det är en kall dag den 6 januari 2003, när jag kör upp framför porten till kyrkans bakgård. Det är trettondag i Finland, men den firas inte här. Under julhelgen har man satt ett hänglås på porten, vilket kan öppnas från båda sidorna om man har nyckel. Jag har ännu inte fått någon, så jag ringer upp Patrik Göransson på min GSM-telefon och ber honom komma ut och öppna porten för mig. Han kommer efter ett ögonblick springande i bara prästskjortan, men springer in lika snabbt, som han kommit, och ropar något om ett fynd, som de har gjort i källaren. När jag kört bilen innanför muren och kopplat motorvärmaren till ett el-uttag i källaren, skyndar jag mig också in. Patrik sitter med sina medarbetare i kansliet helt upptagen med en hög gamla brev och fotografier, som uppenbarligen legat i två tygpåsar, som också ligger på bordet framför honom.

– Jurij hittade just de här, instuckna under mellanbjälklagret i källaren, när han städade upp där, säger Patrik Göransson och håller upp högarna med brev och fotografier. Det här fanns också där, tillägger han och visar mig två sedelbuntar.

Sedelbuntarna är tyska riksmark, inte de värdelösa papperspengar som Hitler lät trycka, de s k Ostmarken. Det är helt oanvända sedelpackor, med den yttersta sedeln pryddligt hopvikt runt de övriga. Sammanlagt 120 tyska mark.

Jag blir lika upphetsad, som de övriga i rummet, och börjar på måfå bläddra bland fotografierna. De flesta är fotografier av tyska män i uniform. Också bilder från fältliv och kaserner.

– Vad står det i breven, frågar jag och börjar stava mig igenom den tyska texten i ett av dem. Brevet börjar med "Liebe Helga!"

De flesta breven tycks vara skrivna till denna "Helga". Det är fråga om typiska kärleksbrev från kriget, som berättar om tidigare möten, och hur han längtar till nästa permission, när han hoppas få se henne igen. Det första brevet är sänt som fälpst 1940 och undertecknat med "Paul". Allteftersom åren går, blir breven mera personliga. Paul skickar också en gång sin soldatlön oavkortad till Helga. Det är de två sedelbuntarna.

Med stigande iver skummar jag igenom några brev från olika tider.

Det sista brevet från Paul är avsänt 9 september 1944. Det innehåller också en liten röd vimpel med ett svart hakkors på.

Sedan kommer ett brev skrivet på ryska från "Sacca", smeknamnet för Alexander. Det är daterat i mars 1945. Där ber den ryska soldaten om ursäkt av Helga och hennes mor för att han var berusad och uppträdde tölptaktigt under förra besöket hos dem. – Helgas adress under kriget från 1940 till 1945 var Rütli 6–9, dvs kyrkans byggnad. Men vem var denna Helga? Och varför gömde hon breven och fotografierna i kyrkans källare? Varför använde hon inte pengarna? – Lever hon än? – Hon måste i så fall vara mellan 80 och 90 år idag!

Nej, hon lever inte längre. Men dottern lever. Det var inte så svårt att spåra Helga. Vi hade ju hennes efternamn på breven. Hon och hennes mor var hyresgäster i den lilla lägenheten, som också idag bebos av en mor och dotter. Lägenheten ligger alldeles ovanpå församlingens kansli i andra våningen och därmed mitt emot mitt kansliutrymme tvärs över trappuppgången. Helga och hennes mor bodde där ända fram till 1947, när de flyttade bort. Jag kommer förstas att försiktigt fråga mig

fram hur det kom sig det här med breven och fotografierna, men jag vill naturligtvis inte göra någon illa. Därför måste du som läsare vänta tills alla omständigheter är klarlagda. Då skall jag berätta det som kan berättas!

I ett land som Estland, är det fortfarande många händelser, människoöden och samhällsförlopp som inte har klarlagts eller förklarats. Och det troliga är, att det mesta kommer att glömmas bort. Det är mest skonsamt så. De vuxna människor som lever i dag, har många minnen och upplevelser, som de aktivt förtränger för att orka leva vidare. Och alla arkiv och dokument har på långt när ännu inte öppnats och kommer kanske aldrig att öppnas. Det finns många tomma arkivhyllor, och det finns sådant som aldrig kommit i ett arkiv, trots att det borde finnas där.

Det behövs inte mycket fantasi för att inse att det var bäst för Helga att gömma sin brevväxling med den tyske soldaten Paul. Hans sista brev var ju avsänt samma månad 1944, dvs i september, som Röda armén tågade in i Tallinn. Var det möjligen just därför, som hon stoppade också brevet från ”Sacca” med i tygpåsen, med den förhoppningen, att om breven skulle hittas och kopplas till henne, kunde hon bevisa att hon också kunde umgås med de nya erövrarna? – Men bäst skulle det förstås ha varit att bränna upp dessa brev. Varför gjorde hon inte det?

Mitt emot S:t Mikaelskyrkan, på andra sidan gatan, installerade KGB, ryska hemliga polisen, sitt högkvarter samma höst som Helga smög sig ned i källaren med tygpåsarna och stack dem långt in under bjälklaget i källartaket.

Ankaret från flyktbåten kastat för sista gången

Ankaret är en gammal kristen symbol. Ankaret som symbol för själens vila i en annan värld. Ankaret kastat en sista gång, därhemma. – Samtidigt hoppets ankare!

Det finns en djup symbolik i detta, tänker jag, när jag tar bilden av Margit Rosen Norlin, när hon går ner på knä och visar mig ankaret, som hennes far hade i flyktbåten senhösten 1943, när han styrde ut från hemhamnen på Nargö för sista gången. Nu ligger det "kastat" inne i S:t Mikaelskyrkan i Tallinn i en nisch tillsammans med kyrkklockan från Nargö, den nordligaste ön inom det estlandssvenska bosättningsområdet. Den ligger alldeles utanför infarten till Tallinn, den stora ön på styrbordssidan, när du kommer från Finland.

Margit har hämtat ankaret tillbaka till Estland och det utgör en talande symbol om hur allting längtar hem till slut.

– Ivar Pöhl var kyrkoherde här i S:t Mikaelsförsamlingen då, berättar Margit. Nargö var kapellförsamling till S:t Mikael. Han sade en gång den hösten till sin församling, utanför predikstolen förstås: "Ni som har egna fiskebåtar, använd dem!"

Det gjorde också nargöborna. Den hösten och vintern avfolkades Nargö för andra gången på bara några år. Margits far åkte med sin familj över till Tvärminne i Finland, men där fick de inte stanna på grund av att de finländska myndigheterna visste vad som var på kommande för den regionen. Han måste lämna båten i Hangö. Därifrån tog familjen – far, mor, en pojke och en flicka på fyra respektive åtta år – tåg till Åbo, där de fick bo några dygn hos frälsningsarmén, förutom pappan, som sattes i arrest för att inte behöva sändas till fronten! Men han släpptes ut, när båten "Arcturos" skulle avsegla till Stockholm.

– Framme i Stockholm fick vi bo ett par veckor på Sabbatsberg tillsammans med andra nargöbor och massor av ormsöbor.

Nargö kyrka var före kriget kapellkyrka till S:t Mikael's församling inne i Tallinn. Den är idag illa medfaren, men de forna nargö-svenskarna har påbörjat en renovering. Åtminstone sommartid skall ännu här firas gudstjänst!

Många var klädda i sina vackra folkdräkter, minns Margit. Det var bästa sättet att få dem med.

Småningom fick pappa Viktor sin båt eftersänd från Hangö till Stockholm, och han och mamma Erika tog barnen Margit och Ivar med sig och flyttade ut i Roslagens skärgård och började fiska utanför Björkö-Arholma. Till en början bodde de hos några nargöbor, som kommit före, sedan hos rågöbor, tills de kunde skaffa eget.

– Hela sitt yrkesverksamma liv bodde pappa och mamma därute. Pappa fiskade och småningom började han också köra turister. Där bodde de ända till 80-talet. Pappa dog 1991 och mamma 1994.

Nu, när det blev möjligt under den nya självständigheten, har Margit tagit ankaret från sin pappas båt tillbaka till Estland och Tallinn, där det en gång anskaffades.

På 1930-talet, närmare bestämt 1934, bodde det 155 svenskar och 291 ester på Nargö. Alla dessa människor tvingades 1940 flytta bort, när ryssarna krävde att få använda ön för militära ändamål. Men redan 1942 fick nargöborna återvända. Det var när tyskarna tagit över Estland.

– Skolgången kom också igång den hösten, minns Margit Rosen Norlin, men vi hade ingen lärare. Till en början försökte några ungdomar från byn hålla skola för oss yngre, men det lyckades inte så bra. Men så kom Erik Schmidt hem till ön efter några års studier vid gymnasiet i Hapsal. Inte heller han var behörig lärare, men kunde ändå hålla skola för oss. Men vi fick inte gå i vår riktiga skola. Den hade tyskarna gjort till biograf! Vi måste använda kommunalhusets sammanträdesrum som skolsal.

Det blev bara detta enda skolår, som Margit och hennes jämnåriga fick gå här på Nargö. Följande höst hade deras ”lärare” Erik Schmidt flytt och sedan åkte, som sagt, också Margits familj via Finland till Sverige. År 1944 körde tyskarna bort nargöborna från deras ö. Fyra år tidigare hade ryssarna gett öborna tjugofyra timmars tid att ta sig bort från ön. Efter 1944

var det inte många, som fick besöka Nargö. Men den 1 oktober 1961 fick en grupp utvalda personer, ca 60 stycken, sätta sig i några båtar vid Piritastranden. Det skulle bli en officiell avtäckning av en minnestavla över öns världsberömda vetenskapsman, Bernhard Schmidt. Sovjetunionens Astronomiska och Geodesiska Förenings Estniska avdelning hade beslutat avtäcka en minnesplatta av sten vid Bernhard Schmidts hus. På den stod: "Här föddes och bodde Bernhard Schmidt, 1879–1935, en av århundradets framstående optiker, uppfinnare av det nya teleskopisystemet".

Bernhard Schmidt var estlandssvensk. Tjugo år senare, när några civilpersoner nästa gång fick komma till ön, var både huset och minnesplattan borta.

Margit Rosen Norlin är idag ordförande för Nargöföreningen, som har skapats under självständighetstiden. Ett 30-tal människor brukar möta upp vid de möten, som föreningen håller dels i Stockholm, dels i Estland. Sammanlagt har den nya föreningen 72 medlemmar. Bland de viktigaste ärendena, som man behandlar, är förstås återbördandet av mark till de forna ägarna, men också restaureringen av kyrkan på Nargö, som just hann bli färdig innan människorna måste lämna ön. Nu är den illa medfaren, men restaureringen har påbörjats.

– Nargö hör till Viimsi kommun. Vi har haft enbart goda kontakter till kommunens ledning, som tycker att det är bra att vi kommer tillbaka, säger Margit. Vi har avtäckt en minnessten på den illa skövlade kyrkogården. Vi ordnar en Nargödag varje sommar härute och, som sagt, har vi påbörjat renoveringen av kyrkan. Det här är det enda sättet för oss att visa att vi en gång har funnits här!

Nästa gång Margit kommer till Tallinn, skall hon ha en kalk och en patén, som använts i kyrkan på Nargö, med sig från Stockholm. Dessa tog kyrkvärden med sig, när han flydde. Sedan dess har de varit deponerade på Nordiska museet i Stockholm.

Liksom de flesta andra estlandssvenskar, som ännu har minnen från Estland från tiden före och under kriget, har också Margit idag ett långt yrkesliv bakom sig i Sverige. Hon har handelsutbildning i botten och har arbetat inom den branschen. Sin man Harry Norlin hittade hon, när hon en gång under femtioalet hälsade på sin kusin Axel, som utbildade sig till sjökapten. Harry var kusinens studiekamrat. Han var till en början på sjön, men kom i land på 1960-talet och fick ett specialjobb på Atlas Copco. De fick två barn, en son och en dotter. Sonen finns idag i Stockholm och flickan i Nya Zeeland.

Margit Rosen Norlin gav nyligen ut en bok om Nargö. Det är Nargö i bild. Hon blev intresserad av sin mors fotografier, som mamma Erika hade haft med sig från Nargö. Sedan fick hon också tillgång till sin morbrors fotoalbum. Detta blev sedan ett intressant dokument över livet på ön från tiden före flykten.

Efter pensioneringen har hon nu också tid att hjälpa forna nargöbor att återfå sina markomåden. Av 69 fastigheter totalt, har ett trettiofem hittat tillbaka till sina forna ägare eller deras ättlingar.

Nattlig skidtur på "Håsol vike"

Den här vintern ligger isen tjock i Hapsal viken, eller "Håsol vike", som estlandssvenskarna kallade den på sitt modersmål. Det är redan sen söndagseftermiddag i mitten av februari, när jag tar skidorna på axeln och vandrar ned till Afrikastranden i Hapsal. Det var här som fiskarna brukade ta i land med sina båtar i gammal tid. När de hade varit länge ute i väder och vind och skinnet i ansiktet började flagna, tog de av den feta svarta leran vid stranden och smetade in sig med den, så de började se ut som afrikaner! Av gammalt visste de att den var hälsobringande. Därifrån härstammar namnet "afrikastranden". För att

göra den ännu mera lik Afrika, skapade man också djurskulpturer av afrikanska djur här på stranden för att roa barnen och kurgästerna. Djurskulpturerna på udden österom Kursalen och Promenaden är för länge sedan borta. Men några enkla klätterställningar för nutidens barn står som frusna skelett i den tunna snön, som täcker sanden. Först när jag är nere på isen, spänner jag på mig skidorna och stakar ut på viken, förbi vassruggarna, som sträcker sig långt ut från stranden. Jag tar kurs rakt mot Nuckös södra udde, Skåtabo klippa, litet sydost om Österby. När jag ännu befinner mig inne i Tagalaht, viken österom den dubbeltungade udden, som sträcker sig ut från Hapsal mot Nucköhållet, som jag inte vet något svenskt namn på, går solen ned bakom horisonten i riktning mot Ormsöhållet. Denna vinterdags blå timme kastar sin färgade skugga över det tunna snötäcket där isen fläckvis ligger blottad. Jag kallar den här stunden på dagen för den ”blå timmen”. Men därute på Nuckö dit jag är på väg, där sade man att man firade ”skymningsby”, den korta stund mot kvällen, när man lagt ned sitt arbete för dagen och fram till den tid, när man tände oljelampan och kunde börja med sina kvällssysslor. På Runö kallade man den här stunden på dagen för ”kvällsskine”! Jag tänker på dessa båda ord, när jag skidar fram över isen.

Trots att jag har en lätt nordan emot mig, går det ganska raskt undan. Jag ömsom parstakar, ömsom försöker mig på den nya skridskostilen, trots att mina terrängskidor inte är gjorda för detta och mina stavar är helt vanliga skidstavar av normal längd. Men så här gjorde jag redan under pojåkårens skidfärder över hård skare eller på min barndoms isvidder. Tekniken är vägvinnande och snart är jag halvvägs till Nuckö. Först då stannar jag upp ett litet tag för att pusta ut efter den ovana ansträngningen. Det är första gången jag står på skidor i år. Jag ser bakåt mot Hapsal med borgen och det höga tornet och kyrkspiran en bit ifrån, inbäddade mellan de gamla husen. Jag är alldeles ensam härute. Trots att det varit en vacker söndag med

sol och endast ett par minusgrader, hör det inte till stadsbornas vanor att vistas ute på isarna på samma sätt som i Finland. Är det måne fortfarande sovjettiden som påverkar människorna och håller dem borta från sjön? En kvarleva från tiden när stränderna och havet var förbjudna områden? – Jag har sett ett och annat bilspår här ute, men det är allt. Efter att länge ha stått lutad mot stavarna och beundrat stadens silhuett mot den annalkande skymningen från land, gör jag på nytt helt om och stakar vidare mot Nuckölandet. Jag ångrar att jag inte gav mig ut tidigare. Men jag var inne i Tallinn på gudstjänst. Sedan, när jag kom hem till Hapsal vid femtontiden, tog jag en liten tupplur, som man skall göra en söndag eftermiddag. Men tuppluren blev längre än en lur. Därför kommer skymningen att lägga sig över viken innan jag är tillbaka i staden, men det har jag räknat med. Det är ingen konst att hitta tillbaka. Ljuset från staden kommer att leda mig och redan nu ser jag fyren blinka ute på den västra landtungan, som slutar med Nya hamnen, Uus sadam. Jag har föresatt mig att skida över till Nuckö den här kvällen, och det tänker jag göra!

Jag kommer plötsligt att tänka på att det var den här natten 1944, som Einar från Rickull med sin far och mor och sin morbrors familj, sammanlagt sjutton personer, av vilka tio var barn, gav sig ut på havet i en sju och en halv meters båt, som de byggt på vintern i hemlighet i Ölbäck och drog den här kvällen med två hästar ut till Spithamn, där de fick den i vattnet. Det hann bli den 17 februari 1944 innan de i mörkret och dimman startade den gamla tröskverksmotorn, som de lagt i båten, och styrde ut mot Odensholm. Den vintern var ovanligt mild och det fanns knappt någon is längs de här stränderna. Däremot utanför Hangö, dit de småningom kom efter stora svårigheter, men välbehållna. Därifrån kunde de fortsätta sin flykt mot Sverige.

Jag kan inte koppla bort från dessa estlandssvenskar och deras liv här ute i kustområdet i västra Estland. Ständigt finns

Så här såg de många väderkvarnarna ut som fanns i det estlands-svenska landskapet. Den här har byggts i Sutlep sommaren 2003.

de i mina tankar, trots att det har gått sextio år sedan de lämnade dessa stränder.

Då, när de bodde här, var det vintertid en ständig ström av hästforor, som färdades fram över isens vinterväg till Hapsal. Också en och annan på skidor eller dragande en kälke efter sig. Men nu ligger isvidderna härutanför Hapsal helt tomma. Det syns inte heller någon bebyggelse längs stränderna, förutom när jag vänder mig bakåt mot staden eller det inre av Hapsalviken, där en telemast blinkar omgiven av ljus från en husklunga på land. Det känns egendomligt att staka sig fram över denna vik i vetskap om att strändernas rätta ägare för länge sedan är borta. Inte ens sjöbodarna, som var så typiska för det här landskapet, finns kvar. Dessa gjorde ockupationsmakten och de inflyttade inlandsborna till ved, liksom de många väderkvarnarna, som fanns på strandlötorna utanför varje by. Enbart i Nuckö fanns det ett åttiotial väderkvarnar ute i byarna. Jag tittar in mot Sutlep där kommunen skall bygga upp en väderkvarn på nytt i sommar, så som de såg ut i gammal tid. Det blir intill en liten parkeringsplats med en informationstavla, som en första välkomsthälsning till besökarna, har kommundirektör Ülo Kalm berättat för mig. Det är tekniska högskolan i Tallinn som har åtagit sig att göra det som elevarbete. Dessa väderkvarnar fick med tiden en grå vacker patina på brädbeslagningen. De målades inte. Endast takspånen ströks med tjära uppblandad med linolja.

Jag har nu kommit in i till den gamla hamnen vid Kroa, där vägen från Birkas mynnade ut. Där också många folkhögskolelever suttit och väntat på båten in till Hapsal med sitt betyg från folkhögskolvintern brännande i fickan! Spåren av den gamla bryggan kan jag skönja under isen där turbåten brukade lägga till. Men "Nätehusena" på stranden är borta.

Eftersom det inte finns något att se här längre, stakar jag ut mot "Eimbesända", Enbysanden, som ligger innanför följande udde längre mot nordväst. Jag kan lokalisera "Glaita-udden"

och den lilla ön "Baitstain" längre norrut. I rena iveren över att jag kan känna igen platserna från kartan, som jag studerat innan jag gav mig ut, fortsätter jag längs stranden ända i höjd med Enby och först när jag är uppe på "Svartsjoen", som viken utanför Enby kallades, vänder jag. – Enby, den by där Ervin-Johan växte upp, och som bär spår av bosättning från vikingatiden.

Den blå timmen är för länge sedan förbi. Skymningen har lagt sig över isvidden. Då plötsligt, när jag tittar ut mot Ormsö, ser jag lyktor från tre, fyra, nej fem bilar som kommer från Ormsö och är på väg till Rusby, eller nuvarande Rohuküla, som är det enda gångbara namnet numera på denna kustbornas gamla uthamn utanför Hapsal. Då börjar också jag staka mig hemåt mot Hapsal och tar kurs på den blinkande fyren med stadens ljus i bakgrunden. Det är fullmåne och den stora, blekgula månen får fungera som ensljus med det klippande fyr-ljuset vid stranden.

Nästa söndag tänkar jag skida ut till Ormsö, om isförhållandena tillåter.

"Tomt är tegs moder"! – Varifrån får jag det uttrycket? Medan jag stakar fram över isen och tänker på dessa kustbor, deras språk och deras "skymingsby"- och "kvällsskine"-stunder, dyker det här uttrycket upp i mitt huvud, som jag vet att jag läst någonstans. Efter en stunds tankemöda minns jag: En tomts bredd angav gårdens andel i byns samfällighet, som oftast bestod av tillandningar längs stränderna! De gamla estlandssvenskarna hade kommit överens om att "fyra gånger bredden på tomtén anger gårdens andel i byamålet, dvs samfälligheten". Därför myntades uttrycket: "Tomt är tegs moder!" – Lycklig över att jag kom på detta uttrycks ursprung och lycklig efter den nattliga skidturen, spänner jag av mig skidorna, när jag kommit tillbaka till Afrikastranden och vandrar med dem på axeln hem till min lilla lägenhet på Metsa 31.

Har estlandssvenskarna en framtid?

Det är förre rickulbon Einar Hamberg, som jag berättade om i förra avsnittet, hur han och hans föräldrar och närmaste släktingar flydde via Hangö till Sverige, som ställer den litet provocativa frågan: "Har vi estlandssvenskar någon framtid?"

Einar Hamberg dyker överraskande upp en dag i Hapsal, när jag själv en längre tid gått och funderat på den här frågan, fastän kanske litet annorlunda ställd: "Är det förnuftigt att skapa en svensk folkhögskola i ett land, som de flesta svenskar flytt ifrån för över ett halvt sekel sedan?"

Einar från Rickul, den unge pojken, som hamnade i Sverige som de flesta andra estlandssvenskar, med den käcka skärmössan på huvudet och den vakna, nyfikna blicken, så som jag sett honom på bild, när han fotograferades i pojkåren en gång. Samma fotografi, som finns på pärmbilden till hans bok, som han nyligen gett ut.

– Hur skulle estlandssvenskarnas framtid kunna se ut, frågar han.

– Vi tillhör en liten etnisk grupp människor, svarar han själv, vars historia inte är lång och inte speciellt spännande.

– Vi hade att kämpa för överlevnad eller uppgående i den estniska folkmassan. Andra etniska folkgrupper över hela jordklotet har fått göra detsamma och gör det alltfört.

– Fidjierna, som inte för så länge sedan var huvudjägare, har fått omstruktureras till servicemänniskor åt nutidens turister för att överleva. Kan de klara detta? – Maurierna, i Nya Zeeland, har med myndigheternas klarsyn fått sig tilldelade stora jordområden för att överleva. – Aboriginerna i Australien, kämpar dagligen för sin överlevnad mot en majoritetsbefolknings likgiltighet för denna etniska folkgrupp. – Gammalsvenskbybornas i Ukraina överlevnad, säger han, synes bero på en del äldre kvinnors envisa kamp för sitt gamla svenska språk och överföring av

1780-talets kulturtraditioner från Dagö till sina yngre familjemedlemmar idag!

– Eller finlandssvenskarnas envetna kamp från början av 1900-talet, fortsätter han och tittar på mig, ni finlandssvenskars ställning hos en finsk majoritetsbefolkning och er kamp för det svenska språket i Finland, era seder och bruk, traditioner m m. Eller svenskbyborna i Sverige, estlandssvenskarna i Estland och inte att förglömma; estlandssvenskarnas situation efter 1945!

– Jag tror att framtiden ser ut så här, säger Einar Hamberg. – Europa stabiliserar sig med till europaunionen anknutna självständiga stater. Gamla mönster av hur människorna tänker förändras. Länder och städer förändras. Konkurrensen ökar i allt. Effektiviteten blir ännu större i allt. Nya intressecentra uppstår, människan blir mer egoistisk, man bildar olika nätverk för kontaktskapande och överlevnad.

– Men oaktat allt detta finns den lilla människan kvar. Hon behöver närhet till andra och trygghet. Den svenska flaggan finns numera vid varje sommarstuga. Den ger signaler om integritet och mycket mer.

– Östersjöprovinserna med Estland och våra hemtrakter omvandlas. Estland är ett litet land. Med en effektiv statsledning sker snabba beslut och vidtas snabba åtgärder, som ger standardhöjning för befolkningen. Den gamla estlandssvenska regionen befolkas och utgör en del av hela landets expressiva samhällsutveckling. Våra gamla trakter befolkas igen av företagsamma människor. Jorden exploateras, nya vägar anläggs, avdikning sker av sumpmarker. – Allt detta gör, att det blir brist på jord, samtidigt som värdet flerfaldigas!

– När kan vi vara framme? – Ja, kanske om trettio år, förutspår Einar Hamberg, som hela livet som revisor och analytiker av samhälls- och ekonomiska problem, lärt sig att känna igen mekanismerna som styr utvecklingen.

– Hur skall vi då göra i dag, frågar han och tittar spörjande på mig. Men det är till estlandssvenskarna, som han riktar svaret.

– Vi, som 1945 startade från noll, kunde behålla våra nuvarande estlandssvenska ägor! Sälj dem inte, ty för jorden får du bara pengar! – Lätt fångat är lätt gånget. Vill du bli den, som avvecklar det som har funnits i århundraden?

– Säljer du gården och ger pengarna i arv till dina barn och barnbarn, då konsumerar de den rätt snart, kanske i en bil, som är borta om några år och därmed också din gård för all framtid.

– Men gården kostar nu pengar, säger du. Jovisst, men det är ditt pris för ägandet och ditt livsöde. Den stiger dock i värde för varje år.

– Varför inte skriva över jordbitarna på någon eller några ungdomar i släkten! – Du skriver in i avtalet, att du har nyttjanderätten livet ut. Vill du dela med dig av nyttjanderätten, så är det upp till dig själv. För nyttjanderätten kan du betala den årliga fastighetsskatten åt ungdomarna. På detta sätt har jordgenerationsskiftet skett och hembygdsföreningen får nya, unga medlemmar!

– Innan du fattar ett avgörande beslut om gårdens avyttring, tala med hembygdsföreningens företrädare, uppmanar Einar alla de gamla estlandssvenskar, som befinner sig i den situationen att de överväger detta.

– Skulle du trots allt vilja bli av med gården och alla jordbitar, skänk den till hembygdsföreningen! – Hembygdsföreningen fångar upp alla de jordbitar, som skänks till den, för att dessa skall stanna kvar inom den estlandssvenska familjen. Kanske kan man leta fram sponsorer, som betalar de kostnader, som uppkommer för jordägandet. Nya, unga estlandssvenskar kan få sig tilldelad jord från denna nya förening. Låt oss bortse från dagens invanda tänkande och se en bit in i framtiden, uppmanar han oss.

– Levnadsstandarden mellan dagens Sverige och Estland kan

förändras betydligt till Estlands fördel. En del av de unga vill kanske flytta sina bopålar tillsammans med sina pensionerade föräldrar tillbaka till de gamla bosättningsområdena. Numera ges allt fler möjligheter att arbeta där de själva vill. Då är en egen jordplätt guld värd. Sälj därför inte ut framtidens möjligheter! – Det återstår ännu mycket för oss estlandssvenskar att utreda och samtala om, avslutar Einar Hamberg sin starka predikan till alla estlandssvenskar.

Hans tankar innehåller indirekt svaret på den fråga, som jag själv gått och funderat på.

Vad är kunskap och för vem?

Jag har hittills undvikit att svara på frågan: Varför gör vi det här? Varför bygger vi upp en folkhögskola utgående från den nordiska modellen i Estland? För vem gör vi det och varför?

Det är sant, estlandssvenskarna finns inte längre i landet. Inte så många att de skulle behöva en folkhögskola. Svaret på frågan måste bli mera reflekterat än ett enkelt, därför! Vi kan inte heller vrida tiden tillbaka till 1930-talets Estland och se efter vad utbildningsbehovet var då och fortsätta där man slutade. Det samhället existerar lika litet här som i Norden.

Det var en helt annan bildningssyn än den västerländska, som de ryska revolutionärerna hade. Visserligen finns det paralleller mellan antikens syn på Staten och den kommunistiska världsbilden. Platons idealstatstänkande kan tacksamt också utnyttjas av diktaturernas filosofer. Men Platons tänkande är bara en liten del av den västliga demokratiuppfattningen. Den fostrans mål, som rådde i den ryska rådsrepubliken, saknade den pluralistiska människosyn, som vi i väst har gjort till vår idealbild.

Det var förenplanekonomi, som människorna i Sovjetunionen skulle utbildas, där var och en hade sin bestämda plats, som kuggar i ett maskineri. Livet ut. En sådan syn på människan är långt borta från den nordiska folkhögskolans. – Francesco Petrarca har nog inte spelat någon roll i det marxistiska tänkandet lika litet som Nicolai Frederik Severin Grundtvig. Det är dessa två herrar, som starkt färgat min syn på människan och vad hon bör lära.

Folken i öster har inte heller före den kommunistiska revolutionen berörts så mycket av sådana omvälvande epoker som renässansen, upplysningen och romantiken. Det pedagogiska inflytandet från dessa strömningar märks inte heller längre i de forna sovjetrepublikerna, oberoende av deras tidigare historia.

Jag brukar gärna berätta för mina studerande om den där vårdagen, när Petrarca hade sin våldsamma syn uppe på berget i Sydfrankrike, när den första västerländska människan föddes!

Det var genom återupptäckten av den antika kulturen, som renässansens människor fick en ny syn på sig själva. Detta var i Florens. Men Francesco Petrarca och hans lillebror råkade befinna sig på fjällvandring i de sydfrankiska alperna, när han drabbades av sin nya insikt. En kombination av ett textstycke i Augustinus "Självbekännelser", som han just då råkade läsa, när han satt sig ned för att vila uppe på toppen, och den underbara utsikten framför sig, utlöste hans befriande upptäckt. – Han var en bokmal denne Francesco och hade alltid en bok med sig i sin mantelficka, när han var på vandring, och han läste då och då ur den. – "Och människan beundrar bergens höjder, havets strömmar, flodernas ringlande lopp, havets stränder och stjärnornas och planeternas banor på himlen, men hon försummar sig själv. – Du beundrar skönheten som du ser framför dig i naturen, men vad är väl den mot den skönhet, som du finner inom dig själv...", läste han. – Det sade "doing" i Francescos huvud, och han rusade upp och började hänfört berätta för sin bror om människans storhet! Om henne, den största av allt i skapelsen!

Det här var en händelse på ett personligt plan, men den kom att ha stor betydelse för hela västvärlden.

År 1397 anlände en bysantinsk lärde, Manuel Chrysoloras, till Florens. Han började undervisa i grekiska och han medförde en rad grekiska manuskript med texter av antikens författare, som tidigare bara hade lästs i latinsk form. Nu tändes den antika

elden på nytt! Direktkontakten till den grekiska tankevärlden öppnade nya perspektiv och gav nya intressen. Den medeltida undervisningen hade utgått från att all världslig kunskap måste underordnas teologin. Nu började människorna tänka friare.

En ung student, Lionardi Brunis, upplevde Chrysoloras föreläsningar på följande sätt: – ”... jag kunde inte ens på natten sova... jag njöt så av allt vad jag på dagen inhämtat!”

Här i Florens återföds den västerländska människan, sådan som hon en gång var i det antika Aten. Francesco Petrarca var den främste representanten för den nya människan och vi kallar honom också den förste humanisten.

Det är på den här människosynen som Grundtvig byggde sin pedagogik. Han talar hänfört om människan som ett poetiskt kosmos! – Först gäller det att bli människa, att upptäcka sin storhet, sedan kan man försöka bli allt det andra; snickare, skräddare, lärare, präst...

I hela Europa letar man idag efter en själ för det nya byggnadsverket EU. Jag tror att vi inom den nordiska folkhögskolan kan hjälpa till att hitta den. Folkhögskolan är en av de sista försvararna av det poetiska kosmos, som kallas människa.

Estland är på väg in i EU. Det är en naturlig utveckling för landet, som också före ockupationen var en del av västeuropa. Folkhögskola är folkbildning. En rätt genomförd folkbildning hjälper människorna att ta nya steg i livet. En bärande tanke i folkbildningens kunskapssyn är, att den lärdom och de färdigheter, som deltagarna tillägnar sig, skall leda till fördjupade insikter och personlig mognad och hjälpa dem att ta ett steg till i livet. Redan i dag talar eller förstår 2 % av esterna svenska enligt en undersökning 2003.

Kan en människa med folkbildarattityd låta bli att fylla ett pedagogiskt tomrum, när hon upptäcker ett sådant? Svaret är nej, så därför! – Och nu råkar vi vara några sådana, som

Så här såg säckpiporna ut i svenskbygden. En modern säckpipblåsare underhåller ute vid stranden vid folkhögskolans våravslutning.

befinner oss i samma tid och inom samma geografiska område, som dessutom har hittat varandra och vill samma sak.

Svenska folkhögskolan i Estland

Svenska folkhögskolan i Estland är en fortsättning på Birkas folkhögskola från första självständighetstiden och den folkhögskola, som vi kallade Pasklep folkhögskola och som vi startade 1993, men som inte kunde fortsätta i den formen utan måste få ett nytt koncept. Vi har nu omarbetat strukturen och kallar vår nya folkhögskola Rootsi Rahvaülikool Eestis – Svenska folkhögskolan i Estland (RRE-SFE). Det första läsåret vid Svenska folkhögskolan i Estland genomfördes 2002–2003.

Svenska folkhögskolan i Estland upprätthålls av Svenska Folkskolans Vänner i Finland och verkar i nära samarbete med Svenska S:t Mikaelsförsamlingen i Tallinn. Den juridiska personen, som äger folkhögskolan i Estland, fick heta ”Svenska folkskolan i Estland” eftersom ordet ”högskola” är förbehållet universiteten, men själva folkhögskolan får heta folkhögskola! Stiftarna av stiftelsen bakom skolan är kanslichef Christoffer Grönholm och jag. – Svenska Odlingens Vänner i Sverige har en representant i styrelsen. Skolan arbetar på två orter; dels i Hapsal, dels i Tallinn. I Hapsal hyr vi kansli och klassrum av Haapsalu Üldgümnaasium och i Tallinn av S:t Mikaelskyrkan. Vid behov anordnar skolan kurser, konferenser och seminarier också på annat håll i Estland.

Den första styrelsen för Svenska folkhögskolan i Estland består av kyrkoherde Patrik Göransson vid Svenska S:t Mikaelsförsamlingen, kanslichef Christoffer Grönholm vid Svenska Folkskolans Vänner, Matts Granö, verkställande direktör för Ab Svenska folkhögskolan i Finland samt Sven Sahlin, ordförande för Svenska Odlingens Vänner i Sverige. Patrik Göransson utsågs till ordförande i styrelsen.

Jag passade på att fånga två av mina medarbetare på bild under värfesten vid Rocca al Mare. Eva Raidma till vänster, svensklärare och kurssekreterare i Tallinn på heltid och timpläraren i finska, Ruta Roopere.

Svenska folkhögskolan i Estland bedriver vuxenutbildning, fortbildning och kulturskapande verksamhet och vill vara ett kunskapscentrum och en mötesplats för estniska och nordiska människor, som i nordisk folkbildningstradition vill öka sitt kunnande och höja sin kompetensnivå.

Svenska folkhögskolan i Estland ingår i ett nätverk av folkhögskolor i Finland och Sverige och kunskapsförmedlingen bygger dels på närstudier, dels på flerformsundervisning där informations- och kommunikationstekniken spelar en viktig roll.

Kursutbudet vänder sig både till nybörjare och fortsättningsstuderande. De viktigaste språken är svenska och estniska.

Skolan erbjuder också kurser om kulturer, länder och folk kring Östersjön samt kurser i data, konst och ett flertal praktiska ämnen.

Regelbundet återkommande Studia-Generalia föreläsningar, som är öppna för allmänheten, bygger på temat Norden-Baltikum.

Sommartid arrangeras seminarier, kulturkonferenser, naturexkursioner och språkbadsveckor i den gamla svenskbygden i Estland.

Det är den här modellen av folkhögskola i Estland, som vi tror på, och som vi menar att det nya Estland behöver.

Sten Westerholm är rektor för Svenska folkhögskolan i Estland (SFE) med verksamhet i Reval och Hapsal. Han ger i denna bok en uttömmande presentation av de estniska svenskbygderna. Han anlägger ett historiskt perspektiv med många förgreningar till grannländerna samtidigt som han med stor empati ger läsaren en inblick i dagens Estland, hur det känns och hur det går till att återuppbygga den svenska folkhögskolan i Estland.

Enligt en färsk rapport från hösten 2003 talar eller förstår 2 % av den estniska befolkningen svenska.

